

Tradisjonen tro

**En analyse og sammenligning av fire biografier om
Johannes Paul II**

Morten Eimot

Masteroppgave i kultur og idéstudier,
Studieretning religionshistorie, 60 studiepoeng.

Avlagt vår 2011

ved

Institutt for kulturstudier og orientalske språk,
Universitetet i Oslo

Sammendrag

Fra 1978 til sin død i 2005 var polakken Karol Wojtyła – pave Johannes Paul II - øverste leder for verdens katolikker. I løpet av sine neste 27 år som pave utfordret han både katolikker og ikke-katolikker sine forestillinger om hva en pave er og skal være. Å skrive en biografi om Karol Wojtyła innebærer å ta stilling til hva paverollen rent generelt innebærer. I denne oppgaven analyserer og sammenligner jeg 4 biografier om Karol Wojtyła med utgangspunkt i hvordan biografene ser på paverollen. Jeg argumenterer for at pavens rolle og posisjon i den katolske kirke ikke er fastsatt en gang for alltid, men kontinuerlig må refortolkes og reforhandles. Videre argumenterer jeg for at hver enkelt av de 4 biografene forsøker, gjennom biografien om Karol Wojtyła, å fremme sitt bestemte syn på hva paverollen skal være.

I oppgaven ser jeg på hvordan paverollen har endret seg historisk. Jeg argumenterer for at de retningslinjer det 2. Vatikankonsilet (1962–65) la opp til, med mer innflytelse og lokalt selvstyre for biskopene på bekostning av en sterk pavemakt, ble reversert under Johannes Paul II sitt pontifikat. Sentralt for mine analyser er spørsmålet om biografene jeg analyserer anerkjenner Johannes Paul II's maktsentralisering eller om de tar til orde for en paverolle i tråd med retningslinjene fra det 2. Vatikankonsilet.

Takk

Lite visste jeg, da jeg for nærmere tre år siden begynte på masterprogrammet i religionshistorie ved UiO, om hvor mye hjelp jeg skulle komme til å behøve for å komme i mål med en masteroppgave. At oppgaven nå endelig foreligger, er et resultat av at hjelpen har kommet etter hvert som jeg har hatt behov for den.

Først og fremst vil jeg takke Sigurd Hjelde. Som hovedveileder har han fulgt prosjektet fra dets spede start, rundt på alle de omveier og avkroker det har vært, til det nå er i mål. Som biveileder har Marianne Egeland også fulgt meg gjennom prosessen. Stor takk også til henne for god veiledning og for å ha påtatt seg oppgaven med å bistå meg. Faglige råd og innspill har jeg også fått fra det kreative miljøet på religionshistorie, der spesielt Cato Fossum, Vebjørn Svendsen og Karianne Morsund har vært viktige samtalepartnere under arbeidet. Takk også til dere. En annen som har vist stor interesse for prosjektet underveis, er Adrian Plau, som også ga meg to viktige bøker til oppgaven: Eamond Duffys *Saints and Sinners* (2005) og John Cornwells *Pope in Winter* (2005). Mange takk.

Under arbeidet med denne oppgaven har jeg gått fra å være barnløs fulltidsstudent til å bli tobarnsfar, med alle de tidsmessige og økonomiske forpliktelser det medfører. Når det likevel har latt seg gjøre å skrive oppgaven ferdig, skyldes det hjelp fra flere hold. Tusen takk til mine foreldre, Riborg Schanke Aas og Torbjørn Aas, for økonomisk bistand, samt barnepass i oppgavens avsluttende faser. Takk også til Anne Kirsti Ruud med familie, for å ha stilt opp som barnevakter fra første stund.

Sist, og kanskje aller viktigst, er den støtte og oppmuntring jeg har fått fra min egen familie, Susanne Eimot, Trym Eimot og Lyder Eimot. Oppgaven tilegnes dere.

Innhold

Sammendrag.....	i
Takk.....	ii
Innhold	iii
1 Innledning.....	1
1.1 Materiale og problemstilling	1
1.2 Oppgavens oppbygning	3
1.3 Begrepsbruk	3
2 Linjer i pavedømmets historie.....	6
2.1 På denne klippen vil jeg bygge min kirke	6
2.1 Fra Pius VII til Johannes Paul II	9
2.2 Johannes Paul II	13
2.7 Oppsummering.....	18
3 Linjer i biografiens historie	20
3.1 Epideiktisk retorikk	21
3.2 Evangeliene som litterære forbilder	22
3.3 Mot vår egen tid	25
3.4 Generelle betraktninger om biografi før og nå	27
4 Analyseverktøy til gjennomgangen av biografiene.....	30
4.1 Definisjon av biografi.....	30
4.2 Sjangervarianter	30
4.3 Biograf	31
4.4 Store fortellinger	32
4.5 Fortellerstemme	33
4.6 Leseres forventninger.....	34
4.7 Historisk og sosial kontekst	35
4.8 Språkbruk som handling.....	36
5 <i>Man From A Far Country, A Portrait of Pope John Paul II</i> av Mary Craig	38
5.1 Presentasjon	38
5.2 Analyse	38

5.3 Oppsummering.....	44
6 <i>God's Politician, Pope John Paul II, the Catholic Church and the New World Order</i> av David Willey	45
6.1 Presentasjon	45
6.2. Analyse	46
6.3 Oppsummering.....	52
7 <i>John Paul II</i> av John Moody	53
7.1 Presentasjon	53
7.2 Analyse	53
7.3 Oppsummering.....	62
8 <i>The Pope in Winter, The Dark Face of John Paul II's Papacy</i> av John Cornwell	63
8.1 Presentasjon	63
8.2 Analyse	64
8.3 Oppsummering.....	69
9 Sammenligninger	70
9.1 Overordnede problemstillinger	70
9.2 Biografenes beskrivelser av Vaticanum II.....	70
9.3 Sammenligning av biografenes beskrivelser	74
9.4 Attentatet og de påfølgende begivenhetene	76
9.6 Biografenes beskrivelser	79
9.6 Sammenligning av biografenes beskrivelser	82
10 Troskap til tradisjonen.....	85
10.1 Pavebiografier lest i en litterær tradisjon	85
10.2 Pavebiografier lest som moderne hagiografier.....	88
10.3 Pavebiografier lest som forhandling	94
10.4 Pavebiografier lest som historiske kilder	96
11 Avslutning	98
Bibliografi	100

1 Innledning

1.1 Materiale og problemstilling

Allerede året etter at den polske kardinalen Karol Wojtyla ble valgt til pave, forelå den første engelskspråklige biografien om ham: Mary Craigs *Man From a Far Country* (1979). Siden er det vokst frem noe i nærheten av en "biografiindustri" om den polske Paven. Denne nærmest uoverskuelige mengden litteratur representerer kanskje noe av bredden og mangfoldet blant katolikker og ikke-katolikker med hensyn til meninger om Wojtylas pontifikat. Å skrive en biografi om en pave, innebærer nødvendigvis å ta opp til vurdering hva paverollen mer generelt innebærer. I denne oppgaven har jeg villet undersøke hvordan forskjellige biografer som har skrevet biografier om Wojtyla forholder seg til paverollen. Jeg har valgt meg ut fire biografier om Wojtyla, som jeg analyserer og sammenligner. Jeg har forsøkt å gjøre et utvalg som kan representere en bredde med hensyn til volum, når biografiene er utgitt, og hvor kritisk biografene stiller seg til Wojtylas virke som pave. I tillegg til den nevnte *Man From a Far Country* (1979) av Mary Craig har jeg valgt David Willeys *God's Politician* (1992), John Moodys *John Paul II* (1997) samt John Cornwells *The Pope in Winter* (2005).

Craigs biografi har jeg valgt å ta med først og fremst fordi den ble utgitt allerede året etter at Wojtyla ble pave. Den forteller mest om hvilke forventninger som knyttet seg til den første ikke-italienske paven på 455 år. I tillegg er den noe så sjeldent som en biografi om en pave skrevet av en kvinne. Den neste, i kronologisk rekkefølge, er Willeys biografi, utgitt i 1992. Den er muligens i grenseland av hva man kan kalle biografi, noe jeg skal komme tilbake til. Jeg har likevel valgt å ta den med, da jeg mener at den tar pulsen på en tidsånd som rådet rett etter den kalde krigens slutt. Betegnende er tittelen og undertittelen: *God's Politician, Pope John Paul II, the Catholic Church and the New World Order*. Boken er tydensynlig et forsøk på å vise hvilken rolle Wojtyla og den katolske kirke har spilt for de store geopolitiske endringene verden har gjennomgått, samt å skissere en vei videre for den katolske kirke i "den nye verdensordenen". Moodys biografi, utgitt 5 år senere, er med fordi den viser med all ønskelig tydelighet hvordan sjangeren kan brukes *retorisk* til å tjene bestemte formål. Den er skrevet på et tidspunkt da Wojtylas helse – og popularitet – var i ferd med å svekkes, noe biografen tydelig forholder seg til. Men Wojtylas helse var ikke verre enn at han levde i ytterligere 8 år. Det er først og fremst de siste årene av Wojtylas liv Cornwell, i sin biografi, har satt seg fore å kartlegge. Cornwell skriver innledningsvis i sin biografi at

mange trodde Wojtyla skulle dø i løpet av 1990-tallet, og at det derfor ble utgitt en rekke biografier om den aldrende paven mot slutten av dette tiåret.¹ Cornwells eget bidrag kom ut første gang i 2004.² Boken adskiller seg fra de andre, dels ved å være en god del lengre enn de andre, samt at den er sterkt kritisk til mye av det Wojtyla har sagt og gjort. I tillegg har Cornwell lagt hovedfokus på de siste leveårene til Wojtyla. Over halve boken omhandler tiden etter årtusenskiftet.

I denne oppgaven studerer jeg biografier som litterære konstruksjoner. Det vil si at jeg forsøker å vise hvordan biografene bruker sjangerens litterære og retoriske virkemidler til å forsøke å vinne frem med sin versjon av virkeligheten. Jeg leser biografiene som *forhandlinger* om hva paverollen er, og skal være, og hvordan Wojtyla har fylt rollen som pave. At jeg behandler biografiene som litterære konstruksjoner betyr ikke at jeg behandler dem som om de var fiksjon; jeg frasier meg ikke retten til å diskutere sannhetsgehalten der jeg mener biografene argumenterer på sviktende premisser. Mitt hovedfokus er likevel på de litterære og retoriske virkemidlene biografene tar i bruk. Jeg arbeider ut fra det grunnleggende premiss at livet i utgangspunktet ikke er en fortelling; biografene er nødt til å benytte litterære virkemidler når de lager fortelling av løsrevne fakta. Min teoretiske ”verktøykasse” har jeg primært hentet fra Marianne Eglands bok *Hvem bestemmer over livet? Biografi som historisk og litterær genre* (2000) og hennes doktoravhandling *Biografiens retorikk* (2001). Jeg kommer også inn på Quentin Skinners teori om språkbruk som handling, slik den står beskrevet i Helge Jordheims bok *Lesningens vitenskap. Utkast til en ny filologi* (2001).

Problemstillingen min er som følger: Hvilke syn på pavens rolle forsøker biografene å vinne frem med, gjennom sine biografier? Problemstillingen forutsetter det grunnleggende premiss at biografene faktisk forsøker å vinne frem med bestemte oppfatninger av paverollen. Som jeg vil forsøke å vise i oppgaven, så er paverollen stadig i forandring, og et objekt for forhandling. Wojtyla bidro selv i betydelige grad til å endre paverollen, og enhver som setter seg fore å skrive en biografi om Wojtyla, er nødt til å ta stilling til hva paverollen er og skal være. Gjennomgangen av de fire biografiene vil forhåpentligvis vise at biografene ikke bare beskriver Wojtylas liv og virke, men også forsøker å bevirke lesernes oppfatninger av hva paverollen innebærer mer generelt.

¹ Cornwell 2005 s. xiv

² Optrykk i 2005. Det er et eksemplar av dette optrykket jeg bruker i denne oppgaven.

1.2 Oppgavens oppbygning

Oppgaven er strukturert på følgende måte: I kapittelet 2 viser jeg noen lange historiske linjer i pavedømmets historie, i tillegg til at jeg redegjør for de viktigste begivenhetene fra Wojtylas eget liv fra fødsel til død. I dette kapittelet vil jeg vise hvilke endringer paverollen har gjennomgått historisk, og hvilke endringer Wojtyla selv har bidratt med. Kapittelet skal gi den nødvendige bakgrunnsinformasjon til gjennomgangen av de enkelte biografiene. I kapittelet 3 viser jeg noen lange linjer i biografisjangerens historie. Mens jeg i kapittelet om pavedømmets historie legger hovedvekten på Kirkens *moderne* historie, legger jeg i det neste kapittelet hovedvekten på *middelalderen*. I kapittel 4 gjennomgår jeg de begreper og analyseverktøy som jeg benytter i de påfølgende kapitlene. Deretter følger fire kapitler hvor jeg gjennomgår hver enkelt biografi for seg. Jeg gjennomgår hver biografi i tre deler: presentasjon, analyse og oppsummering. Under *presentasjon* redegjør jeg først for hvilken kontekst biografien er skrevet i, samt temavalg og oppbygning av biografien. Under *analyse* viser jeg hvilken kontekst biografen selv oppfatter som sin historiske kontekst. Videre viser jeg hvordan biografien er oppbygd, hvilke temaer biografen fokuserer på og hvordan biografen benytter sine kilder. Til slutt viser jeg hvilke retoriske og litterære grep biografen benytter seg av. Under *oppsummeringen* presenterer jeg, med henblikk på den enkelte biografi, et foreløpig svar på oppgavens problemstilling, altså hvilket syn på pavenrollen biografen forsøker å vinne frem med gjennom sin biografi. I det påfølgende kapittelet, altså i kapittel 9, oppsummerer jeg de svarene jeg mener å ha funnet på oppgavens problemstilling, før jeg sammenligner beskrivelsene av to bestemte hendelser fra Wojtylas liv i de fire biografiene. I kapittel 10 trekker jeg noen tråder tilbake til kapittel 3, der jeg gjennomgikk biografisjangerens historie. Jeg forsøker i kapittel 10 å vise hvordan sjangererhistorien legger føringer for hvordan livet blir utformet som fortelling. I tillegg presenterer jeg noen mulige lese måter av de fire biografiene. I avslutningskapittelet gjentar jeg de konklusjoner jeg har trukket tidligere i oppgaven.

1.3 Begrepsbruk

Som nevnt er et eget kapittel viet begreper og analyseverktøy for gjennomgangen av hver enkelt biografi. I denne omgang skal jeg nøye meg med å klargjøre bruken av de viktigste begrepene som går igjen i oppgaven som helhet. For å lette lesningen og for å understreke at det er *personen* Wojtyla som omtales, har jeg valgt å bruke etternavnet hans når jeg omtaler

ham, også i hans pontifikale liv. Når jeg skriver kirken mener jeg den katolske kirke. De får gangene jeg omtaler den katolske kirke i relasjon til andre kristne trossamfunn skriver jeg den katolske kirke. Tradisjon betyr i dagligtalen noe i nærheten av ”fortidens normative tilstedeværelse i samtiden”. Skrevet med liten t skal begrepet forstås slik. Samtidig finnes det noe kirken selv kaller Tradisjonen.³ Skrevet med stor T refererer ordet til den sistnevnte betydningen, hvis betydning vil bli utdypet i oppgaven. Jeg har videre valgt å benytte norske navn på personer og steder og boktitler der disse er kjente og vel innarbeidede i norsk faglitteratur (i omtalen av bøker skriver jeg originaltittel i parentes). Et unntak er det andre vatikankonsilet. Det har jeg valgt å kalle Vaticanum II. En samling tekster, skrevet av den portugisiske kvinnen Lucia dos Santos, som jeg kommer inn på flere ganger, er blitt kjent som ”secrets” i den engelske litteraturen om tekstene. I denne oppgaven har jeg valgt å kalle dem profetier, og refereres til i denne oppgaven som Fatima-profetiene. Profetiene skal Lucia dos Santos for øvrig ha fått høre av jomfru Maria. Jeg kaller henne bare Maria. Når Maria viser seg på denne måten kaller jeg det for apparisjoner. Som et samlebegrep for alle de fire biografiene jeg analyserer i denne oppgaven, skriver jeg *mine* biografier. Et sentralt tema for Wojtyla, og dermed for mine biografier, er abort og prevensjon. Dette kalles med en engelsk samlebetegnelse for ”artificial birthcontrol”. Denne betegnelsen har jeg oversatt direkte, til ”kunstig fødselskontroll”, selv om jeg aldri har sett denne betegnelsen brukt på norsk. Det samme har jeg gjort med det engelske ordet ”collegiality”, som jeg har oversatt til ”kollegialitet”. For øvrig har jeg skrevet det engelske ordet i parentes der jeg gjengir engelske ord som ikke har direkte ekvivalenter på norsk, men som må oversettes med et ord som dekker nesten det samme. Ordet forhandling er i dagligtalen vanligvis knyttet til salg og marked, kontraktsinngåelser eller forberedelser til vedtak. I denne oppgaven har jeg, i mangel av et mer dekkende ord, gjennomgående brukt ordet i en mer abstrakt betydning. Mitt utgangspunkt for denne oppgaven er at det finnes krefter i kirken som trekker i forskjellige retninger med hensyn til hva paverollen skal være, både med hensyn til institusjonell makt, og med hensyn til påvirkning i den enkelte katolikks liv. Forhandling brukes i denne sammenheng om de prosesser som foregår når forskjellige krefter forsøker å påvirke hvordan roller og posisjoner skal forstås – eksempelvis gjennom å skrive biografi.

Jeg har benyttet fotnoter der jeg refererer til sekundærlitteratur (samt der jeg benytter de fire biografiene som kilder i kapittel to). Under gjennomgangen av de enkelte biografiene,

³ Slik brukes også begrepene hos Eriksen & Stensvold 2002 . Det er også derfra jeg har hentet definisjonen av tradisjon brukt med liten t.

samt under sammenligningen, refererer jeg til de fire biografiene med parenteser i hovedteksten. De fire biografiene betegnes da med følgende bokstavkoder: Mary Craigs *Man From A Far Country, A Portrait of John Paul II* = MC, David Willeys *God`s Politician, Pope John Paul II, the Catholic Church and the New World Order* = GP, John Moodys *John Paul II* = JP og John Cornwells *The Pope in Winter, The Dark Face of John Paul II`s Papacy* = PW

2 Linjer i pavedømmets historie

I dette kapittelet gjennomgår jeg noen linjer i pavedømmets historie, med det formål å vise hvordan paverollen har endret seg, samt litt bakgrunnsinformasjon om Karol Wojtylas liv og virke. Hovedvekten ligger på de to siste seklene. Fra pavedømmets eldre historie berører jeg kun kort noen avgjørende episoder. Under gjennomgangen av Wojtylas liv og virke har jeg forsøkt å holde meg til de fakta det synes å være stor enighet om og for det meste unngått de episodene der kildene spriker for mye og biografene synes å være sterkt uenige seg imellom. To slike episoder blir forøvrig drøftet i kapittel 9.

2.1 På denne klippen vil jeg bygge min kirke

Innenfor katolisismen tenkes paven å stå i en ubrutt rekke av paver som går helt tilbake til Jesu apostel Peter som i sin tur ble utvalgt av Jesus selv til å lede hans menighet, slik det står skrevet i Matteusevangeliets kapittel 16 vers 18. Men evangeliet sier ingen ting om hvilken rolle Peters *etterfølgere* skulle ha. Det gjorde derimot Irenaeus, biskop av Lyon. I 180-årene skrev han sitt verk *Mot kjetterne*, der han argumenterte for at biskopen i Roma skulle ha en særskilt stilling i kristendommen fordi han, som biskop av Roma, videreførte tradisjonen fra de to store apostlene Peter og Paulus, som ifølge Irenaeus hadde grunnlagt menigheten i Roma. Videre listet Irenaeus opp linjen med biskoper i Roma, fra sin egen samtidige Eleutherius, biskop i Roma (174–189), og bakover helt tilbake til Peter.⁴ Det er denne listen som i dag utgjør den katolske kirkes offisielle liste over de første tretten paven, hvorav Peter tenkes å ha vært den første pave (32–67). Jeg skal ikke gå inn på den historiske etterretteligheten i de to nevnte kildene. Det viktigste i denne sammenheng er at i disse to tekstene ligger den katolske kirkes krav om at paven representerer en ubrutt rekke av etterfølgere tilbake til Peter, som i sin tur ble utvalgt av Jesus selv, til å lede verdenskirken.

Kristendommen oppstod som i løpet av sine første århundrer ble motarbeidet og sporadisk forfulgt, men som likevel vokste seg såpass stor at keiser Konstantin, ved det såkalte toleranseediktet i 312, fant det opportunt å samarbeide med de kristne heller enn å motarbeide dem. Når kirken etter hvert ble enerådende som religion i romerriket så innebar det at både kirken og staten måtte gjøre en god del tilpassninger. At pavedømmet har overlevd

⁴ Duffy 2006 s. 1-2 & Rasmussen og Thomassen 2002 s. 76-77

til i dag er i stor grad et resultat av at pavene har vært i stand til å tilpasse seg til forskjellige jordiske statsmakter.

På konsilet i Kalkedon i 451 ble det fastslått at kristenheten skulle ha fem likeverdige bispeseter som de kalte patriarkater. Disse skulle være Roma, Konstantinopel, Aleksandria, Antiokia og Jerusalem. Men paven i Rom krevde etter hvert å få være hele kristenhetens overhode. Jerusalem, Antiokia og Aleksandria falt alle tre i løpet av 600-tallet for det islamske Ummayyade-dynastiet og mistet dermed sin innflytelse over kristenheten. I 1054 kuttet paven i Roma over det siste båndet til østkirken.⁵ På det tidspunktet var de to gjenværende delene av kristenheten glidd så langt fra hverandre at enheten ikke stod til å redde.⁶

Maktbalansen mellom paver og verdslige myndigheter har vekslet opp gjennom historien. Under Karl den store (regjeringstid 800–814) var Kirken en del av det keiserlige maktapparatet. I løpet av de kommende århundrene ble makten stadig forskjøvet til fordel for paven i Roma, som ble mer og mer uavhengig av de verdslige styresmaktene. Under Gregor VII nådde pavemakten et topp-punkt. Han står bak skriftet *Dictatus Papae* der han erklærer 27 punkter som blant annet omhandler forholdet mellom paver og verdslige styresmakter. Skriftet sier blant annet at paven har rett til å avsette keisere, at den romerske kirken er grunnlagt av Gud alene og at den romerske kirken aldri har tatt feil og at den heller aldri i evighet vil ta feil.⁷ I 1302 går Pave Bonifatius VIII enda lenger og definerer seg i bullen *Unam Sanctam* ikke bare som Peters etterfølger, men som ”Kristi stedfortreder” (vicarius Christi).⁸

Senere kom pavedømmet i krise. Fra 1309 til 1414 var paven bosatt i Avignon og mer eller mindre underlagt den franske keiseren.⁹ En periode fra 1378 var det til og med *en* pave i Roma og *en* i Avignon. For å løse striden om pavemakten (og en del andre religiøse og verdslige stridigheter) samlet kirken seg til konsilet i Konstans (1414–1418). Dette var et

⁵ Riktignok ble de ført sammen igjen i det fjerde korstoget, som begynte i 1202, da en nevø av Keiser Aleksander III hadde bedt korsfarerne om hjelp til å styrte sin onkel for å etablere et eget styre i fellesskap med Roma. Inntoget i byen utviklet seg til en total rasering av østkirkens hovedstad. En latinsk keiser og en latinsk patriark ble innsatt. Teoretisk sett var altså øst- og vestkirken igjen samlet, men i praksis stod de to delene av kristenheten legger fra hverandre enn de noen gang tidligere hadde gjort. I 1262 ble Konstantinopel gjenerobret av grekerne. Se Duffy 2006 s. 150

⁶ Thomassen & Rasmussen 2000 s.124

⁷ Thomassen & Rasmussen 2000 s.178-179

⁸ Thomassen & Rasmussen 2000 s.179

⁹ Duffy 2006 s. 163-164

konsoliderende konsil som innskrenket pavemakten i forhold til konsilene. Det ble blant annet besluttet at konsilene hadde rett til å avsette paver.¹⁰

Tilbake i Roma satte renessansepavene seg fore å gjenoppbygge og iscenesette Roma som en hellig og storslått by, slik at den også kulturelt og arkitektonisk kunne fremtre slik pavene mente det sømmet seg for sentrum for verdenskirken. Rennesansepavene iscenesatte også *seg selv* som paver med pomp og prakt og ofte med en overdådig og hedonistisk livsstil. Valget av ny pave ble ofte avgjort mer av interne maktforhold i det romerske aristokratiet enn av teologiske meritter.¹¹ Avstanden mellom pave og lekfolk, samt oppfinnelsen av boktrykkerkunsten, har sannsynligvis bidratt til at Martin Luthers kritikk av Kirken skapte en folkebevegelse og ikke bare forble en kjettersak. Katolske historikere snakker ikke så gjerne om *mot*-reformasjon. De legger vekt på at de endringene som skjedde innad i den katolske kirke i kjølvannet av Luthers reformasjon, var tanker så lå i tiden, og som nok ville tvunget seg frem også uten Luther som påskudd.¹² Det kom til å bli Paul III (1534–49) som skulle sette i gang reformene som den katolske kirke så lenge hadde behøvd. Han innkalte til Tridentkonsilet (1545–63) for å forsøke å forene kirken igjen.¹³ Konsilet kom til å vare i atten år. Det ble ingen gjenforening med lutheranerne, men den katolske kirke stod frem etter Konsilet i fornyet og modernisert skikkelse. Katolikkene kom, i likhet med lutheranerne, til å legge vekt på den indre fromheten på bekostning av fokuset på ytre handlinger, i motsetning til hva man hadde gjort i middelalderen. Når det gjaldt pavens autoritet i forhold til Skriften, så fastslo konsilet at de to skulle være likeverdige. Men den rette inspirasjonen til å tolke Skriften var knyttet til *den apostoliske suksesjonen*. Den eneste instansen som kunne påberope seg både den rette inspirasjon og den rette suksesjon, var pavestolen. Det at paven tenkes å være en etterfølger av Peter, valg av Jesus selv til å lede kirken, gjør ham til en autoritet i Kirken, men binder ham også til Tradisjonen i den forstand at han ikke står fritt med hensyn til å tolke Skriften. Tradisjonen omfatter i katolsk tro hele det dogmatiske og normative rammeverket som tidligere kristne tenkere (først og fremst konsilene) har kommet frem til. I katolisismen forestiller man seg at Guds sannheter kommer til syne gjennom kirken i tiden.¹⁴ Tradisjonen legger føringer, samtidig som den gir autoritet.

¹⁰ Duffy 2006 s. 171

¹¹ Duffy 2006 s. 189

¹² Rasmussen & Thomassen 2002 s. 306

¹³ Duffy 2006 s. 210

¹⁴ Eriksen og Stensvold 2002 s. 74

2.1 Fra Pius VII til Johannes Paul II

I moderne tid er det spesielt forhold i Frankrike og i Italia som har fått avgjørende betydning for pavedømmet. Før den franske revolusjonen hadde katolisismen vært en helt selvfølgelig del av den franske konstitusjonen og protestanter hadde periodevis blitt regelrett forfulgt. På slutten av 1700-tallet var kirken rik og den franske staten helt bankerott.¹⁵ Det er blant annet på denne bakgrunn vi må forstå den harde behandlingen kirken fikk i Frankrike under revolusjonen og i neste omgang den dype splittelsen innad i kirken i Frankrike, en splittelse som også kom til å bli avgjørende for pavedømmets videre utvikling. 2. November 1789 ble alle kirkens eiendeler i landet overdratt staten, og solgt på billigsalg.¹⁶ Året etter ble alle kirkens ansatte satt på statens lønnsliste.¹⁷ Fra da av, og frem til Napoleon Bonaparte kom til makten i 1804, var kirken helt marginalisert i Frankrike. Napoleon så på kirken som en viktig alliert. Han sikret seg katolikkenes lojalitet mot at han beskyttet Kirkestaten og pavene i Roma. Selv krevde han å bli kronet til keiser av pave Pius 7. En avtale ble inngått mellom Napoleon og kirken som blant annet gikk ut på at de kirkelige ansatte skulle være lojale mot staten og at staten hadde rett til å motsette seg pavens bispeutnevnelser. Avtalen var så kontroversiell at den splittet den katolske kirke i Frankrike i to leire. Den ene leiren var nasjonalistene, også kalt gallikanerne, det vil si de som hadde lojalitet til Frankrike og ønsket nasjonalt selvstyre for Kirken. Den andre gruppen, som var i flertall, var pavetro og ble kalt ultramontanistene, det vil si ”de som ser over fjellet”, altså til paven.¹⁸ Splittelsen mellom disse to gruppene skulle komme til å prege Det første Vatikankonsilet (1869-70), et konsil som i all hovedsak kom til å stå i *tradisjonens* tegn. Det var på dette konsilet at doktrinene om *pavens ufeilbarlighet* ble erklært. Ufeilbarlighet hadde opprinnelig ikke stått på konsilets agenda, som opprinnelig var blitt initiert av pave Pius IX (1846-78) for å finne ut hvordan kirken skulle møte all den moderne vitenskapen og rasjonalismen, som Pius mente undergravde Kirkens autoritet. Eamond Duffy har i sin monografi om pavenes historie *Saints and Sinners* (2006) lagt vekt på det faktum at de franske ultramontanistene presset på for å få konsilet til å erklære paven for ufeilbarlig,¹⁹ mens Anne Eriksen og Anne Stensvold i sin bok *Mariakult og helgendyrkelse i moderne katolisisme* (2002) legger vekt på det faktum at Pius i 1870 stod ribbet for verdslig makt da siste rest av Kirkestaten forsvant på grunn av Italias

¹⁵ Duffy 2006 s.253

¹⁶ Duffy 2006 s.254

¹⁷ Duffy 2006 s.255

¹⁸ Eriksen & Stensvold 2002 s. 48–49

¹⁹ Duffy 2006 s. 297-300

samling, og at han derfor ønsket å styrke sin åndelige autoritet.²⁰ Hvilken forklaringsmodell som bør vektlegges tyngst er i denne sammenheng av mindre viktighet. Det sentrale i denne sammenheng er at paven hadde tapt både åndelig og verdslig makt, både i Frankrike og i Italia, og kompenserte med å styrke sin makt i kirken som organisasjon. Dogmet om pavens ufeilbarlighet ble fastslått i 1870 og lød slik:

Når den romerske biskopen taler *ex cathedra*, det vil si når han kommer med definitive avgjørelser ut fra sitt embete som hyrde og lærer for alle kristne, og slik utøver sin høyeste apostoliske embetsmakt ved å fastholde en lære som gjelder enten troen eller moralen, da besitter han på grunn av den guddommelige bistand som er lovet ham gjennom den hellige Peter, den ufeilbarlighet som den guddommelige forløser ville utstyre sin kirke med for at den skulle kunne fatte definitive avgjørelser i saker som gjelder tro og moral. Slike endegyldige avgjørelser er derfor uomstøtelige i seg selv, og ikke i kraft av kirkens samtykke. Dersom noen skulle våge å motsi denne vår endelige avgjørelse – noe Gud må forby – så skal vedkommende være utelukket fra kirken.²¹

Kun ved en eneste anledning har en pave påberopt seg ufeilbarlighet, nemlig da Pius XII i 1950 proklamerte dogmet om *Marias himmelfart*. Jeg kommer tilbake til Pius XII nedenfor. Om Maria bør det være nevnt at hennes kult alltid stått sterkt som en folkelig understrøm i kirken. Det spesielle med 1800-tallet var at Maria begynte å vise seg i områder og i perioder der katolisismen og katolske verdier kan sies å ha vært truet.²² I 1854 erklærte Pius IX Maria for ubesmittet unnfanget (det såkalte *Immaculata*-dogmet). Det betyr at hun er født uten arvesynd. Fire år etter erklæringen av Immaculata-dogmet viste Maria seg for Bernadette i Lourdes i Frankrike. Til Bernadette bekreftet hun at hun var ubesmittet unnfanget, og godkjente på den måten selv pavens dogme.²³ Ved å erklære Maria for ubesmittet unnfanget og legemlig opptatt til himmelen imøtekom pavene en av de viktigste formene for folkelig religiøsitet.²⁴

Konservative paver i moderne tid har stort sett alle tatt pavenavnet Pius. Pius IX forbød katolikker å stemme, og å inneha politiske verv.²⁵ Pius X (1903-1914) utstedte i 1910 en anti-modernistisk ed som alle katolske klerker måtte sverge til.²⁶ Pius XI (1922-39) inngikk den såkalte Lateran-avtalen i 1929 med Mussolini. Denne avtalen sikret

²⁰ Eriksen & Stensvold 2002 s. 53-54

²¹ Fra den dogmatiske definisjon av pavens ufeilbarlighet, 18.7.1870, sitert i Thomassen & Rasmussen 2000 s. 333

²² Eriksen & Stensvold 2002 s. 110–114

²³ Eriksen & Stensvold 2002 s. 54–55

²⁴ Duffy 2005 s. 291 & Thomassen & Rasmussen 2000 s. 333

²⁵ Eriksen & Stensvold 2002 s. 57

²⁶ Duffy 2006 s. 325-329

gjenopprettelsen av Kirkestaten. Avtalen med Mussolini ga kirken den lille bydelen av Roma som Vatikanet utgjør i dag, mot at katolikker ikke skulle blande seg inn i Italiensk politikk. Han fordømte også Hitler ganske kraftig. Men i enda sterkere ordlag fordømte han kommunisme og ”amoralisk liberalisme”.²⁷ Dette fikk store konsekvenser for katolikker i kommunistiske land, og ble brukt av kommunistiske myndigheter til å undertrykke kirken. Et siste poeng som bør nevnes i forbindelse med Pius XI, er at han i 1930 godkjente åpenbaringene som skjedde i Fatima i Portugal i 1917.²⁸ 13. mai 1917 fikk tre barn i byen Fatima i Portugal besøk av Maria mens de var ute og gjette. Maria kom til dem hver måned den 13. frem til oktober samme år.²⁹ Den eneste av de tre barna som nådde voksenalder, var Lucia dos Santos. Hun gikk i kloster i 1925. Der hun ble bedt om å skrive ned hva som hadde skjedd. Etter at åpenbaringene først hadde fått pavens godkjenning, begynte Lucia å skrive ned apokalyptiske profetier som hun hevdet å ha mottatt av Maria under deres møter i 1917. Både profetiene og bruken av dem vil bli utførlig beskrevet i kapittel 9.

Pius XI døde 10. februar 1939. 3. mars samme år valgte kardinalene Eugenio Pacelli til ny pave. Han tok navn etter sin forgjenger og kalte seg Pius XII. I likhet med sin forgjenger tok han avstand fra den tyske nazismen,³⁰ men også han gjorde kommunismen til sin hovedfiende. I 1948 forbød han kirkens medlemmer å være medlem av noe kommunistisk parti og året etter ekskommuniserte han alle katolikker som var medlem av et kommunistisk parti eller hadde støttet kommunismen på noe vis.³¹ For Pius var nok fordømmelsene i hovedsak ment å skulle ramme italienske kommunister. Han fryktet muligens en slutt på Vatikanstatens eksistens om kommunistene skulle få makten i Italia. Effekten av forbudet og ekskommunikasjonen var nok begrenset i Italia og Vest-Europa for øvrig. I Øst-Europa derimot, fikk Pius sin anti-kommunisme store konsekvenser. I flere kommunistiske land i Øst-Europa brukte myndighetene Pius sin harde linje som et påskudd til å sette inn sterke reaksjoner og tiltak mot katolikker. Mange katolikker i Øst-Europa ble nødt til å velge mellom lojalitet til paven eller yrkeskarriere og stillinger som offentlige tjenestemenn. Siste halvdel av Pius sitt pontifikat sammenfaller med den kalde krigen, der Pius tok klart parti for vestmaktene og den kapitalistiske verden, noe som enkelte steder førte til en politisering av religiøsiteten generelt. Videre brukte Pius sitt pontifikat til å fylle Vatikanet med konservative kardinaler og rådgivere. I tillegg samlet han makten rundt seg selv og sin egen person. Et

²⁷ Duffy 2006 s. 343

²⁸ Eriksen og Stensvold 2002 s. 61

²⁹ Bortsett fra 13. august da barna ble forhindret fra å møte opp på åpenbaringsstedet.

³⁰ Duffy 2006 s. 344-345

³¹ Duffy 2006 s. 352 & Eriksen & Stensvold s. 64

konkret uttrykk for denne selvsentreringen er at han i 1950 erklærte dogmet om Marias kroppslige opptakelse til himmelen, og erklærte dogmet for *ufeilbarlig*. Dette er som nevnt første og eneste gangen en pave har benyttet seg av ufeilbarlighets-dogmet. Det sier mye om hvordan Pius så på seg selv og sin egen rolle. Måten Pius proklamerte dogmet på, brakte mange katolikker i forlegenhet vis-à-vis andre kirkesamfunn. En forlengelse av Pius sin anti-kommunisme var hans bruk av Fatima-profetiene. Maria hadde, ifølge Lucia sine tekster, bedt om at Russland måtte vies til Marias hellige hjerte. Pius så det som et pålegg fra Maria selv om å motarbeide Sovjetunionen. Det ble laget en statue av Fatima-Maria som i 1957–58 ble sendt rundt i Europa for å styrke Maria-fromheten for på den måten å motarbeide kommunismen.³²

Pius XII døde i 1958, og valget av ny pave falt på den 77 år gamle patriarken av Venezia, Angelo Roncalli. Roncalli tok pavenavnet Johannes XXIII. Han så klart hvordan kirken, særlig som følge av Pius-pavenes antimodernisme, hadde fjernet seg fra lekfolket og fra moderne idealer om demokrati og vitenskap. Han innkalte derfor til det 2. Vatikankonsilet (1962-65) (heretter Vaticanum II), der målet for Kirken var *aggiornamento*, et ord som betyr oppdatering eller ajourføring. Det ble innkalt hele 2800 biskoper *fra hele verden*, hvorav nærmere 2500 møtte. På Konsilet ble det besluttet at latin skulle erstattes av folkespråkene i ritualer i messene. Det ble også bestemt at man skulle tilpasse kirken til lokalsamfunnenes tradisjoner og uttrykksformer; videre at kirken skulle gå inn for religionsfrihet overalt. Generelt kan vi si at konsilet representerte en liberalisering og desentralisering; det vil si et ønske om å finne lokale løsninger på lokale utfordringer. For å sikre at biskopene skulle fortsette å ha innflytelse over Vatikanets beslutninger ble det bestemt at Vatikanet hvert tredje år skulle innkalle til bispesynoder der et representativt utvalg biskoper fra hele verden skulle innkalles for å diskutere viktige saker for hele kirken. Synodene skulle preges av ”kollegialitet”³³ mellom biskopene og Vatikanet. Konsilet kom i sin helhet til å stå i *moderniseringens* og *desentraliseringens* tegn, hvilket må sies å ha svekket pavemakten til fordel for lokalkirkene.

Johannes XXIII levde ikke lenge nok til å få avsluttet sitt konsil. Han døde i 1963. Mannen som ble overlevert oppdraget å avslutte konsilet var Giovanni Montini, som tok pavenavnet Paul VI, og som satt som pave fra 1963 til 1978. Han var en ganske annen type enn sin forgjenger. Han anklages gjerne for å ha stanset en del av de reformene Johannes

³² Eriksen & Stensvold s. 64

³³ Kollegialitet er som nevnt min oversettelse av det engelske collegiality. Jeg avstår i denne omgang fra å definere ordet nærmere, da det blir utførlig behandlet under gjennomgangen av de enkelte biografiene.

igangsatte. Johannes ønsket muligens en *aggiornamento* med hensyn til kirkens syn på prevensjon. Han oppnevnte derfor en komité av teologer og medisinske fagfolk til å se på spørsmålet om prevensjon. Komiteen kom frem til at det ikke fantes noen grunner for kirken til å fordømme prevensjon, et svar Johannes aldri rakk å motta. Det ble opp til Paul å ta stilling til komiteens uttalelse. Paul hadde øyensynlig ønsket seg et annet svar enn det komiteen ga, for i 1968 publiserte han encyklikaen *Humane Vitae*, der han fordømmer og forbyr all bruk av prevensjon, også innenfor ekteskapet.³⁴ For øvrig er Paul VI kjent for å ha begynt en utstrakt reisevirksomhet. Han var den første sittende paven som besøkte Afrika. Da han døde i 1978, ble han etterfulgt av Albino Luciani. Denne var bare 65 år da han ble valgt til pave. Han tok, som et tegn på sin troskap til konsilets ideer, navn etter begge sine to forgjengere. Johannes Paul I, som han ble hetende, skulle aldri få vist riktig hva han stod for. 33 dager etter at han ble valgt ble han funnet død i sitt hjem. At Johannes Paul sitt pontifikat varte så kort kan ha vært en viktig grunn for Kurien til å velge en ung kandidat da de 14. oktober samlet seg, for 2. gang på ett år, for å velge en ny pave. Etter to dager og åtte avstemninger falt valget på den 58 år gamle polske kardinalen Karol Wojtyła.³⁵

2.2 Johannes Paul II

Karol Wojtyła ble født 18. mai 1920 i den lille byen Wadowice i den nylig gjenoppståtte nasjonalstaten Polen. Fra 1795 til 1918 eksisterte ikke Polen som stat; området som i dag utgjør Polen var delt mellom Østerrike-Ungarn, Tsar-Russland og Preussen. Polsk identitet, som var nært knyttet til katolisismen, skulle likevel overleve tilstrekkelig til at general Josef Piłsudski kunne proklamere ”Den andre polske republikk” i kjølvannet av Den første verdenskrig. Grensene for den nye (gamle) staten ble ikke endelig fastslått før i 1921, etter Den polsk-sovjetiske krig (1919-1921). Et viktig slag i denne krigen, og i Polens selvforståelse, er slaget ved elven Wistula, også kalt *mirakelet ved Wistula*, som varte fra 12. til 25. august 1920. Sovjetunionen ønsket å erobre områdene Tsar-Russland hadde vært i besittelse av før 1. verdenskrig, og angrep Polen. Ved Wistula i Warszawa ble de stoppet, da polakkene overraskende nedkjempet de russiske styrkene, og på den måten snudde krigen. Seieren over det *ateistiske* Sovjetunionen ble i noen grad tilskrevet en intervensjon av Maria, hvis fest for himmelstigning var 16. August.³⁶ Polen kom også til å se på seg selv som

³⁴ Duffy 2006 s. 367

³⁵ Duffy 2006 s. 369

³⁶ Cornwell 2005 s. 10

nasjonenes Kristus som *led* for å redde andre (de mente å ha reddet Vesten fra det ateistiske og demoniske Sovjetunionen). I det hele tatt kom polsk nasjonalisme til å bli sterkt knyttet til katolisismen etter at Polen gjenoppstod som stat. Det er viktig å være klar over den sterke koblingen mellom polsk nasjonalisme og katolisisme for å forstå hvilke omgivelser Karol Wojtyla vokste opp i. Han var født inn i en strengt religiøs familie. Hans far, Karol senior, hadde tjenestegjort i den østerrikske hæren, men ble, etter Polens frigjøring, forfremmet til løytnant i den polske hæren. Moren Emilia spedde på familieinntekten ved å sy. Da Karol junior ble født, hadde hun allerede født en gutt ved navn Edmund, som var rukket å bli 15 år, og en datter ved navn Olga, som døde før Karol junior ble født. I 1929 døde også Emilia, og tre år senere broren Edmund. I august 1938 flyttet de to gjenværende medlemmene av familien Wojtyla til Krakow for at Karol junior skulle begynne på Universitetet der. Året etter kom krigen til Polen. 1. september invaderte Tyskland fra vest. 17. september invaderte Den røde arme fra øst. Delingen av Polen inngikk i Molotov-Ribbentrop-avtalen, undertegnet 23. august samme år. De to regimenenes armeer møttes i Brest. Wojtyla ble, i likhet med de fleste andre universitetsstudenter, satt til tvangsarbeid. Han ble satt til å utvinne mineraler fra et steinbrudd til tyske våpenfabrikker. Om kveldene dyrket han i hemmelighet sin hobby, som var å spille teater. Stykkene han var med i inngikk i en sjanger som gjerne kalles *polisk messianisme*. Dette er en type polsknasjonalistisk litteratur som vokste frem under Polens deling og som fremstiller Polen og det polske folk som *nasjonenes Kristus*.³⁷

Februar 1941 døde Karol Wojtyla senior alene i sitt hjem. Det var et hardt slag for sønnen at han ikke kunne være hos sin far i hans siste timer. Året etter bestemte Wojtyla seg for å bli prest. Han hadde allerede i lang tid gått i lære hos en religiøs mystiker ved navn Jan Tyranowski. Tyranowski introduserte Wojtyla for den spanske 1500-tallsmunken Johannes av Korset. Viktig å merke seg er at Johannes så lidelse som en vei til innsikt i det guddommelige, hvilket sannsynligvis var tanker som traff Wojtyla godt der han hadde mistet hele sin familie og en stor del av sine landsmenn.

Som prestestudent lot Wojtyla seg innrullere til et hemmelig presteseminar hos kardinal Adam Sapieha. Da krigen var over fullførte Wojtyla sin presteutdannelse, og på allehelgensdag, 1. november 1946, ble han ordinert. To uker etter ordinasjonen ble han sendt av kardinal Sapieha til Roma for å skrive en doktoravhandling i teologi. Han fikk 18 måneder på seg.³⁸ Ved siden av å bli kjent med Roma, fikk han også en mulighet i 1947 til å besøke

³⁷ Cornwell 2005 s. 16

³⁸ Cornwell 2005 s. 23

Nederland, Belgia og Frankrike. Vel hjemme i Polen disputerte han 14. juni 1948 på ”Trosproblemer i den hellige Johannes av Korset sine verker.”³⁹

Etter krigen kom Polen, som følge av Jalta-avtalen, under Sovjetunionens ansvarsområde, og en polsk kommunistisk marionettregjering ble innsatt. Kirken ble riktignok undertrykt i det kommunistiske Polen, men ble likevel bedre behandlet enn i mange andre kommunistiske land i Øst-Europa. Som prest i Krakow hadde Wojtyla som et av sine ansvarsområder å ta hånd om studenter ved det polytekniske universitetet i Krakow. Han var spesielt opptatt av de unges kjærlighetsliv. Også før *Humanae Vitae* ble publisert var Wojtyla en engasjert talsmann for selvkontroll og avholdelse fra seksualitet til alle andre formål enn reproduksjon. I 1960 utgav han boken *Kjærlighet og Ansvar* (Miłość i Odpowiedzialność),⁴⁰ der han tar til ordet for selvkontroll på seksualområdet heller enn bruk av prevensjon. To år tidligere var han blitt utnevnt til biskop i Krakow. I 1967 ble han utnevnt til kardinal. Da Paven i 1968 publiserte encyklikaen *Humanae Vitae* skapte det sterke reaksjoner i store deler den vestlige katolske verden, men Wojtyla, som hadde formulert de samme tankene som paven i boken *Kjærlighet og Ansvar* åtte år tidligere, støttet Paven offentlig for å ha ”hatt mot til å sette menneskelivet høyere enn hensynet til samtidens moral”.⁴¹ Den støtten var sannsynligvis medvirkende til å bringe de to mennene tettere sammen og kan ha bidratt til å løfte Wojtyla frem i det kirkelige hierarkiet. I 1978 ble Wojtyla valgt til pave.

Allerede valget av Wojtyla hadde historisk sus. Han var den første ikke-italiener til å bli valgt til pave på 455 år. I tillegg var han den yngste paven siden Pius IX (1846-78). Hans pontifikat har også hatt historiske dimensjoner. Han har for eksempel helligkåret 483 personer, og saligkåret 1345.⁴² Til sammenligning har andre moderne paver i gjennomsnitt helligkåret 10 personer hver.⁴³ Grunnen til at han har kunnet drive med salig- og helligkåring i en slik fart, er at han har kortet betydelig ned på kåringsprosessen. En rekke av kåringene har skjedd på hans mange reiser. Han har reiste langt mer enn noen av sine forgjengere. Disse to tendensene, den enorme reisevirksomheten og det høye antallet salig- og helligkåring, er antakelig uttrykk for et ønske om å vise at kirken er tilstedet overalt, og at

³⁹ Oversettelsen av navnet på doktoravhandlingen har jeg hentet fra den katolske kirkes norske hjemmeside: <http://www.katolsk.no/utenriks/personer/wojtyla/> [besøkt 08.06.10]

⁴⁰ Oversettelse fra den katolske kirkes norske nettside <http://www.katolsk.no/utenriks/personer/wojtyla/> [besøkt 21.06.10]

⁴¹ Moody 1997 s. 79

⁴² Tallene er hentet fra Wojtylas biografi på den katolske kirkes offisielle norske nettside <http://www.katolsk.no/utenriks/personer/wojtyla/> [besøkt 19.10.10]

⁴³ Eriksen & Stensvold 2002 s. 69

det hellige livet kan leves overalt.⁴⁴ Den enorme reisevirksomheten kan også sees i sammenheng med hans autoritære lederstil og hans ønske om å bringe Vatikanets disiplin ut til alle kirkens avkroker. Innen ett år etter at han ble pave hadde han besøkt følgende land (i denne rekkefølgen): Den dominikanske republikk, Mexico, Bahamas, Polen, Irland og USA. Reisevirksomheten det første året ga forvarsler om hva slags pave verden hadde fått. I Mexico og Polen besøkte han det nasjonale Maria-alteret. I Polen er Maria av Guadalupe (eller bare *Vår Frue av Guadalupe*) landets skytshelgen. I Polen har Maria av Czestochowa den samme rollen (også kalt *Den sorte Madonna*). Wojtylas fokus på Maria kom til å bli et av hans varemerker. Han hadde en M for Maria på paveskjoldet sitt. Han kom gjennom hele sitt pontifikat til å fremme Maria som modell for kvinner. I Mexico og Polen gjorde han også klart for alle og enhver hvordan forholdet mellom kirken og politikken skulle være under hans pontifikat. De fleste latinamerikanske land var på den tiden under militærdiktaturer som politisk sett lå langt til høyre. Hans eget hjemland Polen var et kommunistisk diktatur. I Latin-Amerika hadde en tankeretning ved navn frigjøringssteologi begynt å gjøre seg gjeldende. Dette var en marxistisk inspirert teologi som ønsket å fremme de fattige og utstøtte og marginaliseres sak gjennom å arbeide politisk. Wojtyla sa klart ifra at politisk engasjement generelt, og tilnærming til sosialisme spesielt, var totalt forbudt. Ondskap, som i frigjøringssteologenes språk var konsekvensen av menneskelig undertrykking og urettferdig fordeling, var i Wojtylas språk et uttrykk for menneskets arvesynd, og kunne kun overvinnes ved at hver enkelt vendte seg til Gud for tilgivelse.⁴⁵ I Polen derimot, var han til tider svært krass i sin kritikk av myndighetene, og han støttet gjennom hele 80-tallet ”Solidaritet” i deres kamp mot de polske myndighetene. Det er grunn til å spørre om det er en inkonsekvens her, og om Vatikanet i løpet av hans pontifikat *ble* en politisk aktør på verdensscenen. Også reisen til USA var langt på vei en politisk opptreden. Der talte han i FN, hvor han advarte mot atomopprustning. I tillegg brukte han reisen til USA til å fastslå overfor amerikanske katolikker hvor han stod i spørsmål om prestelig sølibat, ordinasjon av kvinner, samt abort og prevensjon. På disse punktene fant liberale katolske grupper ingen nåde hos Wojtyla. Wojtyla har heller ikke lyttet nevneverdig til biskopene under bispesynodene som har vært under hans pontifikat. Begrepet *kollegialitet* ble i praksis tømt for innhold under Wojtylas pontifikat. Generelt kan man si at Wojtyla samlet makten i kirken hos seg selv og sørget for å fylle det

⁴⁴ Denne tolkningen er hentet fra Wojtylas biografi på den katolske kirkes norske nettside <http://www.katolsk.no/utenriks/personer/wojtyla/>

⁴⁵ Cornwell 2005 s. 66

kirkelige hierarkiet med likesinnede. Han reverserte på den måten en del av de retningslinjene som Vaticanum II la opp til.⁴⁶

I 1981 ble Wojtyla utsatt for et attentatforsøk. Attentatmannen var tyrkisk og het Mehmet Ali Agca. Han stilte seg opp på Petersplassen 13. mai 1981 og avfyrte to skudd som traff paven. Det ene av skuddene traff Wojtyla i ringfingeren og det andre i magen. Et siste skudd traff to amerikanske nonner. Agca forsøkte å flykte, men ble tatt nesten umiddelbart. Først hevdet Agca å ha handlet på egen hånd, senere hevdet han at en bulgarsk gruppe sto bak ham. Da han ble tatt fant politiet en lapp i lommen hans med fem telefonnumre, hvorav fire var til mennesker tilknyttet den bulgarske ambassaden (det femte var til Balcanair). Etter den kalde krigens slutt, har arkiver fra KGB blitt åpnet, noe som har økt interessen for hvorvidt en etterretningsorganisasjon fra et kommunistisk land har stått bak attentatet, uten at sikre beviser enda har latt seg avdekke.⁴⁷ Wojtyla selv har (i aller fall ikke offentlig) brydd seg nevneverdig om etterforskningens gang, noe som kan synes underlig tatt i betraktning hans aversjon mot kommunismen. Derimot har han på en mer indirekte måte knyttet attentatet sammen med kommunismen. Året etter attentatet, på årsdagen for attentatet og feiringen av apparisjonen, besøkte han Fatima. Der beskrev han hvordan Maria hadde reddet ham og styrt kulen unna de viktigste organene. Tre år senere viet han hele verden til Marias hellige hjerte slik Hun hadde bedt om, og i 1994 hevdet Wojtyla i samtaleboken *Over håpets terskel* (Varcare la Soglia della Speranza) at attentatet hadde skjedd på 13. mai for at det Maria hadde profetert til barna i Fatima skulle bli synlig.⁴⁸ Hele komplekset knyttet til Fatima og attentatet blir utførlig behandlet i kapittel 9. Her vil jeg nøye meg med å understreke hvordan de nevnte begivenhetene peker på en generell tendens ved Wojtylas pontifikat. Etter attentatet kom Wojtyla til å legge mer og mer vekt på Marias intervensjoner i menneskers liv og i verdenshistorien. For øvrig bør det være nevnt at han allerede søndagen etter attentatet (som skjedde på en onsdag) sendte ut en beskjed på radioen om at han tilga gjerningsmannen.⁴⁹ I 1984 dro han til fengselet og tilga Agca ansikt til ansikt, og med kameraer til stede. Dette kan knyttes til hans generelle oppfordringer til tilgivelse og forsoning som preget hele hans pontifikat.

Frem til den kalde krigens slutt var Wojtyla sterkt engasjert for menneskerettigheter i Øst-Europa generelt og i sitt hjemland Polen spesielt. Få vil i dag bestride at Wojtylas støtte

⁴⁶ Eriksen & Stensvold 2002 s. 69

⁴⁷ Cornwell s. 84-85

⁴⁸ Johannes Paul II & Vittorio Messori *Over håpets terskel* 1994 s.128

⁴⁹ Cornwell s. 85

til den polske fagbevegelsen "Solidaritet" var medvirkende til at til de til slutt fikk gjennomslag for sitt krav om frie valg, noe som i sin tur påvirket resten av Øst-Europa. Etter den kalde krigens slutt ble Wojtyla mer fokusert på sin kamp mot kunstig fødselskontroll. 28. april 1994 skled Wojtyla på badegulvet og brakk lårhalsen. Bristen førte til at han måtte innplantere en kunstig hofte. Vel ute av sykehuset holdt han en tale der han sa at Gud påla ham å lide for all synd som begås mot ufødte barn.⁵⁰ Hendelsen er illustrerende for den aldrende Wojtyla på flere måter. Utover 90-tallet begynte helsen å svikte. De første offisielle meldingene om at han led av Parkinsons sykdom kom først i 2003, men da hadde han allerede lidd av sykdommen i flere år. Videre illustrerer hendelsen at den aldrende paven fokus mer kom til å dreie seg om "de ufødte barna". Det er uklart om denne kategorien var ment å inkludere både aborterte og uunnfangede fostre. Det som er sikkert er at både prevensjon og abort inngår i det Wojtyla kalte "dødens kultur", som han blant annet beskrev i encyklikaen *Evangelium Vitae* (1995):

Fra et moralsk standpunkt er riktignok prevensjon og abort vesentlig forskjellige onder, det førstnevnte står i motsetning til seksualaktens sannhet som et særlig uttrykk for ekteskapelig kjærlighet, mens sistnevnte ødelegger livet i dets spede begynnelse; førstnevnte står i motsetning til kyskhetens dyd i ekteskapet, sistnevnte i motsetning til rettferdighetens dyd, enn videre i direkte opposisjon til Guds bud "Du skal ikke slå i hjel". Men til tross for forskjellene i natur og moralsk alvor, er prevensjon og abort nøye forbundet som frukter av det samme tre.⁵¹

Det nevnte fallet i dusjen, og Wojtylas tolkning av det, illustrerer også et poeng jeg allerede har vært inne på, nemlig Wojtylas opplevelse av å være objekt for en *guddommelige intervensjoner*. En ytterligere understrekning av det sistnevnte poenget fikk verden 13. mai 2000, da Wojtyla offentliggjorde en til da hemmeligholdt del av Fatima-profetiene og hevdet at profetiene handlet om *ham selv*.

2. April 2005 døde Karol Wojtyla, 84 år gammel og med et nesten 27 år langt pontifikat bak seg.

2.7 Oppsummering

Dette kapittelet er ment som bakgrunnsinformasjon for den påfølgende gjennomgangen av de enkelte biografiene. Som det bør ha fremgått, har paverollen gjennomgått mange endringer opp gjennom historien. Også i dag paverollen objekt for forandring og forhandling; det vil si

⁵⁰ Cornwell s. 132

⁵¹ http://www.katolsk.no/info/jp2/ev/ev_02.htm

at det finnes krefter i kirken som trekker i retning av desentralisering, mens andre krefter trekker i retning av sterk pavemakt. Wojtyla selv reverserte langt på vei utviklingen fra Vaticanum II, der desentralisering, kollegialitet og lokalt selvstyre var de retningslinjene det ble lagt opp til. Hans fokus på, og bruk av, Mariaapparisjoner er et annet viktig trekk ved Wojtylas pontifikat. Mariakult kan tolkes på flere måter, på den ene siden handler det om å imøtekomme folkelig religiøsitet, på den andre siden handler det om å fremme kirkens *konservative* budskap. For Wojtylas del har det også handlet om hans forestilling om å stå under Marias spesielle beskyttelse.

Wojtylas pontifikat er spesielt i og med at 1978 ble den første ikke-italiener til å bli valgt som paven på 455 år. Han har latt sin polske patriotisme komme eksplisitt til uttrykk fra pavestolen, og har på den måten skapt presedens med hensyn til balansen mellom det nasjonale og det universelle i paverollen.

Wojtyla har utfordret katolikker og ikke-katolikker sine forestillinger om hva en pave *er og skal være*. Enhver som setter seg fore å skrive en biografi om Karol Wojtyla må ta stilling til hva paverollen skal innebære og hvorvidt Wojtyla har fylt denne rollen på en god eller dårlig måte. Det er biografenes behandling av disse spørsmålene som er tema for denne oppgaven og som jeg skal drøfte i det følgende. Men før jeg går inn på de enkelte biografiene er jeg nødt til å redegjøre litt for selve sjangeren biografi.

3 Linjer i biografiens historie

I dette kapittelet viser jeg noen lange linjer i biografiens historie. Det er ikke min ambisjon å gi en oversikt over hele sjangerens historie. Dette kapittelet er i stedet ment å skulle vise at forskjellige tiders syn på enkeltmennesket påvirker biografers beskrivelser av enkeltmennesker. Det er med visse forbehold navnet biografi brukes om fortidens menneskeskildringer. Som sjangerbetegnelse er ordet relativt nytt (belagt på ny-latin fra renessansen av og på engelsk som første nasjonalspråk fra 1600-tallet).⁵² Tatt i betraktning at antikken og middelalderen hadde andre syn på mennesket og individ enn våre dager, står man i fare for å begå anakronismer ved å bruke sjangerbetegnelsen på disse tidsepokenes menneskeskildringer. Jeg bruker derfor sjangerbetegnelsen biografi i litt utvidet betydning i forhold til hva vi ville kalle biografi i dag. For hele den følgende fremstillingen baserer jeg meg på en vid, ikke-normativ definisjon av biografi, som jeg henter fra Hermione Lees bok *Biography. A very short introduction* (2009): "Biography is the story of a person told by somebody else".⁵³ Jeg diskuterer den nevnte definisjonen nærmere i neste kapittel. I denne sammenheng er det sentrale å understreke at ordet refererer til *tekster som har ett enkeltmenneske i fokus*, i motsetning til tekster som for eksempel søker å kartlegge historiens gang. Videre gjelder det at ordet *hagiografi* i den følgende fremstillingen refererer til tekster om *hellige kristne enkeltpersoner som skulle tjene som forbilder for andre kristne*. Ordet hagiografi kommer fra gresk og betyr hellig (hagios) og skrive (grafein). På latin ble de samme skriftene gjerne kalt for *vita*, som betyr liv. For å lette lesningen, og for å understreke likhetstrekkene, bruker jeg betegnelsen *hagiografi* også om tekster skrevet på andre språk enn gresk. Også i våre dager skrives det hagiografier, men jeg har valgt å identifisere sjangeren med middelalderen i den følgende fremstillingen fordi det var i middelalderen den ble formet og utviklet. Forfatterne av biografier og hagiografier kaller jeg henholdsvis biografer og hagiografer. Objektene for biografier og hagiografier kaller jeg den biograferte og den hagiograferte.

Det foregår endeløse diskusjoner i fagmiljøene om hvilken sjangerbetegnelse vi skal sette på både fortellingene om Sokrates, og evangeliene om Jesus. At de ikke inngår i det vi i dag forstår med biografi skulle være åpenbart. Videre er det et stridsspørsmål hvorvidt evangeliene bygger på antikke greske, eller jødiske forelegg, eller om de er noe helt for seg

⁵² Egeland 2000 s. 39

⁵³ Lee 2009 s. 5

selv. Jeg skal avstå fra å gå inn i disse debattene.⁵⁴ Det viktigste i dette kapittelet er å vise hvordan de kanoniske evangeliene om Jesus kom til å bli normgivende for både menneskesyn og personskildringer ut over i den kristne antikken og middelalderen.

3.1 Epideiktisk retorikk

Ordet biografi er sammensatt av de to greske ordene *bios* ”liv” og *grafein* ”skrive”.

Sammensetningen blir noe slikt som (be)skrevet liv. Sammensetningen fantes ikke på klassisk gresk. Likevel er det i den greske antikken litteraturhistorikere gjerne hevder å kunne spore biografisjangerens opprinnelse som *skriftlig* sjanger.⁵⁵ Allerede fra 400-tallet f.v.t. skilte grekerne mellom historie, som søkte å systematisere fortidens hendelser, og individorienterte fremstillinger.⁵⁶ Det var spesielt den epideiktiske retorikken som egnet seg for individorienterte fremstillingene. Ordet epideiktisk kommer av det greske ordet *epideiknymi* som kan bety ”jeg viser/fremviser/beviser/viser meg”. Den epideiktiske retorikken var egnet til både å vise frem objektet og taleren selv. Den inngikk som en av de tre hovedsjangre i den antikke retorikken, som i tillegg til den epideiktiske retorikken også omfattet rettstalen (forensisk retorikk) og den rådgivende talen (deliberativ retorikk). Der de to sistnevnte sjangrene behandlet henholdsvis fortidige og fremtidige hendelser, var den epideiktiske retorikken, ifølge Aristoteles, mer orientert om nåtiden.⁵⁷ Selv om personen som ble hyllet kunne tilhøre fortiden, hadde talen likevel sin funksjon innenfor de samtidige forhold. Det var særlig innenfor festtalene (gr: panegyrikon) og lovtalene (gr: enkomion) at den epideiktiske retorikken ble benyttet.⁵⁸ Ifølge Lee ble panegyrikken brukt til å hylle de levende, mens enkomioet ble brukt til å hylle de døde. Begge talesjangrene skal ha gitt avgjørende bidrag til biografisjangeren.⁵⁹ For Aristoteles var det viktig at dydene ble hyllet og lastene dadlet, slik at taleren bekreftet den offentlige moral og orden.⁶⁰ Personkarakteristikkene ble gjerne overdrevet. Det gjaldt først og fremst å underholde og trollbinde publikum. Den epideiktiske retorikken hadde således en dobbelt funksjon. Taler om dydige eller klanderverdige mennesker skulle både underholde og virke moralsk oppdragende på tilhørerne. I motsetning

⁵⁴ En gjennomgang av stadiene i forskningsretningene om de nytestamentlige evangeliene i forrige århundre, og i sammenheng med det, hva slags sjangerbetegnelse som det er naturlig å sette på evangeliene, se for eksempel Niels Hyldal 1994 s. 80-88

⁵⁵ Egeland 2000 s. 17-18

⁵⁶ Egeland 2000 s. 18

⁵⁷ Egeland 2001 s. 13

⁵⁸ Egeland 2001 s. 11

⁵⁹ Lee 2009 s.

⁶⁰ Egeland 2000 s. 20

til historieskrivningen, som tilstrebet å vise hendelser fra flere synsvinkler, så var festtalene og lovtalene lite egnet til å fremstille personer som komplekse og motsigelsesfylte. Dyder og laster ble overdrevet, slik at publikum fikk idealer å strekke seg etter eller skrekkeksimpler å ta avstand fra. Antikken hadde et langt mer statisk menneskesyn enn våre dager. Menneskers egenskaper var gitt fra fødselen av. Når personer ble skildret, gjaldt det derfor at utsagn og handlinger ikke inngikk i en *utvikling*, men kun tjente til å vise personens *karakter*.

Sokrates var en av de første personer fra samtiden som grekerne gjorde til gjenstand for den typen bevaringsønske som tidligere hadde vært forbeholdt mytiske helter og diktere.⁶¹ Minst fire samtidige har skrevet om ham. De tegner svært forskjellige bilder av den dødsdømte filosofen, noe som viser at det verserte mange forskjellige oppfatninger av ham i samtiden.⁶² Felles for de fire som portretterte Sokrates var at de var opptatt av å vise *typiske* trekk ved ham. De plasserte ham inn i situasjoner og tilla ham utsagn de mente var typiske. Det var mer en *potensiell* eller *typisk* Sokrates de forsøkte å vise, enn en Sokrates de kunne dokumentere.⁶³ At de fremstiller ham forskjellig viser antakelig at de hadde sett og forstått forskjellige sider av ham,⁶⁴ med de forskjellige skriftlige fremstillingene kan også leses som *forhandlinger* om hvem og hvordan han var. Platon forsøkte eksempelvis å ta Sokrates til inntekt for sitt filosofiske prosjekt, mens Aristoteles på sin side kritiserte sin lærer Platon for å ha "kuppet" Sokrates. Aristoteles betvilte at sammenfallet mellom Sokrates og Platon var så stort som Platon ville ha det til.⁶⁵

3.2 Evangeliene som litterære forbilder

Jesus ble, i likhet med Sokrates, dømt til døden som forbryter. De mange fremstillingene av ham i forskjellige evangelier viser hvor omstridt han var i sin samtid og hvor mange grupper som i ettertid ønsket å legge beslag på hans liv og virke. Jesusevangeliene kan med andre ord også leses som forhandlinger om hvem Jesus var og hvordan hans liv og lære skulle forstås. Evangelieforfatterne benyttet den samme metoden som Sokratesbiografene. De forsøkte å skildre det de oppfattet som det typiske ved Jesus. De samlet på sitater fra og anekdoter om Jesus, som de rammet inn ved hjelp av fortellinger.⁶⁶ Men fortellingene om Jesus viser knapt

⁶¹ Egeland 2000 s. 21

⁶² Skarsaune 2005 s. 229–230

⁶³ Egeland 2001 s. 22

⁶⁴ Egeland 2000 s. 21

⁶⁵ Skarsaune 2005 s. 331

⁶⁶ Rasmussen & Thomassen 2002 s.16–29

noen personlighetsutvikling. Episoder og utsagn i evangeliene inngår ikke i noen utvikling, men skal antakelig vise Jesus med *evige* trekk. De viser hvem Jesus *er*, ikke hvordan og hvorfor han ble som han ble.

For de kristne var måten Jesus hadde levd livet på den absolutte norm for rett liv og lære. Derfor begynte raskt biografier skrevet av og om og for kristne å etterligne evangeliene fortellinger om Jesus, i omtalen av hans tilhengere. De kristne tenkte seg at noen mennesker var utvalgt av Gud til å vise hvordan Han ønsket at mennesker skulle leve. Disse personene ble ansett som hellige og fortellingen om dem ble kalt hagiografier. Hagiografiene kom til å omfatte to typer fortellinger: martyrfortellinger og helgenfortellinger. Mens førstnevnte sjanger omhandlet mennesker som hadde gitt sitt liv for troen i møte med antagonistiske myndigheter eller personer, omhandlet den sistnevnte sjangeren mennesker som hadde levd sine liv i heroisk dyd, det vil si mennesker som eksemplifiserte de kristne dydene: tro, håp og kjærlighet, samt de fire kardinaldydene: rettferd, måtehold, utholdenhet og klokskap.⁶⁷ For mitt vedkommende er likhetene mellom de to sjangrene mer sentralt enn forskjellene. I begge tilfeller handlet det om å fremstille den hagiograferte på en måte som fikk vedkommende til å ligne Jesus.⁶⁸ I alle ledd av skapelsen av en hagiografi ble det etterlignet evangeliene om Jesus og hagiografier om andre hellige personer. Det vil si at gode kristne *levde* sine liv i etterligning av disse forbildene. Deretter ble enkelte menneskers liv *gjenfortalt* og *omtalt* på en måte som fikk dem til å ligne disse forbildene. Dette gjaldt både på det språklige nivået (det vil si at ord og begreper hentet fra evangeliene ble brukt i omtalen av samtidige personer) og på det narrative nivået (det vil si at episoder fra evangeliene ble tillagt samtidige personer). Videre ble personer med religiøs utdannelse satt til å *skrive* ned fortellingene om mennesker med ry for hellighet.⁶⁹ Slik ble hagiografisjangeren en relativt homogen sjanger som langt på vei uttrykte de samme idealene og det samme normative budskapet til tross for at samfunnet for øvrig forandret seg. En tanke som lå bak den sterke tradisjonsbevisstheten var at Guds lov er evig og uforanderlig selv om menneskesamfunnet forandre seg. Ved å få den hagiograferte til å ligne Jesus og andre hellige garanterte på et vis hagiografen for at den hagiograferte var en person utvalgt av Gud til et hellig liv.

Lidelse var et sentralt tema i de fleste middelalderske hagiografier. Det verserte forestillinger om at mennesker fikk innblikk i Jesu lidelser og de kristne mysteriene gjennom

⁶⁷ Eriksen & Stensvold 2002 s. 149

⁶⁸ Heffernan 1988 s.5

⁶⁹ Heffernan 1988 s.32–33

selv å lide. Derfor ble ofte sentrale kristne sannheter lagt i munnen på det hagiografiske objektet midt i lidelsen. Langt på vei kan man hevde at den første hagiografi er fortellingen om Stefanus, slik den er fortalt i Apostlenes gjerninger kapittel 6–7. Stefanus blir introdusert som en som ”var full av nåde og kraft, og gjorde store undre og tegn blant folket.” (Apg. 6.8) Videre blir han ført frem for Rådet, og det føres falske vitnesbyrd mot ham. (Apg. 6.12–15) Etter at Stefanus har kritisert jødene for å forfølge sine profeter blir han steinet. Mens de steinet ham, ba han til Gud; ”ta imot min ånd” (Apg. 7.59), for deretter å be om tilgivelse for sine banemenn (Apg. 7.60). Alle de nevnte elementene av fortellingen er elementer som får Stefanus til å ligne Lukasevangeliets beskrivelse av Jesus, som er skrevet av samme forfatter. Typisk nok blir tilnærmelsesvis Jesu egne ord lagt i munnen på Stefanus idet han lider og dør.

De kristne så i utgangspunktet på seg selv som tilhørende et rike som ikke var av denne verden. Det ble i noen grad hengende ved kristendommen, også etter at den gikk i allianse med den romerske statsmakten, at de Gud hadde utvalgt til å vise sin hellighet stod i opposisjon til *verden*. De hellige personene skilte seg ut ved sin dydighet, og ved å avstå fra denne verdens goder, og ikke minst gjennom å kunne utføre mirakler. Mirakelet ble etter hvert løftet frem som selve *tegnet* på at en person var utvalgt av Gud.⁷⁰ Å skrive en hagiografi var mer ansett som en ære til Gud, enn som en ære til helgenen. Helgenen var likevel bare var å betrakte som et redskap Gud handlet gjennom.⁷¹

Fra et biografihistorisk perspektiv skal vi merke oss at når de kanoniske evangeliene etter hvert ble løftet frem som modeller for fremstillinger av et liv så får det konsekvenser, både for *hvem* som kan skildres i biografier, og for *hva* som blir skildret. Mens biografier tidligere var forbeholdt heroiske menns heroiske bedrifter, begynte de kristne å vie biografier til mennesker som tidligere ikke ville kunnet blitt fremstilt biografisk. Ved siden av å fremstille fattige og syke mennesker, var de kristne antakelig de første som biograferte kvinner.⁷² Innholdsmessig ble også fokuset endret. De kristne var mer fokusert på lidelse og død enn på jordiske heroiske bedrifter. Martyriet er riktignok ikke en kristen oppfinnelse. Som vi har sett av eksempelet med Sokrates, fantes det hedenske grekere som gikk i døden for det de trodde på. Også jødene hadde sine martyrfortellinger. Det nye, i og med de kristne martyrfortellingene, er at der martyrer tidligere hadde måttet lide og dø *for en sak*, som et nødvendig onde, så var lidelse og død, i de kristne martyrfortellingene, å regne som *mål i seg*

⁷⁰ Heffernan 1988 s. 98

⁷¹ Heffernan 1988 s. 36

⁷² Egeland 2001 s. 31

selv. Det er viktig å understreke at dette ikke nødvendigvis sier noe om hvordan kristne selv opplevde det å dø for troen. Det sentrale i denne sammenheng er *fortellingene* om de som led og døde for troen. I disse fortellingene gjøres døden ofte til et triumferende poeng.

Hagiografiene hadde som sin primære funksjon å virke moralsk oppdragende på tilhørerne. Gjennom individuelle eksempler skulle de kristne dydene formidles. Krav til dokumentasjon og etterrettelighet gjaldt i liten grad for hagiografiene. Informasjonshull ble tettet ved guddommelig påkallelse,⁷³ eller ved at biografen vendte seg til Bibelen og andre hagiografier.⁷⁴

3.3 Mot vår egen tid

Vi må langt opp mot vår egen tid før vi finner noe som ligner det vi i dag gjerne mener med begrepet biografi. En biografi defineres i *Verdenslitteratur: den vestlige tradisjonen* (2007) med utgangspunkt i de fire vanligste kriteriene for biografisjangeren: teksten må være *fortellende*, handle om *en persons liv*, følge dette livet *fra fødsel til død*, og være skrevet av *en annen person*.⁷⁵ Først på 1700-tallet får vi et person-begrep som begynner å ligne vårt eget. På denne tiden vokste det samtidig frem et lesende publikum og en stor trykkepresse, særlig i England.⁷⁶ I tillegg har demokratisering og sekularisering av kunnskap medvirket til å gjøre den moderne biografien mulig.⁷⁷ Teoriene til John Locke (1632–1704) og David Hume (1711–1776) om sansingens innvirkning på læring og erkjennelse, fremmet studier av menneskets utvikling og psykologi. For biografisjangeren fikk disse teoriene den følge at mennesket ikke lengre ble sett på som statisk, men derimot et resultat av de erfaringer den enkelte hadde gjort. I stedet for at hendelser og utsagn utelukkende ble brukt til å vise hvem en person var, så kunne biografer fra 1700-tallet av bruke episoder fra et menneskes liv til å vise hvordan det bestemte individet hadde utviklet seg.

Det er særlig James Boswells *Life of Johnson* (1791) som for ettertiden er blitt stående som epokegjørende for sjangerens videre utvikling. Biografien er på over tusen sider og handler om Boswells venn Samuel Johnson. Johnson var dikter, og interessen for livet hans kan ha vært uttrykk for et ønske om å beskue et geni i virksomhet. Selv om Boswell beundret

⁷³ Egeland 2001 s. 31

⁷⁴ Heffernan 1988 s. 12

⁷⁵ Haarberg, Selboe og Aarseth 2007 s. 120-121

⁷⁶ Egeland 2000 s. 43

⁷⁷ Lee 2009 s. 43

sin venn, nærmet han seg likevel sitt biografiske objekt med mindre ærefrykt og patos enn det som var vanlig i de biografiske forelegg Boswell hadde til rådighet.⁷⁸

Senere skulle biografien få *nasjonsbyggende* funksjoner. Etter hvert som de europeiske nasjonalkarakterene ble konstruert utover på 1800-tallet begynte biografer å portrettere enkeltpersoner som tenktes å legemliggjøre nasjonale ideelle karaktertrekk. For Norges del var det særlig biografiene om Henrik Wergeland som kom til å tjene en slik nasjonsbyggende funksjon. Biografier om ham har blitt utgitt med jevne mellomrom helt fra hans død til våre dager.⁷⁹ For et land som England, som har den lengste og mest ubrutte biografitradisjonen i verden, resulterte den nasjonsbyggende funksjonen biografier skulle tjene i en rekke mangelbindsverk om nasjonens store menn og deres bedrifter. Det var de store menns *offentlige virke* som var det sentrale i de mange biografiene.⁸⁰

I overgangen til det 20. århundret skjedde det imidlertid visse endringer. Ved siden av at biografiene krypet, begynte også biografene å nærme seg sine objekter med mindre ærbødighet og ærefrykt. Biografene ble mindre fokusert på de store menns bedrifter, og begynte i stedet å avdekke ubehageligheter og eventuelle diskrepanser mellom liv og lære.

Få enkeltpersoner har påvirket vår tids menneskesyn, og derigjennom vår tids biografisjanger, like mye som psykoanalysens far Sigmund Freud (1836–1939). Selv om psykoanalysen som fag har fjernet seg fra sin grunnlegger, er like fullt store deler av hans begepsapparat gått inn i vestlige lands dagligspråk, og påvirker således måten folk tenker om seg selv på.⁸¹ Egeland påpeker at begreper som ”det ubevisste”, ”sublimering”, ”fortrengning” og ”narsissisme” alle er deler av Freuds menneskeforståelse som brukes ubesværet av dagens biografer uten at disse nødvendigvis kalles seg freudianere.⁸² Jeg vil avslutningsvis i dette kapitlet avlegge noen av Freuds sentrale tanker en lynvisitt fordi de spiller et ytterpunkt med hensyn til hvordan menneskesynet, og derigjennom biografisjangeren, har utviklet seg. Helt sentralt for Freud er det at vi mennesker styres av drifter og lyster vi selv ikke har kontroll over. Menneskesinnet består for Freud av tre deler det’et, jeg’et og overjeg’et. Jeg’et skapes som en kamp mellom det’et, som representerer utemmede drifter og lyster, hvorav seksualdriften er den viktigste, og overjeg’et, som er foreldrenes og kulturens temming av de

⁷⁸ Lee 2009 s. 39–53

⁷⁹ Egeland 2000 s. 147–184

⁸⁰ Lee 2009 s. 54–71

⁸¹ Waage, Peter Normann 2008 s. 449

⁸² Egeland 2000 s. 105

samme driftene.⁸³ Allerede i barndommen formes overjeg'et for å temme barnets uhemmede drifter og lyster. Skapelsen av jeg'et er med andre ord preget av dynamikk og krefter som trekker i forskjellige retninger. Mennesket er med andre ord styrt av både kulturens påbud og forbud, og underlivets drifter.

Ifølge Egeland kunne Freuds teorier om menneskets kompliserte psyke ha representert et alvorlig tilbakeslag for biografers tendens til å fremstille helhetlige personligheter. Men i stedet har biografisjangeren fanget opp i seg deler av Freuds analyseapparat. Biografer kan for eksempel utsette sine objekter for psykologisering i freudiansk stil (Freud selv praktiserte sjangeren flittig).⁸⁴ Mer generelt har også Freuds tanker virket inn på sjangeren, idet barndom og oppvekst, samt foreldrenes og kulturens betydning for barnets utvikling, er blitt tillagt større vekt. Tanken om menneskesinnet som en arena for en komplisert kamp mellom forskjellige krefter har også virket inn på sjangeren. Videre er fokuset på seksualitetens betydning en arv fra Freud. Ikke sjelden gjøres seksuell legning, utroskap og lignende til nøkler til forståelsen av den biografertes personlighet. Det kan antakelig også være sensasjonslyst og pekuniære behov som driver biografer til å gjøre seksualitet til en bærende idé i en biografi.⁸⁵

3.4 Generelle betraktninger om biografi før og nå

Min ambisjon med denne svært overflatiske gjennomgangen av biografiens historie har vært å vise at biografiske frembringelser i forskjellige historiske perioder må forstås på bakgrunn de samme historiske perioders menneskesyn mer generelt. Oppsummeringsvis vil jeg peke på et par linjer menneskesynet historisk har beveget seg på slik de kommer til uttrykk i biografisjangerens historie. I tillegg vil jeg peke på noen mer stabile trekk ved sjangeren, som har fått leve videre selv om menneskesynet har forandret seg.

Én linje går ovenfra og nedover, og handler om hvilke krefter som styrer menneskelivet. Tidligere ble hagiografiske objekter skildret som om de var styrt av guddommelig forsyn. Gud, som den virkende kraften i den biografertes liv, måtte etter hvert vike plassen for jordiske drivkrefter som arv og miljø. Siste skudd på biografistammen er at også underlivet har fått bli med, som en virkende kraft i menneskelivet, som biografer ofte tar høyde for og beskriver.

⁸³ Waage, Peter Normann 2008 s.456–457

⁸⁴ Egeland 2000 s.103

⁸⁵ Egeland 2000 s.106

En annen, og minst like viktig linje biografisjangeren har beveget seg på, er fra det ytre til det indre, og i sammenheng med det: fra det statiske og enkle til det komplekse og utviklede. Enkeltmenneskets personlighetsutvikling har fått en større plass. Mens mennesker tidligere ble sett på som statiske størrelser der de ytre handlingene var det sentrale å få frem i biografien, har vi nå fått et stadig mer komplekst menneskesyn, og et stadig større krav til biografier om å skildre den biografertes personlighetsutvikling og indre liv.

Selv om menneskesynet har forandret seg i løpet av sjangerens lange historie kan man muligens se en kontinuitet med hensyn til hvem som gjøres til objekter for biografiskrivning. Allerede i antikken var det mennesker som hadde levd forbilledlige eller avskyelige liv som ble gjort til gjenstand for den typen festtaler og lovtaler som biografisjangeren tenkes å ha vokst ut av. Å vise frem dyder og eksemplariske egenskaper gjennom individuelle eksempler er ofte bedre egnet enn teoretiske utlegninger til å vise frem de egenskaper grupper ønsker å fremme. Som vist av de eksemplene med Sokrates og Jesus, kan sjangeren brukes til å si noen om hvem ens forbilder er, for gjennom det, å si noe om hvem en selv er. I middelalderen var det mennesker Gud hadde valgt ut til å vise sin vilje for menneskene på jorden, som ble biografert. Også i dag brukes sjangeren til å hylle pionerer innenfor forskjellige bevegelser. Minnet om enkeltpersoner har helt fra antikken av skullet virke samlende om store ideer og idealer. Ikke dermed sagt at ikke masse mordere og avskyelige mennesker også har fått sine biografier. Også i antikken ble individuelle eksempler som legemliggjorde laster og synder, løftet frem til allmenn fordømmelse. Av dette følger det at biografisjangeren vanskelig lar seg bruke til et dialektisk pro- og contra, eller med gråtonepregede hverdagsskildringer. Det ekstraordinære og spesielle har stort sett alltid fått dominere i biografier, på bekostning av det ordinære og allmenne. Dette gjelder enten den biograferte er et eksempel til etterfølgelse eller til skrekk og advarsel, eventuelt en kuriøs outsider.⁸⁶

En biografisk gjennomgangsfigur, som vi kan spore helt tilbake til Platons Sokratesbilde er en utstøtt samfunnsrefser, hvis genialitet og storhet først ettertidens biografier forstår.⁸⁷ I det hele tatt gjelder det for biografisjangeren at den ofte synes å være sentrert om den biografertes *ettermæle*. I sin opprinnelse vokste den antakelig frem av antikkens gravtaler. Men bare de verdige fortjener å huskes. Dermed ligger det kanskje et krav om noe storslått allerede i sjangeren. Ettersom sjangeren historisk har blitt brukt til å hylle de utvalgte og storslagne, kan man muligens tenke seg en logikk der *forventninger* om noe ekstraordinært og

⁸⁶ Egeland 2001 s. 295–296

⁸⁷ Egeland 2000 s.22

eksepsjonelt virker styrende på biografen idet han/hun går i gang med stoffet. Biograf og objekt kan tenkes å inngå i en nærmest symbiotisk allianse for å sikre berømmelse, der biografen hjelper sitt objekt med å bli berømt og anerkjent samtidig som biografen hever seg selv opp idet han/hun viser seg som den som har forstått sitt objekts storhet. Den nevnte mekanismen kan ha vært tilstede allerede i Platons portrettering av sin mester Sokrates.

Også lesernes forventninger kan tvinge biografen til å heve den biograferte opp på pedestallen. Slik hagiografer i middelalderen først og fremst uttrykte forventningene til de trosfellesskap hagiografiene ble skrevet for, kan også interessegrupper som får sine pionerer biografert i våre dager legge føringer for hva ved den biografertes liv som skal fremheves og hva som skal forbigås i stillhet. Mer om våre dagers biografisjanger følger i neste kapittel.

4 Analyseverktøy til gjennomgangen av biografiene

I dette kapittelet gjennomgår jeg den analytiske ”verktøykassen”, samt de viktigste begrepene, jeg benytter i den resterende delen av oppgaven. De begreper og analyseverktøy som presenteres her blir ikke fulgt opp systematisk i gjennomgangen av hver enkelt biografi, men vil dukke opp i forskjellige deler av den gjenværende delen av oppgaven.

4.1 Definisjon av biografi

I denne oppgaven benytter jeg, som allerede nevnt, Hermione Lees definisjon av biografi: ”Biography is the story of a person told by somebody else.”⁸⁸ Definisjonen er ganske vid. Den forutsetter ikke at den biografertes liv må beskrives fra fødsel til død, men forutsetter i stedet at det som fortelles er *historien* (the story) om personen. Historien, i bestemt form entall, betyr ikke nødvendigvis *hele livet fra fødsel til død*, men alt det historiefortelleren oppfatter som relevant. En av mine biografer bruker eksempelvis kun 7 sider på hele Wojtylas prepontifikale liv. En annen bruker drøyt 150 sider på fire år av Wojtyla liv. At biografien er fortalt (told) innebærer at ikke bare *skrevne* biografier kan oppfattes som biografier. Også filmer kan, med utgangspunkt i denne definisjonen, oppfattes som biografier. I denne oppgaven skal jeg imidlertid holde meg til *skrevne* biografier. Det siste punktet, om at biografien må være fortalt av noen andre enn den biograferte selv skiller i utgangspunktet biografien fra selvbiografien. Det bør understrekes at det er glidende overganger mellom biografi og selvbiografi. Selvbiografier skrives ofte av, eller i samarbeid med, en såkalt ”ghostwriter”, og biografier skrives ofte i så tett samarbeid med den biograferte at det kan være vanskelig å trekke en klar grense mellom de to sjangrene.⁸⁹ Hvorvidt biografen evner å balansere mellom overdreven innlevelse og kritisk distanse avhenger for øvrig av mange forhold, hvorav kontakten med den biograferte kun er ett.

4.2 Sjangervarianter

Marianne Egeland opererer i sin bok *Hvem bestemmer over livet? Biografi som historisk og litterær genre*. (2000) med et hovedskille mellom *populære biografier* og *akademiske* eller

⁸⁸ Lee 2009 s. 5

⁸⁹ Lee 2009 s. 6

vitenskapelige biografier.⁹⁰ Der sistnevnte gjerne bestreber seg på å være kildenære og etterrettelige, legger førstnevnte gjerne mer vekt på lesbarhet og publikumsvennlig presentasjon⁹¹ (uten at disse to kravene nødvendigvis må stå i noen motsetning til hverandre). Under definisjon av sjangervariant ligger det dermed også et spørsmål om biografens bruk av kilder. Hva slags kilder har biografen brukt? Er de synlige? Er de troverdige? Er de fakta og konklusjoner biografen trekker på bakgrunn av kildene rimelige? Kan biografen belegge sitt syn på Wojtyla med de kilder vedkommende har til rådighet? Finnes det ”hull” i kildematerialet der biografen må fylle inn med antakelser og tidstypiske miljøskildringer.

Egeland opererer videre med et skille mellom *livsløpsskildringer*, som følger personens liv kronologisk, gjerne med en innledende slektstavle, og *tema-* eller *problemorienterte biografier*, som ordner kapitlene etter tema.⁹² Et skille kan også trekkes opp når det gjelder den biografertes forhold til sine omgivelser. Egeland trekker opp et tredelt skille; *liv- og tid- biografier*, som er mest opptatt av den biograferte i sin samtid, i motsetning til *klassiske biografier*, som er mest opptatt av den biograferte, og trekker inn samtidige hendelser kun der det er relevant for den biografertes liv, og *psykologiske biografier*, som er mest opptatt av personlighetsutviklingen til den biograferte og mindre av de ytre rammene. Generelt for alle disse sjangervariantene er at de mer skal forstås som analyseapparat enn som gjensidig utelukkende kategorier. De færreste biografier representerer rene typer, men beveger seg mellom kategoriene. En biograf kan benytte mindre forpliktende sjangerbegreper på sine livsskildringer, som for eksempel ”portrett”. Fellestrekk mellom biografens og portrettmalerens arbeid har vært påpekt siden antikken,⁹³ og fremdeles bruker biografer ofte portrettet som en metafor for hva de gjør.⁹⁴ ”Portrett” som varedeklarasjon på tittelbladet gir antakelig mindre forpliktelser overfor leseren med hensyn til kildegranskning, men gir i stedet assosiasjoner til kunstnerisk arbeid.

4.3 Biograf

Å stille spørsmål om hvem biografen er, innebærer også å stille spørsmål om biografens kompetanse. For mitt vedkommende er det relevant å undersøke om biografen er forsker eller journalist, eller om vedkommende har noen relevant kompetanse på den katolske kirke eller

⁹⁰ Egeland 2000 s. 88

⁹¹ Egeland 2000 s. 89

⁹² Egeland 2000 s. 90

⁹³ Egeland 2000 s.94

⁹⁴ Lee 2009 s. 3

paven. Videre stiller jeg spørsmål om forholdet mellom biografen og den biograferte: Kjenner de hverandre og har de samarbeidet under skrivingen?

Informasjon om biografen og hvordan vedkommende har jobbet finnes ofte i det Gerard Genette kaller *paratekst*, det vil si slike tekster som forord, etterord, titler, tilegnelser, epigrafer, noter og registre, altså tekst som ikke er med i selve hovedteksten, men som omgir den og påvirker lesningen.⁹⁵ Videre kan forlagets baksidetekst på smussomslaget gi informasjon om biografen. Biografen kan også opptre i selve hovedteksten, enten som *aktør*, dersom vedkommende for eksempel kjenner sitt objekt og handler sammen med vedkommende, eller ved at biografen skaper en rammefortelling om selve skrivesituasjonen. Videre kan biografen avbryte handlingsforløpet for å flette inn informasjon om arbeidet med kilder og lignende. Dette kan brukes både til å underbygge troverdigheten ved det som fortelles eller til å blottlegge en tvil og usikkerhet med hensyn til kildene og tolkningen av dem.⁹⁶

Under analysene av biografier om Wojtyła vil det i tillegg være relevant å spørre hvordan biografene forholder seg til andre biografier om Wojtyła: Har de noen tanker om hva som skiller dem selv fra andre biografer som har brukt det samme materialet og skrevet om den samme mannen? Reflekterer de noe over hva deres eget bidrag til det offisielle pavebildet består i? Som nevnt har jeg som hypotese til grunn for problemstillingen at mine biografer forsøker å vinne frem med bestemte oppfatninger av paverollen og måten Wojtyła har fylt denne rollen på. Det er derfor verdt å undersøke om biografene støtter opp om eller kritiserer de oppfatninger andre pavebiografer har fremmet.

4.4 Store fortellinger

Lisbeth Mikaelsson tar i sitt essay ”Studiet av livsskildringer i Religionsvitenskapen”⁹⁷ til ordet for å lete etter det hun kaller makrofortellingen, og som jeg i det følgende har valgt å kalle *den store fortellingen*. Makrofortellingen er ifølge Mikaelsson den overordnede fortellingen som binder sammen de mange del-fortellingene. Rent narratologisk finnes det mange måter å knytte sammen hendelser på for å få dem til å fremstå som om de inngår i en sammenheng. Gjennom frampek og tilbakeblikk kan biografen skape sammenhenger mellom hendelser som ligger langt fra hverandre i tid. Det samme kan gjøres ved å skru opp og ned

⁹⁵ Egeland 2000 s. 98

⁹⁶ Egeland 2000 s. 98

⁹⁷ Mikaelsson 2006 i Kraft og Natvik (red.) 2006 s. 120

tempoet slik at hendelser som ikke nødvendigvis har noe med hverandre å gjøre kommer rett etter hverandre i fortellingen og dermed ser ut som om de inngår i en overordnet sammenheng.⁹⁸ Et vanlig grep er å la en eller flere hendelser fremstå som avgjørende vendepunkt i livet, hvorigjennom de andre hendelsene tolkes.⁹⁹

For biografier og selvbiografier skrevet innenfor et trosfellesskap gjelder det at biografer forholder seg til religionens normative føringer for hvordan et liv skal forløpe. Innenfor religiøse grupper skrives det ofte biografier og selvbiografier om personer som på forbilledlig vis uttrykker gruppens religiøse idealer.¹⁰⁰ Ved lesningen av biografier om religiøse forbilder, bør det med andre ord tas høyde for at trosfellesskapets religiøse idealer har virket inn på hvordan fortellingen er strukturert, og hva som får gjelde som *den store fortellingen*. I tillegg vil ofte de avgjørende vendepunktene i religiøse biografier og selvbiografier være knyttet til omvendelse eller innsikt i religionens sannheter.¹⁰¹

Et narratologisk problem for alle biografer er hvordan han/hun skal forholde seg til hendelser som forekommer mange ganger og som er uten dramatikk og spenning.¹⁰² De fleste biografer vil fare lett over hendelser om er uten dramatikk og spenning, og i stedet knytte innholdstunge dramatiske begivenheter sammen, slik at de inngår i *den store fortellingen* og danner en sammenhengende fortelling. For et øyeblikk å foregripe analysen av pavebiografiene: det er hevet over tvil at svært mye av Wojtylas liv som pave gikk med til bønn, lesing og stille kontemplasjon, stoff som er dårlig egnet til å skape dramatikk og spenning i den litterære konstruksjonen en biografi er. Når biografene velger å utelate dette fra biografiene, men isteden legger hovedfokus på hendelser med dramatikk og spenning fremstår Wojtylas liv i biografiene som langt mer spenningsfylt enn det antakelig var.

4.5 Fortellerstemme

I forlengelsen av spørsmålet om biografiens store og små fortellinger er det også viktig å stille spørsmål om hvilke fortellerstemmer som dominerer i biografiene og hva de eventuelt skal tjene til. Biografen kan forsøke å trenge inn i den biografertes hode og gjengi tanker og følelser som om det var biografen selv som opplevde det. Men også i de partier der biografen selv utgir seg for å være forteller kan man tenke seg at andre stemmer klinger med. Den

⁹⁸ Egeland 2000 s. 107

⁹⁹ Mikaelsson 2006 i Kraft og Natvik (red.) 2006 s.122–123

¹⁰⁰ Mikaelsson 2006 i Kraft og Natvik (red.) 2006 s.120–123

¹⁰¹ Mikaelsson 2006 i Kraft og Natvik (red.) 2006 s. 120–121

¹⁰² Egeland 2000 s.79

russiske litteraturforskeren Michael Bachtin har blant annet påpekt hvordan autorale fortellerstemmer tar opp i seg forskjellige litterære personers språk,¹⁰³ hvilket for eksempel kan bety at barndommen beskrives med barnets naive språk og tenkning, uten at fortelleren av den grunn trer inn i barnets hode. Det samme vil kunne gjelde i biografier. På et mer overordnet nivå kan man også tenke seg at en person eller gruppes syn på en sak får dominere eller ”overta” fortellerstemmen, uten at dette gjøres klart for leseren.¹⁰⁴

4.6 Leseres forventninger

Som nevnt av definisjonen, består enhver biografi av en fortelling (story). Riktignok finnes det modernistiske biografier som tilstreber andre idealer enn den rettlinjede fortellingen. Like fullt er det slik at biografen må ordne de mange fragmentene av fakta han/hun har til rådighet inn i sammenhenger som tar form av fortellinger. Hvordan dette foregår, er i noen grad styrt av de forventninger lesere har til hva som skal med i en biografi. Det kan derfor være nyttig å se litt på slike forventninger.

Peter Nagourney har i essayet ”The Basic Assumptions of Literary Biography” (1978), listet opp tre krav leserne stiller når de leser biografier og som biografer derfor, mer eller mindre bevisst, forholder seg til. Essayet behandler, som tittelen poengterer, i hovedsak litterære biografier, men de grunnleggende antakelsene som Nagourney redegjør for gjelder også i biografier om mennesker som har utmerket seg på andre måter.¹⁰⁵ *Det første kravet* gjelder fremstillingen av et enhetlig liv (unified life). De færreste lever sitt liv ut fra et fast mønster, og menneskers personlighet kan være komplekse, mangetydige og relasjonelle. Men, som definisjonen ovenfor poengterer er biografien en *fortelling* der momentene som følges på hverandre nødvendigvis må inngå i en sammenheng.¹⁰⁶ *Det neste kravet* går ut på at biografen skal bruke anekdotisk bevis. Leserne forventer med andre ord at de hendelsene og episodene som biografen presenterer er *meningsbærende*, det vil si at de viser noe sentralt ved den biografertes karakter. På samme måte som livet selv sjelden leves ut fra faste mønstre foretar mennesker sjelden handlinger der de selv opplever å vise frem sitt innerste vesen. En handling foretas aldri med utgangspunkt å skulle tjene som eksempel for biografen.¹⁰⁷ Likevel forventer lesere å bli kjent med den biograferte gjennom de anekdoter og meningsbærende

¹⁰³ Aaslestad 1999 s.100

¹⁰⁴ Aaslestad 1999 s.100

¹⁰⁵ Nagourney 1978 i Stan (red.) 1978 s. 86

¹⁰⁶ Nagourney 1978 i Stan (red.) 1978 s. 92–93

¹⁰⁷ Nagourney 1978 i Stan (red.) 1978 s. 93–96

hendelser biografen presenterer. Biografen må med andre ord velge seg ut episoder som vedkommende tenker er talende. Filosofen Jørgen Sandemose er inne på de samme problemstillingene i sin bok *Biografi og Metode* (2005), der han setter opp som krav til biografen at han/hun skal vise de muligheter objektet har og vise eksempler som gjør handlingene forståelige for leseren slik at denne kan forestille seg hvordan objektet handlet i andre lignende situasjoner.¹⁰⁸ *Det siste kravet* går ut på at den biograferte skal utvikle seg. Vi forventer vekst, modning, utvikling og progresjon. En leser av en biografi forventer at den biograferte skal lære. Videre forventer leseren å få en forklaring på de forandringene, enten de er til det bedre eller til det verre, som foregår i den biografertes personlighet.¹⁰⁹

4.7 Historisk og sosial kontekst

Med historisk og sosial kontekst menes her den historiske konteksten biografen forstår sitt objekt på bakgrunn av. Ved siden av å skildre de hverdagslige omgivelsene, plasserer de fleste biografer sitt objekt innenfor en kontekstuell sammenheng på et mer overordnet nivå. Biografer forholder seg med andre ord til flere kontekster samtidig. Skildringene av nærmiljøet hører med i enhver biografi. Det er den umiddelbare konteksten. Først og fremst skal miljøskildringene vise hvilke omstendigheter den biograferte har levd under. Samtidig skal miljøskildringene gjerne vise hvor typisk eller utypisk den biograferte handler og tenker, målt opp mot sine omgivelser. Biografen kan bestrebe seg på å vise hvordan den biograferte er bundet av de muligheter og begrensninger miljøet legger på vedkommende eller biografen kan motsatt forsøke å vise hvordan den biograferte, ved egen hjelp (eller ved Guds hjelp), transenderer sin historiske kontekst og tenker klart og fremsynt på tross av de begrensninger omgivelsene legger. Den biograferte løftes da gjerne opp og plasseres i en mer overordnet kontekst, som for eksempel "Guds plan for mennesket" eller "verdenshistorien" eller "nasjonens kamp om suverenitet" osv. Hvilke metaforer som brukes i biografien kan si mye om hvilke større sosiale kontekster biografen plasserer sitt objekt innenfor.¹¹⁰ For mine biografers tilfelle gjelder det i tillegg at de alle lever *samtidig* som Wojtyła. Dermed skjer det for alle fire biografene en overlapping mellom kontekst for Wojtyłas liv og virke og kontekst for utgivelsen av biografien om Wojtyła. Uttrykt med andre ord: biografenes syn på verdenssituasjonen de selv lever under er i noen grad overlappende med den overordnede

¹⁰⁸ Sandemose 2005 s. 89–90

¹⁰⁹ Nagourney 1978 i Stan (red.) 1978 s. 97–98

¹¹⁰ Egeland 2000 s. 84

konteksten for Wojtylas liv. Forholdet mellom tekst og kontekst blir mer utførlig diskutert nedenfor.

4.8 Språkbruk som handling

Mitt overordnede perspektiv er at biografene jeg analyserer i denne oppgaven forsøker å vinne frem med bestemte oppfatninger av hva paverollen er, og skal være, og hvordan Wojtyla har fylt denne rollen. Quentin Skinner har, med sin talehandlingsteori, noen fruktbare perspektiver på hvordan mennesker bruker språk for å vinne frem med sitt perspektiv på verden. Talehandlingsteorien til Skinner er ikke bare en teori om tale, men også en teori om språkbruk generelt, og om lesning av historiske tekster.

Enhver tekst, enten det dreier seg om skjønnlitteratur eller sakprosa, må leses som et uttrykk for en eller flere enkeltforfatteres autonome skaperkraft. Like uomtvistelig er det at enhver tekst er bundet av de språklige og idéhistoriske muligheter og begrensninger som historien legger på forfatteren. Uttrykt på denne måten fremtrer forholdet mellom tekst og kontekst som en vektstang, der vekten enten må legges på tekst eller kontekst. Det er blant annet dette dilemmaet Skinner vil ut av gjennom sin talehandlingsteori som han i stor grad bygger på J.L. Austins *How to Do Things with Words* fra 1962. Jeg skal nøye meg med noen hovedpunkter fra talehandlingsteorien som er sentrale for mitt vedkommende. Det er vanlig i språkvitenskapene å skille mellom utsagn som *beskriver* noe (konstativer) og utsagn som *gjør* noe (performativer).¹¹¹ Det er dette skillet Austin vil til livs. For ham er konstativer også performativer. Også utsagn som *beskriver* virkeligheten *gjør* noe. De opplyser, korrigerer, påstår eller lignende.¹¹² Austins teorier utgjør i seg selv ingen teori om lesning, men om språkbruk generelt. Skinner derimot, anvender Austins teori på lesning av historiske tekster, og forsøker å lese historiske tekster med utgangspunkt i hvilke *handlinger* de utførte. Det er her vi kommer til forholdet mellom tekst og kontekst. For Skinner er mening ikke noe som finnes utenfor språket, som en immanent kvalitet ved objekter. Mening er helt og fullt et språklig fenomen og er således tilgjengelig for leseren *i teksten*. Språket er innvevd i historien og utsatt for historiske forandringer. Når en språkbruker benytter en setning er det et utsagn. Men utsagnet er ikke rettet mot *ettertiden*, men mot *samtiden*. Å lese historiske tekster betyr for Skinner å forsøke å finne ut hva forskjellige utsagn betydde i sine kontekster. Det betyr å

¹¹¹ Jordheim 2001 s. 214

¹¹² Ibid.

lese konteksten inn i teksten og forsøke å finne frem til hvilke spørsmål det bestemte utsagnet forsøkte å besvare. Et utsagn definerer han på følgende måte: ”en gitt persons anvendelse av den aktuelle setningen ved en gitt anledning med en gitt intensjon (hans intensjon).”¹¹³ Å forstå en historisk tekst er å forstå de konvensjoner, språklige og andre, som den intenderte mottaker var underlagt.

For en klargjøring av hvor Skinner vil med sin talehandlingsteori kan det være nyttig å se på hans tilnærming til *retorikken*. Den klassiske retorikkens formål var, ifølge Skinner, å beskrive virkeligheten slik at den tjente den talende sak.¹¹⁴ For eksempel i rettssalen (der mye av den klassiske retorikken vokste frem), kjente både aktor og forsvarer det samme hendelsesforløpet, men gjennom retorisk omskrivning forsøkte de begge å beskrive virkeligheten på en slik måte at det tjente deres side av saken. For Skinner er hensikten med lesningen av historiske tekster blant annet å forstå hvordan forfatteren, gjennom retorisk omskrivning, forsøkte å vinne frem med sin versjon av virkeligheten.¹¹⁵

Som det vil fremgå av den videre undersøkelsen, har jeg funnet Skinners tanker om lesning av historiske tekster nyttig ved lesningen av de fire tekstene som danner det primære kildematerialet for denne oppgaven selv om de ikke tilhører noen fjern historie. De er like fullt historisk situerte og de forsøker alle fire å vinne frem med hver sin versjon av virkeligheten gjennom å beskrive den. Uttrykt på en annen måte: de forsøker å beskrive virkeligheten på en slik måte at leseren skal bli overbevist om å se verden slik de selv gjør det.

Under *analysen* av hver biografi presenterer jeg konteksten slik den enkelte biografen ser den, det vil si slik den kommer til syne i *teksten*. Under *oppsummeringen* av hver biografi legger jeg frem et foreløpig svar på *hvilket syn på paven den enkelte biografen forsøker å vinne frem med gjennom biografien*.

¹¹³ Skinner, gjengitt hos Jordheim s. 221

¹¹⁴ Jordheim 2001 s. 237

¹¹⁵ Jordheim 2001 s. 238

***5 Man From A Far Country, A Portrait of Pope John Paul II* av Mary Craig**

5.1 Presentasjon

Allerede året etter at Wojtyla ble valgt til Pave i 1978, forelå Mary Craigs biografi *Man From A Far Country, a Portrait of Pope John Paul II*. Den er skrevet som en *klassisk livsløpsskildring* som følger Wojtylas liv fra fødsel til pavevalget. Kronologien brytes kun i de to første kapitlene der hun forteller om pavevalget da Wojtyla ble valgt, samt om sin egen reise til Polen, hvorfra hun ser innsettelsesseremonien på TV. Siste kapittel er viet en diskusjon om hva slags pave verden har i vente. I tillegg skiller kapittel 11 seg litt ut. Nesten hele kapittelet er viet Maximilian Kolbe, som ga sitt liv i Auschwitz, og som Wojtyla holdt en tale for på ettårsdagen for dennes saligkåring. Boken er for øvrig på 16 kapitler.

Biografien hennes er typisk *populær*. Den er lettlest og teller kun 191 sider (inkludert en halv sides bibliografi). Craigs primære arbeidsmetode har vært intervjuer med mennesker Wojtyla har vært i kontakt med opp gjennom livet. Boken består av en veksling mellom sitater fra intervjuene og Craigs egen autorale fortellerstemme. Boken har kun en halv sides bibliografi. Hun har benyttet noen spredte fotnoter der hun har sitert tidsskrifter (primært katolske).

Craig selv er øyensynlig katolikk. Hun har skrevet flere bøker om katolske emner, som martyrer og Mariaapparisjoner, samt en selvbiografi ved navn *Blessings* (1978).

5.2 Analyse

Tittelen på Craigs bok synliggjør at biografien er skrevet under den kalde krigen og at det for mange opplevdes som et sjokk da den første ikke-italiener til å bli valgt til pave kom fra det kommunistiske Polen, et land vi må kunne anta ble opplevd som langt fjernere (far) fra Italia under den kalde krigen, enn i dag. Varedeklarasjonen ”portrett”, er, som jeg har vært inne på, noe mindre forpliktende enn ”biografi”, da den gir assosiasjoner til kunstnerisk arbeid, heller enn arkivarbeid. Craig har også enkelte ganger gjort det vel lett for seg, noe jeg skal komme tilbake til nedenfor. I forordet (Author’s Introduction) innrømmer hun langt på vei at boken er resultat av et hastverksarbeid. Jeg gjengir her forordet i sin helhet, fordi det gir mye informasjon om hvordan hun har jobbet og hvordan hun ser på Wojtyla.

A few days after the election of Cardinal Karol Wojtyla as John Paul II and two days before his installation in Rome, I went to Cracow. A book was wanted quickly, and there was no time to waste. So, dumping my suitcase, I set off in pursuit of what I could find.

“Which Wojtyla do you want me to talk about?” asked an old friend of the new Pope, looking more than slightly exasperated. “Wojtyla the priest? Wojtyla the Church leader? the poet? the philosopher? the actor? the student hero? the friend of the poor? the country-lover? the contemplative? the sportsman? It may take several months, but... where would you like to begin?”

I wish I could have stayed much longer, since even in a few days I learned enough to understand that Karol Wojtyla, Pope John Paul II, was not only a good and holy man, but a very rare and exceptional human being (MC s. 10).

Ved siden av å innrømme at boken er resultat av et hastverksarbeid, gir hun også uttrykk for hva hun er interessert i ved Wojtylas liv. Rollelisten presenteres allerede i forordet: “Wojtyla the priest? Wojtyla the Church leader? the poet? the philosopher? the actor? the student hero? the friend of the poor? the country-lover? the contemplative? the sportsman?”(MC s. 10). Heller enn å undersøke hvordan Wojtyla har vært som *teolog*, har hun latt anekdoter og hendelser fra hans mangfoldige liv få være det bærende stoffet i biografien.

Et sentral tema i boken er kirkens kamp for innrømmelser fra de antagonistiske kommunistiske myndighetene. Et annet sentralt tema er Wojtylas virke i kirken, og hans vekst og modning til større innsikt i Tradisjonen. De to temaene tangerer i kapittel 8, som omhandler konsilet og er bokens høydepunkt. Der når Wojtylas virke i kirken nye høyder, samtidig som konsilet ifølge Craig skal ha vekket Wojtyla til politisk engasjement (MC s. 91).

Craigs bok er, som hun selv delvis innrømmer i introduksjonen, resultat av et hastverksarbeid. Craig innrømmer at hun gjerne skulle hatt mer tid i Polen ”I wish I could have stayed much longer...” (MC s. 10). Slik jeg forstår henne, var det behovet for å få skrevet en bok raskt ”a book was wanted quickly...”(ibid), som gjorde at hun ikke tok seg bedre tid. Dette gir seg utslag i at de forskjellige periodene av livet beskrives svært forskjellig, både med hensyn til hvor kildenær hun er, og med hensyn til hvor hun legger tyngdepunktet. Jeg skal trekke frem noen eksempler fra forskjellige steder i boken, for å vise hvilke forskjellige løsninger hun velger.

I oppvekstbeskrivelsene får jeg inntrykk av at hun har gjort det lett for seg selv. Hun har måtte basere seg på tidstypiske miljøskildringer. Enkelte ganger kommer hun med svært generelle påstander om hvordan Wojtyla var og hvordan han hadde det. Andre ganger har hun skrevet om hvordan det var i Polen på den tiden, og blandet inn sitater fra samtidige som

forteller noe om Wojtyla. Andre ganger nøyer hun seg med å gjengi faktaopplysninger uten å gå nærmer inn på hvordan hendelsene kan ha virket på Wojtyla. For eksempel blir tapet av mor og bror beskrevet i knappe ordlag, og, påfallende nok, fra *farens perspektiv*. Hun forteller at Wojtyla senior først mistet sin kone i barsel med et dødfødt barn, samt at han kort tid etter mistet sin eldste sønn på grunn av skarlagensfeber: "The untimely death of his son, so soon after the death of Emilia, affected the older Wojtyla deeply." (MC s. 34) Craig avstår fra å spekulere på hvordan tapet av mor og bror påvirket biografiens hovedperson.

Motsatt har hun valgt å psykologisere inngående, når hun litt senere kommer til hans *kall* til å søke seg til en prestegjerning:

The crisis in his own life was coming to a head. One day when he was crossing the street from his apartment block in Tyniecka, he was knocked down by a tram and fractured his skull. For a time his life hung by a thread, and as he lay delirious he felt a sudden strong call to priesthood. Ill and weak as he was, he struggled against the idea, fending it off. It was not that he had never considered the idea of priesthood, but his sights were firmly set on the theatre. Once again he hardened his resolve. Determination to escape this fate may have prompted his unusually rapid recovery, to the point where the doctors remarked not only a complete cure but an amazing improvement in his powers of memory as a result of the trauma he had undergone.

But scarcely a few months later he met with a second equally serious accident, in which he narrowly escaped being crushed to death by a truck. (Ever since that time he has one shoulder higher than the other, a fact which has given him a permanent stoop.) In a hospital once again and defenseless, he felt the summons to the priesthood more insistently; and this time he could not escape so lightly. He knew that he had reached a watershed in his life, and that a decision must be made without delay. (MC s. 51)

Ved siden av å understreke at Craig her, i kontrast til barndomsbeskrivelsene, psykologiserer rundt Wojtylas valg om å søke seg til en prestegjerning, er passasjen interessant fordi den viser hvilket religiøst verdensbilde Craig plasserer sitt objekt i. Det er vanskelig å forstå Craig på annen måte enn at det er Guds plan at Wojtyla skal få en kirkelig karriere. Hvorvidt det er Gud som sender en lastebil og trikk for å minne Wojtyla om hvilken vei Han har lagt opp, er mer uklart, men kallene (the summons) kan neppe være ment å skulle komme fra noen andre. Det er flere tegn i biografien som taler for at Wojtyla skal oppfattes som om han er *ledet* til paveembetet. Han fremstår i oppvekstskildringene som om han nærmest har vært "papabil" fra barnsben av. Craig siterer en del av hans samtidige fra oppveksten. Uten forbehold gjengir hun utsagn om hvilket vidunderbarn han var. På en eneste side gjengir hun følgende utsagn: "the nearest thing to a genius", "good at everything", "respectful to authority", "certainly one of the best pupils in the school", "he never seemed to get bad marks in anything", "one of the

most loved”, outstandingly clever, but he did not keep it to himself. He used to go out of his way to help other boys who were a bit slow.” “He was a marvelous story-teller”, He had such a wide knowledge of all sorts of things.” (MC s. 33) Senere bruker hun nesten hvert eneste kapittel til å understreke at de samme egenskapene viser seg hos Wojtyla: genialiteten og altruismen. Når hun kommer til krigens dager tar hun seg ikke engang bryet med å sitere Wojtylas samtidige. Om arbeidet på steinbruddet kan man lese hvordan det ”opened his eyes to truths he had never seen before.” (MC s. 50) Et dikt Wojtyla skrev mange år etter krigen som handler om arbeid i et steinbrudd, blir av Craig brukt som en autentisk beskrivelse av Wojtylas faktiske opplevelser under krigen. Diktet vitner om ”the immense compassion, the sensitivity to human dignity, the respect for human labour, the longing to serve, the awareness of love as the driving force of life, and the perception of the Reality that transcends the observable world.” Ikke en eneste gang beskriver Craig at Wojtyla er sint på tyskerne. At omgivelsene er onde får bare enda tydeligere frem hvilken medlidenhet Wojtyla føler for sine omgivelser: “Wojtyla is overwhelmed with pity for his fellow-workers, particularly ‘the young who are searching for a way’. He wanted to teach them not to be afraid” (MC s. 50). Hans beslutning om å bli prest skal ha vært begrunnet ut fra hans ønske om “[to] put his life at the service of others, to keep the flickering flame of humanity alive in such profound darkness.” (MC s.52) Gjennom hele biografien er det som om disse heroiske egenskapene kommer mer og mer til sin rett gjennom at Wojtyla vokser i det kirkelige hierarkiet. Dess mer ansvar han får, dess flere kan han tjene, være et lys for osv. I avslutningen siterer Craig en gammel venn som uttaler at ”Now he is where he ought to be. He is more truly himself than he has ever been.” (MC s.190) Utsagnet kan leses som en understrekning av bokens samlede budskap, nemlig at Wojtyla *er* rett mann på rett sted; hele hans prepontifikale liv fremstilles i boken som en uavvendelig vei til dit han egentlig hører hjemme, i pavestolen.

Det kan virke som om Craig i all hovedsak henvender seg til et katolsk publikum som i utgangspunktet har tillit til at kurien har truffet et godt valg og som ønsker å vite mer om den nye lederen for kirken. Både i det første og i nest siste kapittel beskriver hun euforisk stemning, både i Italia og i Polen, da folk fikk høre at Wojtyla var valg til pave. Ikke en eneste gang i løpet av den 190 sider lange hovedteksten finner Craig noe å utsette på den nyvalgte paven. I det avsluttende kapittelet gir hun inntrykk av å vurdere fordeler og ulemper ved at kirken for første gang har fått en polsk pave. Innledningsvis i kapittelet skriver hun: ”The advantages of his Polishness possibly outweigh the disadvantages.” (MC s. 184) Hvilke ulemper (disadvantages) det eventuelt skulle dreie seg om får ikke leserne vite, for Craig lister

bare opp fordeler. Det er, slik Craig ser det, hevet over tvil at kirken vil bli styrket i Polen, og at undertrykte kristne (ikke bare katolikker) over hele Øst-Europa vil oppleve pavevalget som et tegn på at den katolske kirke ser dem (MC s. 184). Av særlig viktighet mener Craig Wojtylas omgang med kommunister er. Etter å ha æret ham for hans mot i møte med kommunistene i hjemlandet, går Craig over til kommunistene i Vest-Europa, som hun anser som en ikke så rent liten trussel:

And what of Euro-communism, the new breed *spawned* in the industrial jungles of the West? The Cardinals, so many of them Italian, could not have been unaware of that problem when they elected the Pope. Will John Paul, now Bishop of Rome, be able to deal with *the crisis that threatens to overwhelm that city*? All that can be said is that he will act with prudence and forethought rather than with prejudice. (MC s. 187, mine kursivering)

Når Craig gir inntrykk av at Roma er i ferd med å *overveldes* av kommunister, og at kommunismen *yngler* i Vestens industri-jungler, skaper hun et inntrykk av at Wojtyla kommer for å redde (eller frelse) det nærmest undergangsdømte Vesten. At Wojtyla vil møte kommunistene med klokskap og forsiktighet, er bare en av mange fordeler med å få en polsk pave. Litt lenger nede på samme side understreker hun fordelene av at paven ikke lenger er italiensk, fordi pavene alt for lenge har vært som besatt (obsessed) av italiensk politikk. Nå har kirken endelig blitt *universell*, hevder Craig (MC s. 187). For Craig er det kanskje nettopp Wojtylas *polske* erfaringer som gjør ham så universell. Gjennom hele boken viser Craig frem hvilken tett forbindelse det er mellom katolisisme og polsk patriotisme, og på den måten får hun Wojtylas referanser til polsk katolsk historie til å fremstå som om det er i kjernen av hva katolisisme dreier seg om. Kirken synes å representere noe autentisk polsk, som det polske folket lengter etter, og som de kirkefiendtlige myndighetene stadig berøver dem. Hun bruker mye plass, hele boken igjennom, på å fortelle om katolisismens rolle i Polens historie.

Selv om Craig ikke lar Wojtyla gjennomgå noen personlighetsutvikling vinner han enkelte ganger nye innsikter i møte med katolske tenkere, levende og døde. Vi kan med andre ord se en sakte modning mot større innsikt i de kirkelige sannhetene. Blant samtidige, levende autoriter Wojtyla lærer av, er Jan Tyranowski, religiøs mystiker, og Adam Sapieha, erkebiskop av Krakow, som gjemte Wojtyla under krigen, de viktigste. Blant de døde nevnes Johannes av Korset, Thomas av Aquinas og Maximilian Kolbe som viktige. I tillegg gjør Craig et sentralt poeng av at Wojtyla vokste med sin deltakelse på Vaticanum II. Jeg har allerede nevnt at Craig hevder at det var møtet med konsilet som fikk Wojtyla til å begynne å engasjere seg for politiske endringer. I tillegg legger Craig vekt på at Wojtyla vokste med

konsilet: “He is,” as they say in Cracow, “a man formed by the Council”, “a man who visibly grew with the Council.” “The Council opened his eyes and its spirit came to demand his total loyalty; it gave him the world view he needed.” (MC s. 91) I tillegg kan vi lese at ”...Karol Wojtyla is a man steeped in the spirit of Pope John XXIII.” (Ibid) Craig legger vekt på Wojtylas evne og vilje til å vokse med og forandre seg på konsilet: ”Bishop Karol Wojtyla had been impressed by the preparations for the Council, and seems to have gone there more than half prepared to be changed by it. He was the sort of bishop that Pope John was hoping for.” (MC s. 95–96) Men Wojtyla skal ikke bare ha blitt påvirket av konsilet, han skal også i betydelig grad selv ha påvirket konsilet, skal vi tro Craig. “Right from the start, Bishop Wojtyla was noticed. He caught the attention of many of the foreign clerics with his fluent command of languages and his youthful energy and zest. He was, said one of them, “a young man for whom God alone is the source of human freedom.” (MC s. 97) Videre skal Wojtyla ifølge Craig ha vært en av hovedarkitektene bak et av konsilets hoveddokumenter *Lumen Gentium* (MC s. 98–99). I tillegg til dette viktige dokumentet skal Wojtyla, ifølge Craig, ha vært avgjørende for en rekke andre endringer og dokumenter fra konsilet. Craig tillegger Wojtyla en rolle på konsilet som langt overskrider det man kunne vente av en ung biskop blant nærmere 2500 biskoper som deltok. Slik Wojtylas deltakelse blir beskrevet hos Craig, får leseren inntrykk av at Wojtyla hele tiden stod i begivenhetenes sentrum og trakk i tråder, for å få konsilets viktigste dokumenter slik han ønsket dem. Kapittelet bygger således opp under en påstand hun fremmer i avslutningskapittelet om at Wojtyla vil følge opp konsilets retningslinjer som pave (MC s. 188–190).

Et retorisk grep Craig benytter seg av, øyensynlig for å bygge opp sitt objekts autoritet, er å sammenligne ham med forskjellige historiske personer. Eksempelvis kan vi lese at han som biskop pleide å ta med seg studenter opp på fjellet for å be og diskutere: “He believes in teaching through dialogue,” remarks a former colleague. “As Socrates did, and Jesus”. They were convivial times which provided a real release for the spirit.” (MC s. 87) Craig selv legger gjennom hele boken vekt på å få Wojtyla til å ligne Jesus: hun legger vekt på at han er nøyksom, tar seg av de syke, omgir seg med lekfolk som vil lytte til ham, og at han taler med autoritet og integritet, alt sammen i motsetning til de antagonistiske myndighetene. Når Jesuslikheten gjøres eksplisitt, som her, lar hun utsagnet, neppe tilfeldig, etterfølge en beskrivelse av at han har tatt med seg studenter *for å be* og at de er *på fjellet*. I de nytestamentlige Jesusbiografiene er også Jesus ofte oppe på fjellet for å be, eller undervise

sine disipler.¹¹⁶ Men Wojtyla ligner ikke bare Jesus og Sokrates, skal vi tro Craig. I løpet av biografien blir Wojtyla sammenlignet med en lang rekke storheter fra verdenshistorien. For eksempel begynner hun – rett etter at hun har nevnt at far og sønn Wojtyla i 1938 flyttet til Krakow for at Karol jr. skulle studere ved det Jagellonske Universitetet – å ramse opp historiske personer som har satt sine ben ved det samme universitetet. Etter å ha ramset opp Kopernikus, doktor Faustus og Lenin kommer hun til poenget: ”And now there is another whose renown will at least equal theirs – the first Polish Pope in history – Karol Jozef Wojtyla.” (MC s. 40) Senere vier hun et helt kapittel til Maximilian Kolbe, som hun også sammenligner Wojtyla med. Koblingen mellom de to er Wojtyla i 1972, da som kardinal, holdt en tale i Auschwitz, på ettårsdagen for Kolbes saligkåring, 17. oktober 1971. Igjen bruker Craig anledningen til å løfte Wojtyla opp på historiens tinder: “With such a powerful exemplar of fidelity unto death to admire, Cardinal Wojtyla, *who had much in common* with the Franciscan [Kolbe], could have little sympathy with the priests who at that time were renouncing their ministry in droves.” (MC s. 135-136, min kursivering) Hvor mye Kolbe og Wojtyla hadde til felles er ikke lett å se av Craigs biografi. Hun nevner troskap (fidelity) til kirken. Men ellers kan det synes som om påstanden om at de to hadde så mye felles er ment å tjene en annen hensikt i biografien: nemlig å forankre Wojtyla i Tradisjonen.

5.3 Oppsummering

Hos Craig er det liten tvil om at Wojtyla er rett mann på rett sted (til rett tid). Det antydes flere steder at han er utvalgt og ledet frem til pavestolen. Dessuten beskrives han helt fra barndommen av som et fremragende menneske som virker i kirken til det beste for sine omgivelser. Ikke minst har han troskap til Tradisjonen. Av dette kan man kanskje trekke den slutning at Craig går inn for en sterk pavemakt. Men Craig legger også vekt på Wojtylas troskap til retningslinjene fra Vaticanum II som hans kanskje viktigste kvalitet. Av det bør man kunne slutte at Craig går inn for lokalt selvstyre og kollegialitet mellom biskoper og pave.

En annen kvalitet ved Wojtyla er hans taktfulhet i omgang med de polske kommunistene. Tatt i betraktning at Craigs biografi er skrevet under den kalde krigen, da mange katolikker antakelig fryktet kommunismen, kan man tenke seg at Craig mer generelt mener at pavens rolle er å bidra til å beskytte katolikker mot kommunismen.

¹¹⁶ For eksempel Matt 17, Mark 9, Luk 6, Joh 4,

***6 God`s Politician, Pope John Paul II, the Catholic Church and the New World Order* av David Willey**

6.1 Presentasjon

David Willeys biografi ble utgitt i 1992 og teller 258 sider, inkludert appendikser, bibliografi og indeks. Den er å betegne som en *liv-og-tid-biografi*; Willey fokuserer i all hovedsak på de konsekvenser Wojtylas handlinger har hatt for lekfolket i den katolske kirke. Han forsøker i liten grad å psykologisere rundt Wojtylas tanker og følelser, men nøyer seg i stor grad med å gjengi utsagn og handlinger, samt å bringe frem kritiske røster fra det katolske hierarkiet. Bokens oppbygning er temaorientert, og består av 11 kapitler som hver tar for seg en side av Wojtylas pontifikat. I tillegg til at Wojtylas eget pontifikat undersøkes, settes alle temaene Willey diskuterer inn i historiske rammer. De fleste kapitlene har lange historiske introduksjoner. pavens eget liv, før pontifikatet, kommer først i kapittel 2, og vies ikke mer enn 7 sider. Generelt gir boken inntrykk av å være resultat av et langt forskningsarbeid, der forfatteren, som er Roma-korrespondent for BBC, har fulgt Wojtyla på hans mange reiser over mange år. Innledningsvis presenterer biografen seg selv:

Long-time residence in Rome, under three popes, and growing familiarity with the Vatican and with Karol Wojtyla and his retinue during the worldwide peregrinations, has left me simultaneously fascinated and appalled by the universal Church. My faith in God is intact, but my allegiance to the Roman Catholic Church has been suspended while I examine this brief interlude in its long history. (GP s. xiii)

Ved siden av å presentere seg selv som BBC sin Roma-korrespondent, bekjenner Willey her hvor han står i forhold til paven og den katolske kirke. Bekjennelsen kan langt på vei leses som Willey`s anmeldelse av sin egen bok, som preges av dette ambivalente forholdet mellom fasinasjon og forferdelse. Under analysen skal jeg komme mer tilbake til hva ved Wojtylas virke Willey fasineres av, og hva han forferdes av. Men først vil jeg kort presentere innholdet mer generelt.

Willeys bok består av kapitler som er temaorienterte. De to første kapitlene, som heter *The Solidarity Pope* og *The Actor from Krakow* er antakelig ment å skulle gi bakgrunnsinformasjon om Wojtyla selv, og samtidig redegjøre for det første av temaene i boka: Wojtylas bidrag til å få slutt på den kalde krigen. I disse to kapitlene forteller Willey for det meste selv. Det samme gjelder kapittel 3: *Chistians of the East*, der Willey går gjennom hele Øst-Europa, land for land, og redegjør for forholdet mellom katolikker og andre religiøse

grupper, samt hva Vatikanet, og særlig Wojtyla, har gjort for katolikkene i landet det er snakk om. Deretter endrer både stil og tema seg noe. I det neste kapittelet *Cafeteria Catholics and the Consumers Society* beskriver Willey hvordan Wojtyla har opptrådt og blitt mottatt i vesten. Kapittelet består nesten utelukkende av stemmer fra det kirkelige hierarkiet som kritiserer Wojtyla for å være for autoritær og ikke følge opp retningslinjene fra Vaticanum II. Det samme gjelder langt på vei i kapittelet *Salvation Politics*, som omhandler Latin-Amerika. I de to kapitlene *Other Believers* og *Africa: Dealing with Witch Doctors* blir islam introdusert som en truende og farlig kraft, som Wojtyla på grunn av sin enorme taktfullhet og evne til dialog har evne til å møte og avvæpne. Det neste kapittelet *The Population Explosion* omhandler overbefolkning og hvilket ansvar Wojtyla har for det. De to neste kapitlene, *King Karols Court* og *Peter's Pence*, handler om Vatikanets oppbygning og økonomi. I siste kapittel, *God's Politician*, gir Willey en vurdering av Wojtylas virke så langt.

Ettersom Willey har oppholdt seg så lenge i Roma og dekket Vatikanet, har han en rekke anekdoter og uttalelser fra intervjuer, som han krydrer boken med. I tillegg er det et sentralt poeng at Willey har fulgt Wojtyla på mange av hans reiser. Det er først og fremst *den reisende* paven vi møter i Willeys biografi. Willey opptrer selv som aktør i boken idet han følger paven på hans mange reiser og dekker oppholdene rundt i verden. Helt sentrale replikker blir gjerne utvekslet mellom Willey og Wojtyla mens de to flyr sammen til eller fra eller over et eller annet sentralt sted.

6.2. Analyse

Som det burde fremgå av bokens tittel, har Willey følelsen av å stå på terskelen til en ny verdensorden. Det er pavens og den katolske kirkes rolle i denne nye verdensordenen han vil beskrive og antakelig påvirke. Jeg skal komme tilbake til hans ønske om å påvirke nedenfor, i denne omgang skal jeg kun forsøke å beskrive hvordan verden ser ut fra Willeys ståsted. I innledningen skiver han følgende:

The reign of the first slav Pope, Karol Wojtyla, John Paul II, has occurred at one of the turning points in history. Communism has collapsed as a political creed, "quiet" revolutions have transformed Eastern Europe, and the Gulf War has created a radically new situation in the Middle East. These and other developments – the soon to be born six-billionth member of the human race, the rise of high-consumption societies in the rich world amid a developing world condemned to apparently endless hunger and poverty, the arrival of global communications village and scientific advanced in areas

such as genetics – are reshaping the Catholic Church, the world`s longest surviving international organisation. (GP s. vii)

I denne korte passasjen, som innleder hele boken, redegjør Willey langt på vei for alle temaene han tar opp i boken, til og med i samme rekkefølge. Når Willey mener at Wojtyla er pave i et av historiens vendepunkt så er det den geopolitiske verdenssituasjonen Willey har for øyne. De første kapitlene handler om Øst-Europa og alle endringene som har skjedd der. Deretter vender han blikket lenger utover i verden, først USA, og siden Latin-Amerika, Midtøsten og Afrika. Det er særlig overbefolkning (eller det han kaller *The Population Explotion*) som bekymrer Willey og som får ham til å mene at verden står ved et vendepunkt, for ikke å si bristepunkt. Et annet sentralt tema hos Willey er den katolske kirkes forhold til islam og muslimer. Også med hensyn til dette temaet hevder Willey at verden står ved et historisk vendepunkt. I passasjen jeg har sitert overfor, nevner han riktignok ikke islam, men det fremgår av boken ser Willey den første Gulfkrigen som symptomatisk for et eskalerende konfliktnivå mellom kristne og muslimer. Det er på bakgrunn av en slik forståelseshorisont påstanden om at "the Gulf War has created a radical new situation in the Middle East" må forstås.

Det ville føre for langt å gjennomgå alle de temaene Willey tar opp i boken. Jeg nøyer meg derfor med et lite utvalg som viser hva Willey mener om pavens rolle, samt hvilke litterære grep han bruker for å overbevise leseren om sine standpunkter. I siste kapittel, som nærmest har preg av en nekrolog, gir Willey en helhetsvurdering av sitt objekt, som om han tror Wojtyla er i ferd med å avslutte embetet. I dette kapittelet gir Willey både uttrykk for hva han mener om paven og hva han mener paven burde gjort og i det hele tatt hva han mener bør være pavens rolle mer generelt. Boken som helhet kan leses som en underbygging av de påstander og konklusjoner Willey trekker i det siste kapittelet.

Innledningsvis i kapittelet gjør Willey et poeng av at den katolske kirke, som består av et mangfold av mennesker fra forskjellige kulturer med forskjellige erfaringer og forskjellige utfordringer, under Wojtylas ledelse har måttet finne seg i at kirken er blitt en svært monolittisk organisasjon der omtrent all makt er samlet på toppen, i Wojtylas egen person. Det er særlig bispesynodene Willey mener burde ha hatt en demokratiserende effekt på kirken, men som omtales slik i avslutningskapittelet:

The synod of Bishops who gather in Rome every three years, in theory to exercise their "collegial" powers of government over the Church together with their pontiff,

have turned into mere talking shops. If the bishops are sometimes allowed to let off a little stream, they do so only under strict papal control. (GP s. 230)

Kritikken Willey retter mot paven her blir tidligere i boken målbåret av en rekke personer fra det kirkelige hierarkiet i kapittelet *Cafeteria Catholics and the Consumers Society*. Kapittelet handler om katolikker som mener Wojtyla ikke har fulgt opp retningslinjene fra Vaticanum II, men i stedet blitt en autoritær og eneveldig monark. Willey lanserer implisitt teorien om at det er Wojtylas bakgrunn fra det da autoritære Polen som er grunnen til at han ikke var i stand til å se verdien av Konsilets retningslinjer.

The model for the revamped Roman Catholic Church which emerged from the Second Vatican Council (1962-5), in which Karol Wojtyla took part as the Bishop of Krakow, was for obvious political reasons interpreted differently in liberal Western societies and in the Eastern Europe. (GP s. 71)

Og litt lenger nede på samme side:

Catholics in countries with strongly rooted democratic traditions, such as the United States, Britain and the Netherlands, saw Vatican II as a real revolution which reversed four centuries of Rome`s centralized authority. They looked forward, much too optimistically as it turned out, to their own bishops sharing with the Pope in the governance of the Church. (GP s. 71–72)

Problemet med Wojtyla er ifølge Willey at han er for dypt rotfestet i den *polske* måten å tenke på (GP s. 79–80). Det er særlig bispesynodene Willey mener burde ha virket

”demokratiserende” på Kirken: ”The original idea of the Synod was to exercise the new concept of ”collegiality” of Church government as expressed by the Council, rather than to change traditional methods of decision-making in the Roman Curia.”(GP s. 72) Willey går gjennom hver eneste synode under Wojtylas pontifikat og viser hvordan Wojtyla totalt overkjørte biskopene gang på gang, og totalt ignorerte biskopene når de avsluttende dokumentene fra synodene er blitt forfattet. Hele kapittelet igjennom lar Willey kritiske stemmer fra det kirkelige hierarkiet i Vesten komme til ordet. Samlet sett gis det et inntrykk av at Wojtyla overhode ikke har fulgt opp konsilets retningslinjer, og at katolikker i vest stort sett er forferdelig frustrerte over pavens autoritære ledelse.

Stikk motsatt beskrives Wojtylas opptreden i Øst-Europa. De to første kapitlene handler om Wojtylas kamp for demokrati og menneskerettigheter i Polen. Willey gir Wojtyla en stor del av æren for at overgangen fra diktatur til demokrati kom så fort og ble så ublodig, ikke bare i Polen, men i hele Øst-Europa. Det kan se ut som om Willey mener Wojtylas taktfulhet og evner til dialog har vært avgjørende for at han kunne spille en slik avgjørende

rolle under den kalde krigens slutt. Dette er evner han også har hatt god bruk for i sin dialog med representanter for andre trossamfunn, skal vi tro Willey. Willey vier et helt kapittel til Wojtylas dialog med representanter for andre trossamfunn, men temaet dukker opp gjennom hele boken. Allerede under oppvekstbeskrivelsene gjør Willey et sentralt poeng av Wojtylas livslange vennskap med en jøde (GP s. 28–29). Vennskapet med jøden vies mer plass enn tapet av mor, bror og far til sammen. At Wojtyla har evner til interreligiøs dialog, tillegges i biografien stor betydning av den grunn at Willey tyensynlig ser med stor frykt på islams vekst. At det er prekært å få til en meningsfull dialog med muslimene, blir i avslutningskapittelet understreket av at den første moskeen er oppført i Roma, samt at muslimer nå overgår katolikkene i antall (GP s. 235). Ifølge Willey er den kalde krigen i ferd med å erstattes av en eskalerende konflikt mellom muslimer og katolikker. Wojtyla bør her kunne ha en nøkkelrolle å spille som brobygger, slik Willey ser det. Willeys tro på Wojtyla som brobygger er så stor at selv krenkende utsagn fra paven tas til inntekt for hans vilje til dialog:

Pope John Paul's first personal contact with the Arab world had been a brief stopover in Casablanca, Morocco, at the end of an African tour in 1985. Would he ever go to Mecca, I remember asking him on the plane as we flew over the Sahara desert. He reminded me of what Pope Pius XII once told a questioner about his readiness to negotiate with Stalin, "I would negotiate with the devil if I could save one soul!" (GP s. 98)

Av konteksten fremgår det at Willey ser replikken som eksempel på Wojtylas grenseløse vilje til å komme muslimer i møte. En muslim ville antakelig ha blitt opplevd det som ytterst krenkende når paven trekker inn Stalin og djevelen som svar på et spørsmål om å reise til muslimenes helligste sted. Men i Willeys fremstilling er muslimer nærmest *a priori* fiender av katolisismen, og derfor synes Willey ute av stand til å oppfatte utsagnet som noe annet enn vilje til dialog. Hver gang Willey omtaler islam og muslimer bruker han begreper hentet fra krig og konflikt. Slik står det for eksempel å lese innledningsvis i kapittelet *Africa: Dealing with Witch Doctors*:

Numerically, his African Church now seems to be flourishing. Membership is increasing faster in the "Black Continent" than anywhere else in the world. During John Paul's pontificate alone, the number of African Catholics had almost doubled from about 50 million to over 90 million *souls*. One African in six is now a member of the Roman Catholic Church. But Islam, which wiped out Christianity in northern Africa within three centuries of the birth of Mohammed, is again becoming *militant*, and the Vatican admits that the two religions are on a "collision course" in some African countries. One African in three is now a Muslim. During the 1990s Islam will

replace Catholicism as the religion with the largest worldwide membership.(GP s.138–139, mine kursiveringer)

I dette sitatet hevder Willey at muslimene er i ferd med å overgå katolikkene i antall, mens han i avslutningskapittelet hevder at så allerede er skjedd (GP s.235). Jeg skal avstå fra å spekulere på hva som faktisk var tilfellet da han skrev boken eller hvor han har tallene sine fra. Viktigere i denne sammenheng er det at Willey lar de to religionene fremstå som om det i utgangspunktet er et konkurranseforhold dem imellom og at det er et problem for den katolske kirke om muslimene er i overtall. I sitatet ovenfor kan vi lese om at katolisismen teller *sjeler*, mens islam nærmest omtales som en ytre virkende kraft som er blitt militant og truer med å viske ut (wipe out) katolisismen. Igjen bør det bemerkes at virkeligheten nok ser annerledes ut fra et muslimsk ståsted – og fra et afrikansk ståsted. Katolisismen har også visket ut religioner på sin vei, og det er naturligvis ikke bare islam sin skyld at de to religionene er på kollisjonskurs i enkelte afrikanske land.

Ved siden av konfliktene mellom kristne og muslimer er det et annet tema som dominerer i kapittelet om Afrika, nemlig hekseri (herav kapitteloverskriften). Willey illustrerer, ved hjelp av en historie, hvilke utfordringer han mener Vatikanet har med heksedoktorer i Afrika. Historien handler om erkebiskop Milingo fra Lusaka og skal åpenbart tjene som eksempel på en svært utbredt tendens for den opptar hele 5 av kapittelets 20 sider. Historien begynner på følgende måte: ”The case of Emmanuel Milingo illustrates both the dilemma that Pope John Paul faces in Africa and his strong-arm methods of dealing with dissent.” (GP s. 141) Deretter kommer historien om Milingo, som i korthet går ut på følgende: erkebiskopen ble kjent over hele Zambia for sine evner til å helbrede, og tiltrakk seg derfor tusener av mennesker som ville ha hjelp til å bli kvitt sine sykdommer. Noen katolske misjonærer ble mistenksomme og likte ikke det de så. Milingo ble kalt til Vatikanet for at de skulle finne ut hva han drev med. Etter lang tid og en rekke kryssforhør fikk han fortsette å helbrede fra Vatikanet over e-post og telefon, riktignok under streng bevoktning. Selv om det ikke er noe av det Willey forteller om Milingo som skulle tilsi at han har satt seg ut over kirkens lære, så avsluttes historien på følgende måte:

The removal of Archbishop Milingo from Lusaka has not solved the Vatican dilemma of how to deal with evil spirits, or rather with independent churches and evangelical movements which centre upon healing. Milingo failed to observe the accepted demarcation lines between Christian and traditional African beliefs, between natural and supernatural, between priest and healer, between pastor and administrator. (GP s. 145)

I kapittel tre var jeg inne på hvordan en person eller gruppe sin måte å se verden på kan ”overtar” fortellerstemmen uten at det gjøres klart for leseren. I kapittelet om Afrika er det tydelig at det er Vatikanets måte å se verden på som dominerer Willeys fremstilling. Forholdet mellom islam og katolisismen sees tydelig med Vatikanets ”øyne”: i kirkens selvforståelse handler katolisismen først og fremst om å frelse sjeler, mens forholdet til islam kan skape konflikt. I omtalen av Milingo er det også tydelig at Willey har latt Vatikanets mistenksomhet mot Milingo få dominere beskrivelsen. Begreper som ”the quasi-christian cults of Africa” og ”the spiritual world of Africa” introduseres uten nærmere forklaring, som om det var entydige begreper man kunne sette i bestemt form entall. Også i passasjen jeg har sitert overfor forutsettes det at helbredelse er *noe annet* når det foregår blant katolikker i Afrika enn når det foregår blant katolikker i resten av verden. Når helbredelse foregår i Afrika har det mer med onde ånder (evil spirits) og tradisjonell afrikansk tro (traditional African beliefs), enn med tradisjonell katolisisme å gjøre, skal vi tro Willey. Merkelappene som klistres på hele kontinentet introduseres uten forklaring, som om de skulle være selvforklarende. Historien om Milingo ville antakelig sett veldig annerledes ut om den var blitt beskrevet av en av de troende katolikkene som har blitt helbredet av Milingo. I kapittelet *Cafeteria Catholics and the Consumers Society* lar Willey stemmer fra det kirkelige hierarkiet komme til ordet med kritikk av Wojtyla, mens han i kapittelet *Africa: Dealing with Witch Doctors* tar Vatikanets perspektiv og kritiserer afrikanske katolikker fra det kirkelige hierarkiet. Det fremgår av Willeys biografi at klerker både i Vesten og i Afrika ønsker mer lokalt selvstyre, men måten Willey beskriver de to geografiske områdene på får det til å fremstå som om vestlige katolikkens ønsker om mer selvstyre er forankret i retningslinjene fra Vaticanum II, mens afrikanske katolikkens ønsker om mer selvstyre er uttrykk for afrikaneres ønsker om å drive med hekseri. De to kapitlene illustrerer hvordan Willey flytter perspektivet og lar forskjellige grupper ”overta” fortellerstemmen etter hvilket budskap han ønsker å nå frem med. Willey overdriver kontrastene mellom folk, nasjoner og religioner for å fremme sine meninger. Typisk blir islam beskrevet som en voldelig og farlig religion, hvilket får Wojtylas vilje til dialog til å fremstå som desto mer heroisk. Katolikkene i vest blir fremstilt som frihetselskende og demokratielskende, hvilket får Wojtylas egen autoritære stil til å fremstå som desto mer autoritær og trangsynt. Katolikkene i Afrika blir omtalt som om de avviker fra Vatikanets linje om ikke Vatikanet passer på, hvilket får Wojtylas autoritære stil til å fremstå som strengt nødvendig i møte med afrikanske katolikker. Generelt kan man

hevde at Willey først og fremst ser verden gjennom et *vestlige, orientalisisk*¹¹⁷ perspektiv. Wojtyla sees som en representant for *polsk* måte å være katolikk på, Milingo sees som en representant for en *afrikansk* måte å være katolikk på, mens de idealer Willey selv ønsker å fremme i kirken blir identifisert med Vestens måte å være katolikk på.

6.3 Oppsummering

Willey ønsker seg helt tydelig en pave i tråd med retningslinjene fra Vaticanum II. Han mener øyensynlig at Wojtyla har fremstått som en autoritær og konservativ leder som ikke evner å se den nye tids utfordringer og som heller ikke er i stand til å lytte til kritikk. Willey vil heller ha en pave som leder kirken i kollegialt fellesskap med biskopene. Samtidig ser Willey nødvendigheten av pavens strenge disiplin stilt overfor heksedoktorer og lignende. I tillegg legger Willey vekt på at Wojtyla har brukt sin posisjon godt i møte med de polske myndighetene, og ettersom Willey mener at den kalde krigen er i ferd med å erstattes av en eskalerende konflikt mellom katolikker og muslimer mener han at Wojtyla i fremtiden bør bruke sin posisjon og sine fremragende dialogevner til å dempe spenningen mellom kristne og muslimer. Willey ønsker seg med andre ord en pave som kan bidra på den internasjonale arenaen til å bygge broer mellom religioner og nasjoner.

¹¹⁷ Begrepet orientalisme (eng: orientalism) ble tatt i bruk av den palestinske litteraturviteren Edward Said i boken *Orientalism. Western conceptions of the Orient* fra 1978, der forfatteren argumenterer for at Vesten har skapt et bilde av Orienten som en negativ motsetning til Vesten.

7 *John Paul II* av John Moody

7.1 Presentasjon

John Moodys biografi, som utkom i 1997, teller 184 sider (inkludert to sider bibliografi, samt sluttnoter og indeks). Bortsett fra at Moody opererer med kildehenvisninger i form av sluttnoter, er biografien typisk *populær* i form og innhold. Den er enkel og lettlest, og følger Wojtylas liv kronologisk, med enkelte innskutte tekstbokser på 1-2 sider, som utdyper et tema (for eksempel *Polens historie*, *Vaticanium II*, *Jaruzelski og hans forgjengere* og *Mehmet Ali Agca*). Videre vil jeg kalle den en *klassisk biografi*, i den forstand at den verken går grundig inn på omgivelsene og virkningene av Wojtylas virke, eller kan sies å være spesielt psykologisk orientert. Moody forsøker riktignok enkelte ganger å forstå og forklare drivkreftene bak Wojtylas utsagn og handlinger, men boken er ikke noen dyptgående psykologisk studie. Den er heller ikke noen *liv-og-tid-biografi* på samme måte som Willeys biografi. Moody forsøker i all hovedsak å se verden gjennom Wojtylas øyne, og han engasjerer seg for saker og hendelser kun i den grad Wojtyla interesserer seg for dem, og responderer på dem.

Moody selv presenterer seg på siste side. Der kommer det frem at han er *Time Magazine*'s korrespondent som har fulgt Wojtyla over flere år. I tillegg til biografien om Johannes Paul II har han utgitt boken *The Priest who had to Die* (1986) om den polske presten og Solidaritets-aktivisten Jerzy Popiełuszko. I tillegg skal han ifølge bokomslaget ha vært ”instrumental in the decision to name Pope John Paul II *Time*'s “Man of the Year” in 1994.”

Moody har i all hovedsak basert seg på andre biografier, samt Wojtylas egne skrifter, i sitt arbeid med biografien. Han har også gjort en del egne intervjuer med mennesker som har vært i kontakt med Wojtyla opp gjennom livet. Sitatene fra intervjuene inngår som supplement til den autorale fortellerstemmen.

7.2 Analyse

Bakgrunnen for at Moody har valgt å skrive en biografi om Wojtyla synes å være følgende: den aldrende paven helse er stadig mer sviktende, det samme er hans popularitet. Moody selv har stor beundring for og lojalitet til den aldrende paven, og han ønsker å minne andre katolikker om hvilke bragde Wojtyla har utført i sitt liv, samt å minne dem om hva det innebærer å ha lojalitet til paven. Jeg vil, med et lengre utdrag fra nest siste side, vise hva jeg

mener er Moodys motivasjon og påskudd for å skrive biografien, samt hvilken kontekst han setter Wojtyla inn i.

In Berlin in 1996, his popemobile was stoned and splattered with tomatoes by rowdies who wanted him to reverse his position on birth control, abortion, ordination of woman – in short, by those who would never accept his authority yet wanted to be called members of the family of Christ. Aged and infirm, John Paul bore the insults in silence, moved with dignity through his agenda, and returned, as always, to Rome, to the Vatican, to the place where he knew one day he would be buried.

Early in 1996 the pope released a document titled *On the Vacancy of the Apostolic See and the Election of the Roman Pontiff*. It sets out with the greatest precision the protocol to be followed when a pope dies. (...) Vatican aides pointed out that the creation of such a document is a sitting pope's duty, much like a final will and testament, and dismissed any suggestion that John Paul was making final preparations for his death. But it is hard to imagine the newly elected Karol Wojtyla, confident, vigorous, and possessed of that infectious smile, spending hours upon the construction of such a document. At age seventy-six, John Paul was getting ready to die. (JP s. 168)

Jeg skal vende tilbake til denne passasjen ved flere anledninger. I denne omgang vil jeg nøye meg med å peke på det som har å gjøre med konteksten for utgivelsen. Pavens helse er i ferd med å svekkes, og Moody tror antakelig at Wojtyla snart skal dø. Samtidig er Wojtyla i ferd med å bli ganske upopulær mange steder. Boken minner enkelte ganger om en nekrolog, der Moody vil minne sine lesere om hvilke bragder Wojtyla i løpet av sitt liv har utført. Også i passasjen jeg har sitert ovenfor, blir den aldrende paven kontrastert med den nyvalgte selvsikre, energiske Wojtyla med det smittende smilet.

Før jeg går inn på oppbygning, temavalgt og litterære virkemidler vil jeg kommentere Moodys bruk av kilder. Som nevnt under presentasjonen, er Moody den eneste av de fire biografene som benytter sluttnoter til å referere hvor de forskjellige utsagnene han gjengir er hentet fra. At han legger til grunn en pålitelighet med hensyn til sitering, betyr likevel ikke at han viser noen særlig pålitelighet med hensyn bruken av kildene. Moody er generelt ukritisk til utsagn fra personene han intervjuer og han lar dem ofte få uttale seg på vegne av store grupper eller på vegne av Wojtyla selv. Jeg skal vise et par eksempler for å illustrere hvordan Moody bruker sine kilder. Fra skoletiden kan vi lese følgende;

He was lively and well liked by those around him, with both male and female friends, but speculations that he once had a serious romantic attachment to a girl cannot be confirmed. As a women friend from a later period in his life said, years after Wojtyla became pope: "He had every opportunity to have that kind of relationship if he had wanted to. But he knew he was being led toward something more important. (JP s. 15)

Jeg skal komme tilbake til denne passasjen senere. Poenget i denne sammenheng er å understreke at Moody lar venninnen fra *et senere tidspunkt i livet* få stå som sannhetsvitne på at Wojtyla ikke hadde noen kjæreste i skoledagene. Venninnen, som ifølge sluttnotene, er Danuta Michalowska, blir først presentert senere i biografien, som medskuespiller i teatergruppen Wojtyla var med i under krigen. Som sitatet viser, hevder hun at grunnen til at Wojtyla ikke hadde noen kjæreste som barn, var at han *visste at han ble ledet mot noe viktigere*. Moody stiller øyensynlig ingen spørsmål ved hvordan hun kunne vite det, når hun ikke engang kjente ham i barndommen. Fra tiden de to faktisk kjente hverandre kan hun fortelle følgende om Wojtylas talent som amatørskuespiller: "We rehearsed so many roles together that I can say it with assurance: He was the best. When we heard that he was going to become a priest, we all despaired" (JP s. 29). Ifølge Moody skal beslutningen om å søke seg til en kirkelig karriere ha blitt foranlediget av farens død under krigen, samt møtet med Jan Tyranowski under samme periode (JP s. 26). Hvordan Moody, og Michalowska, får det til å henge sammen at beslutningen om prestegjerningen ble truffet *under* krigen, samtidig som Wojtyla *i barndommen* visste at han ble ledet mot noe større enn kjæresteri, er vanskelig å forstå. Jeg har tatt med disse eksemplene fordi de viser hvor ukritisk Moody tilsynelatende behandler sine kilder. Ukritisk er også Moody når han lar Michalowska uttale, på teatergruppens vegne, at Wojtyla var en *så* god skuespiller at gruppen fortvilte (despaired) da de hørte at han skulle bli prest. I sin historiske kontekst, det vil si *i Polen under den andre verdenskrig*, virker ordet *fortvile* kanskje litt upassende når det brukes om reaksjonene på Wojtylas beslutningen om å slutte i amatørteateret. Likevel lar Moody Michalowskas ord få stå som en autentisk beskrivelse av teatergruppens reaksjon på at Wojtyla sluttet.

Et annet poeng jeg vil nevne, i forbindelse med bruk av kilder, handler om informasjonshull. Moody kan ikke nøyaktig dokumentere på hvilket tidspunkt Wojtyla besluttet å søke seg til en prestegjerning. Ei heller kan han dokumentere eksakt hvilke motiver som lå bak beslutningen. Han knytter derfor tapet av faren, samt bekjentskapet med Tyranowski, til beslutningen om å søke prestegjerning. Dette virker plausibelt rent psykologisk. Som vist under gjennomgangen av Craigs biografi, knytter hun den samme beslutningen til sykehusoppholdet etter en ulykke der Wojtyla, ifølge Craig, skal ha følt et kall til prestegjerning. Jeg skal avstå fra å vurdere hvilken forklaring som er mest sannsynlig, mitt poeng i denne sammenheng er kun å vise hva biografene gjør når de mangler nøyaktig informasjon. Biografer vil generelt forsøke å knytte sammen begivenheter slik at de danner et mønster, slik vi så av Nagourneys essay at leserne forventer. For kort å gjenkalle de tre

kravene, så handler det om et enhetlig liv (unified life), altså at det skal opprettes sammenhenger, videre, at anekdotene og hendelsene som beskrives skal være meningsbærende, og til sist at personene skal utvikle seg. Dette er med andre ord krav leseren stiller, og som biografen må svare på. Det *kreves* altså av biografen at han/hun oppretter sammenhenger mellom begivenhetene. Moody og Craig har valgt å opprette forskjellige kausalsammenhenger, men Moody har i dette tilfellet forsøkt å "helgardere" seg: Moody lar Wojtyla gå avstå fra å ha kjæreste i barndommen fordi han visste at han ble ledet til noe større.

Jeg vil nevne et siste poeng i forbindelse med Moodys bruk av kilder: enkelte ganger gjør han det lett for seg ved å la tilsynelatende små detaljer få betydning ut over all rimelighet istedenfor å dokumentere påstandene han kommer med. For eksempel gjør Moody et sentralt poeng av at Wojtyla, på en reise i Zaire (dagens Demokratiske Republikk Kongo) svingte med hoftene:

In Kisangani, Zaire, the pope was infected by the enthusiasm of the dancing crowds and began to sway his own hips, with papal dignity but human enjoyment, too. (...) Though the pope resisted stoutly the philosophy of liberation theology that he saw springing up in Latin America, he was aware of the need to let far-flung Church institutions adapt to local customs. Thus it was on this trip that he unveiled publicly his carefully calibrated plan for permitting inculturation. The terms refers to a mixture of traditional Roman Catholicism with native practices drawn from the African heritage of animism, a belief in the existence of spirits in objects other than human being. (JP s. 103)

Slik Moody stiller begivenhetene sammen, får leseren inntrykk av at hoftesvingeepisoden er *selve tegnet* på Wojtylas aksept for inkulturasjon (inculturation). At episoden skal forstås slik bekreftes et halvt hundre sider senere, andre gang Afrika nevnes i biografien. Også da trekker Moody frem episoden som bevis på at Wojtyla tillot inkulturasjon:

On one visit to Congo in 1980, when "John Paul mania" was still inn full swing, the pope slipped away from his security detail and joined in a native dance being performed by part of his welcome committee. His cautious tolerance of inculturation—the practice of mingling animism, spirit worship, and other local traditions with Roman Mass—was challenged consistently by his Curia but slowly made progress toward acceptance. (JP s. 153)

Om det faktisk forholdt seg slik at Wojtyla tillot inkulturasjon, ville det lett la seg gjøre å finne mer håndfaste beviser på det i form av taler og apostoliske brev til afrikanske katolikker.

Men i stedet for å vise til dette materialet, benytter Moody en (spontan?) hoftesvingeepisode som bevis på at Wojtyla tillot inkulturasjon.

Som nevnt ovenfor (og i Kap. 4) stilles det krav fra leserne om at episodene biografen forteller om skal være meningsbærende, det vil si at de skal illustrere hvordan den biograferte er som *person*. Det problematiske ved Moodys biografi er at han lar enkeltepisoder og små detaljer få *erstatte* dokumentasjon og pålitelig kildebruk som bevis på hvordan Wojtyla var.

Så til oppbygning, temavalgt og litterære og retoriske virkemidler: Moodys biografi er den korteste av de fire jeg analyserer. Likevel er det den som varierer mest av de fire med hensyn til perspektiv og fokus hos forfatteren. Fortellerstil varierer riktignok ikke så mye, men perspektivet til forfatteren forandrer seg såpass mye boken igjennom, at det gir mest mening å behandle boken i tre deler.

Den første delen, som utgjør omtrent halvparten av boken, omhandler tiden frem til Wojtyla ble Pave. Moody forteller om et menneske som på alle måter er unikt og som går med store ambisjoner om å utrette store gjerninger for menneskeheten. Jeg skal vise et eksempel for å illustrere. Utdraget er hentet fra det tidspunktet i Wojtylas liv der han kommer hjem til Polen etter studieoppholdet i Italia.

Although he was opposed to the atheism implicit in the Soviet-style communism, Wojtyla was not a supporter of capitalism either. His travels through Western Europe had shown him that the excesses of market economies were also harmful to the wellbeing of the soul. Wojtyla had not yet publicly expressed his thoughts on the matter, but they were fermenting inside his capacious mind, waiting for the moment when he could offer a third way to the world. (JP. s. 48)

Wojtyla kom tilbake til Polen i 1948. Hans reiser i Nederland, Belgia og Frankrike ble foretatt sommeren 1947. At disse landene rett etter 2. verdenskrig skal ha vært preget av en slik *overflod* (excesses) at Wojtyla mente det var skadelig for sjelen er antakelig høyst tvilsomt. Viktigere enn å påpeke sannhetsgehalten i det Moody hevder her, er det imidlertid å peke på hva Moody synes å ville si med sin påstand. Gjennom hele beskrivelsen av Wojtylas prepontifikale liv forsøker Moody å trekke forbindelseslinjer til Wojtylas virke som pave. Han vil vise at *alt* den unge Wojtyla gjør *peker frem* mot den måten han senere skal virke som pave på. Derfor lar han den unge polske presten gå rundt med vyer og ambisjoner om å gi verden et nytt politisk system, som et alternativ til både markedsøkonomi og kommunisme, og som han først som pave skal formulere.

Et annet poeng som bør nevnes i forbindelse med den første delen er at Wojtyla fremstår som et verdenshistorisk unikum allerede fra barndommen av. Han er på alle måter større, bedre, mer intelligent osv. enn sine omgivelser. Slik beskrives for eksempel hans omgang med de polske myndighetene.

If Wojtyla was a more combative bishop than he had been a priest to the Communist authorities in Poland, he became an even more serious and formidable opponent as an archbishop. His resourcefulness was unending and confounding. (...) As a negotiator, he was particularly difficult to deal with, since he knew the philosophical underpinnings of Marxism better than did many of the party officials who were sent out to tame him. (JP s. 62)

Sitatet kan få stå som en generell beskrivelse av Moodys prepontifikale Wojtyla: alltid for *stor* for sine omgivelser; en formidabel opponent som kjenner marxismen bedre enn partipampene; med en rådsnarhet (resourcefulness) uten grenser (unending).

Den andre delen, som begynner fra og med Wojtyla blir valgt til pave og varer frem til det siste kapittelet, handler om hans glansdager som pave. Det første kapittelet fra etter pavevalget begynner på følgende måte:

It was not just the Romans. For a while, it seemed the whole world had caught John Paul mania. After a decade and a half of dour and indecisive Paul (the world never had a chance to get to know John Paul I), this new pope seemed to radiate an energy that was truly God-given. His charming smile, his confident stride, his ability to communicate in half a dozen of languages, and at fifty-eight, his relative youth –all these coalesced into the making of John Paul Superstar. (JP s. 95)

Det nye i denne andre delen av biografien ligger i perspektivforflytningen. Der de foregående sidene i stor grad handler om Wojtylas tvekamp mot de polske myndighetene og hans stigning mot maktens tinder i det kirkelige hierarkiet, er perspektivet i den andre delen at *hele verden er fanget i Johannes Paul-mani*. Den verden Moody ser er antakelig et resultat av svært selektiv persepsjon. Uttrykt på en annen måte: Moody ser kun de menneskene som hyller Wojtyla og forveksler disse menneskene med *hele verden*. Forestillingen om at hele verden hyller Wojtyla og at hans virke som pave var et eneste langt triumftog preger hele andre del av boken. Når Wojtyla fortsetter å blande seg inn i polsk politikk så *er* polsk politikk en sak for paven. Når paven ikke blander seg inn i menneskerettighetsbrudd og massevold i andre deler av verden der det bor katolikker så er heller ikke dette noe Moody tenker paven burde bry seg med. At verden på denne måten sees utelukkende fra Wojtylas perspektiv får den effekt at Moody mer eller mindre direkte gir Wojtyla æren for alle positive forandringer som

skjer rundt om der han beveger seg. Jeg skal illustrere ved hjelp av et eksempel. Utdraget er hentet fra beskrivelsen av Wojtylas besøk i Nicaragua under Sandinist-regimet i 1983, der to katolske prester hadde tatt poster som ministre i den sosialistiske regjeringen, noe Wojtyla ikke aksepterte. Fra et møte i Managua skriver Moody:

Later, at Mass in Managua's Plaza 19 de Julio, the pontiff was interrupted repeatedly by Sandinista youths chanting revolutionary slogans. Exasperated beyond tolerance, John Paul boomed "*Silencio!*" into his microphone, causing a temporary stunned quiet. From that moment on the visitor from Rome made no effort to engage in diplomatic niceties with his Sandinista hosts. This was a pope who could respond in kind to impieties of Communist *apparatchiks*. Thirteen years later, the pope would return to a post-Sandinista Nicaragua ruled by a fervent Catholic, Violeta Chamorro, and be swept up in its adulation. As was often the case during his papacy, when he confronted antagonistic regimes, he had the last word. (JP s. 128, originale kursivering)

Sitatet viser hvordan Moody bygger opp motsetningene ved å velge ut den informasjonen som passer inn i hans "skjema". Sandinist-regimet var åpenbart ikke Wojtylas øyensten og Wojtyla opplevde det sikkert som provoserende å bli forstyrret av revolusjonær ungdom under messen. Slik Moody fremstiller det blir Chamorros valgseier i 1990 som pavens seier over de bøllete Sandinastaene å regne, en seier som inngår i et mønster av seire over antagonistiske regimer. Årene imellom Wojtylas besøk i 1983 og Chamorros valgseier i 1990 var ekstremt blodige år for Nicaragua, der Reagans USA blant annet minela Nicaraguas østkyst og støttet Contras' massevold mot sivilbefolkningen:¹¹⁸ massevold av langt større dimensjoner enn de Polen opplevde på samme tid og som Paven *kunne* ha engasjert seg for å få stoppet. Men det gjorde han ikke og dermed eksisterer heller ikke disse begivenhetene i Moodys biografi. For Moody er Nicaragua kun slagmark for en eneste konflikt: bøllete ungdom og illojale prester mot Wojtyla. Og vinneren var, *som alltid i møte med antagonistiske regimer*, Karol Wojtyla. Jeg nevner dette fordi det er typisk for Moodys omtale av de første årene av Wojtylas pontifikat. Moody teller det han regner som seire og forbigår i stillhet alt som ikke passer inn i fremstillingen av Wojtylas første år som pave som et langt triumftog.

Den tredje delen, som kun består av det siste kapittelet *The Final Years*, er så forskjellig fra resten av boken at den må behandles for seg. Som eksempel på hvordan perspektivet flyttes mot slutten av boken, vil jeg trekke frem følgende passasje (vi er kommet til året 1992):

¹¹⁸ Skidmore & Smith 2005 s. 378–379 og Bakewell 2004 s. 541–542

In America there was a sudden upsurge in the number of Catholic priests who were either accused of or admitted to sexually molesting children. These sorts of scandals undermined the pope's ability to offer inspiring examples of faith to his flock and held the Church up to ridicule. The pope, said a Rome-based official, received news of such setbacks with a combination of righteous anger and humble acceptance. *It was for him another dose of suffering to be endured on his path to heaven.* (J.P. s. 151, min kursivering)

Fra å ha fokusert på *hva Wojtyla har gjort for verden*, er nå fokuset skiftet til *hva verden gjør mot Wojtyla*. Typisk i så måte er passasjen jeg har sitert ovenfor, der de virkelige ofrene – og hvilket ansvar Wojtyla har for deres skjebner – ikke vies noe oppmerksomhet. Moody ser i stedet på *Wojtyla* som offer i saken og poengterer heller hvordan Wojtyla, i all sin storhet, bærer også denne lidelsen med verdighet. ”Å bære lidelsen med verdighet” er langt på vei et overordnet tema i siste kapittel. For virkelig å vise *storheten* i hvordan Wojtyla ydmykt mottar all den lidelsen omgivelsene påfører ham, parafraserer Moody stadig de nytestamentlige evangelienes beskrivelse av Jesus i omtalen av Wojtyla. Fra passasjen jeg innledet med, der Wojtyla blir kastet tomater på i Berlin, kan vi for eksempel lese ”Aged and infirm, John Paul bore the insults in silence” (JP s. 168). Et annet eksempel som illustrerer hvordan Moody legger opp begivenhetene for å få Wojtyla til å ligne Jesus er dette (vi befinner oss i Albania):

Before he got to the main event- the ordination of four bishops to minister to Albania's Catholics- he sat heavily in a makeshift throne behind the altar and watched the approach of a row of shy young girls, each bearing some symbolic gift. There are moments that remain fixed in the mind forever. As he watched the girls come towards him, Karol Wojtyla was transformed from a tired old man into the Vicar of Christ. The old Polish actor had thrived on the reaction and encouragement of crowds all his life. But that April day in Albania, he demonstrated why he had been called to the Throne of Peter. Each little girl bowed or knelt before him as she presented her gift. And each one received the gift of a few seconds of undivided attention from the Successor of the Fisherman. John Paul hugged each child to him in the most loving, fatherly way imaginable. (JP s.155)

Historien er øyensynlig med for å skulle få Wojtyla til å ligne Jesus den gang *han* lot de små barna komme til seg (Matt.19.14, Mark 10.14 & Luk.18.16). For å understreke båndene mellom Jesus og Wojtyla bruker Moody i den korte passasjen hele tre religiøse titler på Wojtyla: ”Vicar of Christ”, ”Throne of Peter” og “the Successor of the Fisherman”. Det illustrerer også et annet poeng: mot slutten av boken dukker også de religiøse termene opp med langt større hyppighet. På siste side alene greier Moody å omtale Wojtyla som ”one who has mounted the Throne of Peter”, ”Vicar of Christ”, ”future saint”, ”servant of the servants of God”, ”the 264th shepherd of the Universal and Apostolic Church, a line that began with

St. Peter”, ”the link between mortals and their maker”, “the prophet sent to the desert known as Earth” (J.P. s.169).

Slik Moody ser det er paven i sin fulle rett til å opptre som en eneveldig monark og de troende har å adlyde uten å stille spørsmål. At det faktisk finnes de som velger å kritisere paven, synes å provosere Moody. Hver gang han introduserer kritikere av paven i biografien, setter han odiøse merkelapper på dem, slik at kritikerne fremstår som illojale femtekollonister eller ondskapsfulle ryktemakere. I sitatet jeg innledet med, fra besøket i Berlin, blir de som ønsker at han skal gå tilbake på sitt syn på kunstig fødselskontroll og kvinnelig ordinasjon omtalt som ”those who would never accept his authority yet wanted to be called members of the family of Christ”. ”Kristi familie” er et meningsmettet begrep i kristendommen. I Matteus 12.48–50 kan vi lese om hvem Jesus kaller sin sanne familie:

”Hvem er min mor, og hvem er mine søsken?” Og han rakte ut hånden mot disiplene sine og sa: ”Se, her er min mor og mine søsken. For den som gjør min himmelske Fars vilje, er min bror og søster og mor.”¹¹⁹

Ved å ta i bruk dette begrepet i omtalen av pavens meningsmotstandere, gjør Moody indirekte paven *alene* til fortolker og forvalter av Guds vilje; skal man være en del av Kristi familie er man nødt til å underordne seg Pavens autoritet, synes å være det implisitte budskapet. Andre ganger blir Wojtylas meningsmotstandere omtalt i mer jordiske metaforer. For eksempel nevner Moody at baktalere (detractors) har hevdet at Wojtyla ikke har fulgt opp Konsilets retningslinjer i sitt virke som pave (JP s. 58). Uten å gå nærmere inn på kritikken synes det som om Moody bare ved å kalle kritikerne for baktalere, mener at kritikken er urimelig. På side 164 blir mennesker som ønsker at kvinner skal kunne tjene som klerker kalt for revisjonister (revisionists). På side 102 redegjør Moody for hva han tenker paverollen skal være, samtidig som han benytter anledningen til å sverte de som måtte mene noe annet:

It is a peculiar lot of American Catholics to live in a functioning democracy, but to be members of a Church that is an absolute monarchy. Critics who excoriate John Paul as inflexible and unresponsive miss the point. The pope understands that freedoms that attend democratic institutions, but does not feel compelled to respond to their demands as would a president. (JP s.102)

At kirken skal være et absolutt monarki er for Moody hevet over diskusjon. Wojtylas kritikere blir anklaget for å *hudflette* (excoriate) paven. Kritikerne har rett og slett ikke har skjønt

¹¹⁹ Fra Det Norske Bibelselskapets 2005-oversettelse

poenget, som er at paven skal slippe å ta noen hensyn, slik demokratisk valgte presidenter er nødt til.

7.3 Oppsummering

Moody overtar langt på vei Wojtylas egen forståelse av sin egen rolle. Moodys standpunkt synes å være at paven skal være en eneveldig monark i den katolske kirke. Hele resten av kirken har å adlyde uten å stille spørsmål. Ordet kollegialitet (*collegiality*), som i praksis ble tømt for mening under Wojtylas synoder, forekommer *ikke en eneste gang* i Moodys biografi. Vi må dermed kunne anta at slik Moody ser det er dette begrepet heller ikke noe ideal for ledelsen av kirken.

8 *The Pope in Winter, The Dark Face of John Paul II's Papacy* av John Cornwell

8.1 Presentasjon

I 2004, året før Wojtyła døde, kom første opplag av *The Pope in Winter, The Dark Face of John Paul II's Papacy*, skrevet av den britiske journalisten og sakprosaforfatteren John Cornwell.¹²⁰ Cornwell selv presenteres i sin egen bok "an award-winning journalist and author" som har vitenskap (scientific issues) som spesialfelt. Han har skrevet en bok om pave Pius XII: *Hitler's Pope, The Secret History of Pius XII* (1999). Biografien om Wojtyła gir inntrykk av at forfatteren har oppholdt seg i Roma i lange perioder og har kontakter helt inn i de innerste sirkler i Vatikanet. Boken teller 329 sider, og har, ved siden av indeksen, en åtte sider lang bibliografi, hvorav fire sider er skrifter utgitt av Wojtyła selv.

Boken er delt i to hoveddeler som deles av milleniumsskiftet. Den andre delen, som omhandler tiden fra 2000 til 2004, er den lengste. Boken er en typisk *liv-og-tid-biografi*. Cornwell synes å ha satt seg fore å vise hvilke virkninger Wojtyłas pontifikat har hatt på kirken. Cornwells bok er mer omfattende og noe tyngre i språket enn de andre biografiene jeg har gjennomgått. I tillegg forutsetter den et visst kjennskap til Wojtyła og til kirkens struktur og historie. Den kan med andre ord langt på vei kategoriseres innenfor sjangervarianten *akademisk biografi*, bortsett fra at den ikke opererer med kildehenvisninger. Cornwell benytter, som den eneste av mine biografer, en anonym kilde fra kurien som han stadig refererer til. Han har kalt sin kilde Monsignor Sotto Voce.

Bokens kapitler er ganske forskjellige i første og andre del. I første del gjengir Cornwell, i kronologisk rekkefølge, de mest sentrale hendelsene fra Wojtyłas liv. I andre del tar han for seg forskjellige temaer, som også til en viss grad følger en kronologi. Typisk struktur på kapitlene i andre del er at Cornwell gjengir en bestemt hendelse eller uttalelse fra Wojtyła. Deretter tar han et historisk sveip over kirkens historie og politikk på det området som var tema for talen eller hendelsen, før kapittelet avsluttes med hvilke følger og reaksjoner den bestemte hendelsen eller uttalelsen førte til.

¹²⁰Boken ble utgitt i opptrykk året etter, og det er den siste utgaven jeg bruker i denne oppgaven.

8.2 Analyse

Wojtyla var 83 år da Cornwells biografi ble utgitt første gang, og han led av Parkinsons sykdom. Ifølge Cornwell er Wojtylas mentale kapasitet sterkt svekket og han er helt ute av stand til å lede kirken, noe som har ført til at en liten gruppe maktsyke kynikere har fått lov til å opptre i pavens navn og styre kirken i pavens mentale fravær. Jeg kommer tilbake til Cornwells budskaper nedenfor, jeg nevner dette her kun for å vise hvilke kontekst biografen selv mener at han utgir sin biografi i. Cornwell forholder seg også til et ”offisielt” pavebilde. Som den eneste av mine biografer forholder Cornwell seg eksplisitt til det faktum at det allerede er utgitt en rekke biografier om Wojtyla. I innledningen skriver Cornwell at mange trodde paven skulle dø på slutten av 90-tallet, og at det derfor ble utgitt mange biografier om ham da. Cornwells eget bidrag er, ifølge ham selv, å utfylle det offisielle pavebildet, samt å berette om hva som har skjedd i pavens liv på 2000-tallet (PW s. xiv).

Cornwells bok er, som allerede nevnt, delt i to deler. Den første delen, som omhandler tiden før årtusenskiftet, er den korteste til tross for at den omhandler den lengste perioden. I den første delen vil Cornwell øyensynlig utfylle det offisielle bildet av paven, som er blitt skapt av blant annet andre biografer. Han henviser derfor en god del til andre biografer som han mener har feiltolket, feilinformert eller rett og slett tatt Wojtyla på ordet der en mer kritisk holdning burde vært utvist. En av dem som virkelig får sitt pass påskrevet er den amerikanske katolikken George Weigel, som ikke bare har utgitt sin svært hyllende pavebiografi *Witness to Hope* i 1999, men som også, ifølge Cornwell, har fått opptre mer eller mindre uimotsagt som pavens offisiell fortolker og videreformidler for et amerikansk publikum. Ved siden av å stadig imøtegå Weigels tolkninger og påstander slik de fremgår av *Witness to Hope*, har Cornwell to kapitler mot slutten, der han påviser Wojtylas motstand mot Natos krigføring i Afghanistan, og hans motstand krigen i Irak. I begge tilfellene skal Weigel, ifølge Cornwell, ha formidlet at paven ga sin fulle støtte til invasjonene. (PW s.213–14 & s.253–262)

Historiene om misforholdet mellom Wojtylas budskaper og Weigels videreformidling av dem inngår som bevis på et mer generelt poeng i boka; jeg vil kalle det bokas *store fortelling*: Wojtyla har som pave sentrert makten om seg selv og sin egen person, og sørget for at mangfoldet av tanker og meninger i den katolske kirke har forsvunnet til fordel for *en monoton konservativ røst*, nemlig Wojtylas egen røst. Deretter har Wojtylas mentale kapasitet så er blitt redusert, blant annet som følge av Parkinsons sykdom, og maktsyke kynikere har grepet muligheten til å tale på pavens vegne. Blant disse er Weigel en av de verste. Den nåværende paven Joseph Alois Ratzinger, er en annen. Han var leder for Troskongregasjonen

under Wojtylas pontifikat. Cornwell mener at Wojtyla burde ha abdisert for lenge siden. I siste del av boka blir spørsmålet om abdikasjon trukket frem en rekke ganger. Det vil si: Cornwell gjør en rekke forsøk på å forklare hvordan det har kunnet skje at en så debil person ikke engang vurderer muligheten av å tre tilbake og overlate roret til mer kapable krefter. En forklaring finner Cornwell i Wojtylas verdensanskuelse, som han sporer tilbake til attentatet i 1981. Jeg skal komme tilbake til Cornwells beskrivelse av dette attentatet i neste kapittel, poenget i denne sammenheng er at Wojtyla fikk det for seg at det var Maria, eller Vår frue av Fatima, som hadde reddet ham fra døden. Hendelsen skal, ifølge Cornwell, ha fått Wojtyla til å tro at han stod under hennes beskyttelse, og at hun ville sørge for at han styrte kirken på rett måte, og at han sovnet inn når tiden for å avslutte sitt paveembete var moden.

Bokens struktur er tydelig lagt opp på en måte som gjør at de sentrale poengene jeg redegjorde for ovenfor, og som jeg kaller bokens *store fortelling*, skal komme tydeligst mulig frem. Der den første delen farer forholdsvis lett over en del sentrale begivenheter, fordi den synes å forholde seg til et offisielt pavebilde og en offisiell versjon av de forskjellige begivenhetene, som den ønsker å utfylle og korrigere, er den andre delen grundigere, i den forstand at den går inn på hver episode med det formål å avdekke alle relevante detaljer og opplysninger. Det foregår derfor en bevegelse i boken, hvor Wojtyla selv trer mer og mer i bakgrunnen, og hvor Cornwell avdekker hvem det er som *egentlig* styrer Kirken i Pavens mentale fravær.

Ved siden av den store fortellingen om makt og avmakt i Kirken, har Cornwell ett sentralt poeng til, som han gjerne vil ha frem. I innledningen skriver han:

...at a time when fundamentalist religions are in antagonistic confrontation with the West, his [Wojtylas] most tragic failure has been his refusal to acknowledge the potential for discovering within Christianity a basis for pluralist societies. (JP s. xvii)

Påstanden blir utdypet flere steder i boka, blant annet i kapittel 14, *John Paul's Conflict with Democracy*:

For the unrestrained market clearly demanded a moral dimension., whether from Christian resources or from other local traditional beliefs and value systems. In China and Asia, for example, the burgeoning market surely needed to look to Buddhism and Confucianism; the Indian sub-continent to Hinduism, Sikhism and Islam. John Paul's failure to introduce a Christian contribution in terms that would be heard and applied in Western pluralist democracies was a calamity. And the problem lay with John Paul's growing prejudice against pluralism. (PW s. 120)

Og i neste kapittel *Pluralism and the Popes*:

The failure of John Paul to espouse pluralism as a crucial Christian legacy may well prove the greatest failure of his papacy. The antagonism between Islam and the West has become a confrontation between a fundamentalist, foreclosed identity, on the one hand, and relativistic, secular materialism, on the other. John Paul might have led the religions of the Book towards religious pluralism as a meeting point for differences in beliefs and values. (PW s. 124)

Påstanden om at Wojtylas *største feiltrinn* (greatest failure) har vært at han ikke har funnet plass for pluralisme i den kristne tradisjonen, kan ved første lesning virke noe paradoksal i sin kontekst. I løpet av bokens 300 sider blir Wojtyla anklaget for en lang rekke av synder. Blant de groveste hører hans ansvar for AIDS-epidemien i det sørlige Afrika og hans ansvar for pedofiliskandalene i den katolske kirke i USA. Når Cornwell likevel velger å trekke frem Wojtylas manglende anerkjennelse av pluralisme som det største feiltrinnet paven har gjort, må det ha å gjøre med Cornwells syn på hva kirken og paverollen skal være mer generelt. Slik jeg leser Cornwell, gir han uttrykk for en viss relativisme med hensyn til religion. Det vil si at han ikke ser katolisismen som uovertruffen og dermed best for alle mennesker over hele kloden. I stedet kan det synes som om han tenker at hver religion har verdi i seg selv, for sine troende, og at hvert religion bør fungere som et moralsk korrektiv til den utemmede markedsliberalismen. Ikke bare bifaller Cornwell pluralisme generelt og religionspluralisme spesielt. Han ønsker seg også langt mer pluralisme *i den katolske kirke*. Han mener øyensynlig at kirkens ledelse burde anerkjenne det mangfoldet av kulturer og tradisjoner som faktisk finnes i kirken. Det er antakelig på denne bakgrunnen hans aversjon mot Wojtylas sentralisering av makten i kirken må forstås. For Cornwell er katolisismen som moralsk stemme knyttet til *lokalsamfunnet*, det vil si at det lokale presteskapet må kunne møte lokale utfordringer med utgangspunkt i katolsk tro og lære. Wojtylas innstramninger av makten har gjort lokalkirkene maktesløse med hensyn til å ta selvstendig initiativer. Alt handler om direktiver fra oven.

Cornwells måte å kritisere Wojtyla på er den samme som Willeys. Cornwell siterer mennesker i det kirkelige hierarkiet som målbærer en kritikk Cornwell selv øyensynlig innestår for. Han siterer flittig folk fra det kirkelige hierarkiet som mener Wojtyla har overkjørt dem. Svært mye av kritikken mot Wojtyla som Cornwell trekker frem går ut på at Wojtyla skal ha blitt for autoritær og egenrådig og ikke fulgt opp retningslinjene fra Vaticanum II. Mot slutten av boken inkluderer Cornwell også kritikk av de som *egentlig* styrer kirken i Wojtylas mentale fravær. For å ta et eksempel som illustrerer noen av poengene jeg nevnte ovenfor kan jeg nevne kapittel 25. *Are you saved?* (PW s.192–199)

Kapittelet er i all hovedsak viet en tekst *Dominus Jesus*, som ble skrevet av Joseph Ratzinger og utgitt i august 2000, og som ble offentlig godkjent av Wojtyla. Teksten tar avstand fra teorier som søker å rettferdiggjøre religiøs pluralisme. Den sier klart at det er galt å tro at noe er rett for noen og noe annet er rett for andre (PW s.194–195). Videre sier den at kirker som ikke har den apostoliske suksesjon, som altså er unik for den katolske kirke, ikke er ordentlige kirker (proper Churches). Kapittelet illustrerer flere av de poengene jeg redegjorde for ovenfor. Kapittelet kommer omtrent midt i den andre delen av boken og handler, typisk nok, mer om Wojtylas fravær enn nærvær. Det er Ratzinger som er hovedperson i kapittelet; Wojtyla opptrer kun med sin godkjenning av dokumentet. Ellers handler kapittelet i all hovedsak om *reaksjonene* på Ratzingers dokument. Cornwell bruker hele fem sider (av kapittelets syv sider) på reaksjoner fra mennesker som reagerte med avsky på dokumentet (i likhet med Cornwell selv må man kunne anta).

I likhet med de andre biografene jeg har analysert, trekker Cornwell linjer mellom Wojtyla sin oppvekst og opplevelser i ung alder og hans senere virke som pave. Han adskiller seg likevel noe fra de andre biografene. Der de øvrige biografene er opptatt av å vise at trekk ved den senere paven viser seg allerede i den unge Wojtyla, er Cornwell opptatt av å vise *utviklingen* i Wojtylas personlighet. Det vil si at utsagn og hendelser fra oppveksten blir brukt for å vise hvordan de har *påvirket* den senere paven. Krigserfaringene blir eksempelvis beskrevet på følgende måte:

Contemplating Karol Wojtyla`s profound abhorrence of contraception and abortion, it is crucial to remember that as a young man, having lost his mother, sister and brother, he witnessed the tidal wave of hatred which threatened to crush the life out of an entire people. Small wonder he saw in every indication of thwarted life a type and exemplification of that lust for annihilation which he came to call a "culture of death" (PW s. 15)

Senere beskrives beslutningen om å søke seg til en kirkelig karriere. Cornwell understreker hvor farlig beslutningen var, tatt i betraktning at 2500 polske prester ble drept i konsentrasjonsleire under krigen. Så kommer påstanden om hvordan dette kom til å påvirke Wojtyla *som pave*: "For the rest of his life Wojtyla would believe that the Catholic priesthood involved heroism, discipline and ultimate self-sacrifice. As pope, he would show no sympathy for priests who abandoned their vows of celibacy in order to marry." (PW s. 21) På samme side kan vi også lese om sammenhengen mellom ulykken med trucken og hans beslutning om å søke seg til en pretestilling:

Lying in a hospital bed, he was convinced that his priestly vocation had been supernaturally confirmed by his survival. And what more supernatural confirmation did he need of the special providence in his regard, when he considered the deaths of so many of his contemporaries, friends, acquaintances and teachers. (PW s.21)

I likhet med de andre biografene mine, psykologiserer også Cornwell tidvis omkring Wojtylas tanker og følelser, men der de andre biografene trenger mer og mer inn i pavens hode etter hvert som han blir eldre, går bevegelsen motsatt vei hos Cornwell. Spesielt Moody og Craig synes å trenge dypere og dypere inn i Wojtylas personlighet etter hvert som han eldes. Cornwell derimot, gjengir tanker og følelser hos den *unge* Wojtyla, men avstår fra å psykologisere rundt den aldrende Wojtyla. Mot slutten av boken nøyer han seg med korte bemerkninger om Wojtylas egen gjøren og laden, mens andre får spille hovedrollene. Det kan virke som om Cornwell i de første kapitlene forsøker å forstå hvordan og hvorfor Wojtyla ble som han ble, mens Cornwell i de siste kapitlene nærmest forsøker å *ikke* forstå den aldrende paven. Alt den aldrende Wojtyla sier og gjør blir oppfattet av Cornwell i *verste mening*. For eksempel skriver han om at Wojtyla publiserte et 16 siders dokument i kjølvannet av 11. september 2001 der han oppfordret til tilgivelse heller enn hevn. Istedenfor å bifalle Wojtyla for å bidra til å legge grunnen for den pluralismen Cornwell er opptatt av, kommenterer Cornwell dokumentet slik: "Who, after all, seriously considered that formally forgiving Osama bin Laden would bring an end to the spasmodic mass-murder terrorism such as had occurred in New York?" (PW s.217) I neste kapittel skriver Cornwell om overgrepsskandalene i den katolske kirke i USA, som ble rullet opp på begynnelsen av 2000-tallet og hvis fulle omfang ble klart først i 2004 (PW s.222). I et brev til prestene hadde Wojtyla uttrykt at han var "profoundly afflicted by the sins of some of our brothers" og at "the Church shows her concern for the victims" (Ibid.) Også i omtalen av denne saken tar Cornwell paven i verste mening idet Cornwell provoseres over bruken av begrepene. Slik kommenteres brevet: "And while he was "afflicted" by the sins of the brother priests, he was merely "concerned" for the victims." (Ibid.)

Som den eneste av mine biografer, tar Cornwell opp på hvilken måte rollen har påvirket Wojtylas måte å tenke på. I første kapittel, før beretningen om livsløpet begynner, skriver Cornwell: "Whatever the character of the man who becomes pope, the papal role, in time begins to take over the human being, the personality of the individual elected to the strangest, most impossible and isolating job on earth." (PW s.6–7) Cornwell innrømmer at vi aldri vil kunne finne ut av "the solitude, the psychological fragmentation, the inner suffering that have afflicted John Paul in consequence of his papal office." (PW s. 7) Likevel gjør han

seg noen betraktninger i første kapittel, basert på forskjellige menneskers møter med og oppfatninger av Wojtyła *som pave*. For eksempel nevner Cornwell at den verdensberømte katolske forfatteren Graham Green hadde en stadig tilbakevendende drøm om Wojtyła:

“I am sitting on my balcony in Antibes having breakfast. I open up the newspaper and there’s this headline: “John Paul Canonizes Jesus Christ”. I sit there, astounded that this pope could be so arrogant as to make a saint of our Saviour” Then Green said, as if he had got to the bottom of John Paul’s character: “He had a lot in common with Ronald Reagan. They were both world leaders who were in fact just actors.” (PW s. 7)

Drømmen, og tolkningen av den, er øyensynlig ment å skulle illustrere et sentralt poeng i boken: Wojtyła lot posisjonen som pave gå til hodet på seg. Han ble mer og mer maktsyk, selvforherligende, selvrettferdig, egenrådlig og autoritær. Men egentlig var han bare en skuespiller, og det skulle han kanskje ha forblitt, synes Cornwell å mene.

8.3 Oppsummering

Det kan synes som om Cornwell ønsker seg en dynamisk og lokalt forankret kirke som kan virke som et moralsk korrektiv til utemmet markedsliberalisme og internasjonalt anarki. Han ønsker seg en pave som styrer i samråd med biskopene og som viser stor tillit til lokale løsninger på lokale utfordringer. Disse idealene mener Cornwell Vaticanum II la opp til og noe av den skarpeste kritikken han retter mot Wojtyła går på at Wojtyła har reversert utviklingen som var under oppseiling fra og med Vaticanum II.

Som den eneste av mine biografer tar Cornwell til ordet for at paver bør kjenne sin ”besøkelsestid” og trekke seg når de ikke lenger evner å utføre sine tiltenkte oppgaver som pave.

9 Sammenligninger

9.1 Overordnede problemstillinger

I dette kapittelet går jeg nærmere inn på to sentrale begivenheter fra Karol Wojtylas liv og sammenligner beskrivelsene av de to begivenhetene i de fire biografiene. Til hver av de to begivenhetene knytter det seg en overordnet problemstilling. Den første begivenheten er Wojtylas deltakelse på Vaticanum II. Som det bør ha fremgått av gjennomgangen av de fire biografiene, er det en utbredt oppfatning i store deler av kirken at Wojtyla i løpet av sitt pontifikat reverserte en del av de moderniserende tiltakene kirken gikk inn for under Vaticanum II. Spørsmålet jeg stiller i forbindelse med beskrivelsene av Vaticanum II er om kritikken mot Wojtyla *som pave* virker tilbake på beskrivelsene av hans deltakelse på konsilet *som biskop*.

Den andre begivenheten jeg sammenligner beskrivelsene av er attentatet Wojtyla ble utsatt for i 1981. Til dette attentatet har det vært knyttet en rekke forestillinger som jeg redegjør for i et eget underkapittel. Hvilke av forestillingene går den enkelte biografen god for, hvilke avvises, og hvordan kommer det til uttrykk i hver enkelte biografi? På et mer overordnet nivå skal de forskjellige beskrivelsene av attentatet synliggjøre hvordan det samme biografiske materialet lar seg bruke på vidt forskjellige måter.

Beskrivelsene av de to begivenhetene egner seg også godt til å belyse denne oppgavens overordnede problemstilling. Både Vaticanum II og fortellingene som knyttes til attentatet i 1981 stiller troende katolikker overfor en rekke spørsmål knyttet til paverollen generelt.

9.2 Biografenes beskrivelser av Vaticanum II

Da Craig skrev sin biografi hadde Wojtyla enda ikke arrangert en eneste bispesynode som pave. Ei heller hadde han fått virke særlig lenge som pave og vist i *praksis* hvor han stod i forhold til konsilet. Det Craig forholder seg til er utsagn fra mennesker hun har snakket med i sognet hans om at han vokste med konsilet og at han var med å utforme noen viktige dokumenter der. I tillegg kunne hun bevitne at Wojtyla refererte til konsilet i innsettelsesseremonien. I avslutningskapittelet skriver hun "His [Wojtylas] commitment to collegiality – the sharing of authority between Pope and bishops – appears to be unshakeable." (MC s. 189) Craigs tro på at Wojtyla er en mann med lojalitet til konsilets

retningslinjer gjør at hun antakelig overdriver både den betydningen konsilet hadde for Wojtylas vekst og modning og den innflytelsen Wojtyla selv hadde på konsilet. For eksempel skriver hun “The Council opened his eyes and its spirit came to demand his *total loyalty*; it gave him the world view he needed.” (MC s. 91, min kursivering) Hun beskriver hans deltakelse på konsilet som om han var en stor autoritet alle lyttet til og som fikk alle de viktigste dokumentene slik han mente de burde være. Mot slutten av kapittelet skriver hun: ”By December 1965 the Second Vatican Council was over, and the bishops went home. But its work still remained to be done, and it was seven years before even the documents were completed. Wojtyla returned to Rome at least twice a year during that period, while at home he set himself to ensure that the Council’s spirit would make itself felt in every aspect of the Church’s life.” (MC s. 103)

Willeys biografi er utgitt 14 år etter Craigs. I mellomtiden har Wojtyla avholdt fem ordinære bispesynoder (1980, 1983, 1985, 1987 og 1990, samt noen flere spesialbispesynoder). Willey går gjennom hver enkelt av de fem ordinære bispesynodene under Wojtylas ledelse, og viser, gjennom konkrete utsagn og hendelser hvordan begrepet kollegialitet under Wojtylas ledelse er blitt tømt for innhold. Willey lar deltakere på de forskjellige synodene komme til orde i biografien med kritikk av Wojtylas overstyring, en kritikk som nettopp funderes i de retningslinjene Vaticanum II fastsatte. Willey poengterer at selv om Wojtyla sier at han har lojalitet til konsilets retningslinjer, så viser han i praksis det motsatte. ”The Pope has always declared his unswerving support for the decisions of the Council, (...) but he has also tended to deny those new freedoms which the Council encouraged among bishops, clergy and ordinary members of the flock.” (GP s. 71) Det faller derfor ikke like naturlig for Willey som for Craig å fremstille Wojtylas møte med konsilet som preget av harmoni og gjensidig utbytte. Willey avstår helt fra å redegjøre for Wojtylas eget bidrag på konsilet som biskop. Det Willey i stedet fokuserer på er at konsilet generelt og begrepet kollegialitet spesielt ble oppfattet forskjellig i det demokratiske vest og i det den gang kommunistiske og autoritære øst:

The model for the revamped Roman Catholic Church which emerged from the Second Vatican Council (1962-5), in which Karol Wojtyla took part as the Bishop of Krakow, was for obvious political reasons interpreted differently in liberal Western societies and in the Eastern Europe. (GP s. 71)

Når Craig og Willey beskriver Wojtylas tilstedeværelse på Vaticanum II så forskjellig, mener jeg at det må ha med det å gjøre at Willey utgav sin biografi 14 år senere og hadde bevitnet Wojtylas manglende lojalitet til Konsilet i praksis. Hva så med Moody?

Moody utga sin biografi fem år etter Willey. Også Moody er klar over den kritikken som ble rettet mot Wojtyla for at han ikke fulgte opp konsilets retningslinjer. I sin beskrivelse av Wojtylas møte med konsilet unngår Moody helt å diskutere Wojtylas bidrag på konsilet. Isteden fokuserer han på at Wojtyla ble lagt merke til der for sine fremragende evner. Jeg gjengir et lengre sitat fra Moodys beskrivelse av konsilet:

Although Wojtyla was only an auxiliary bishop, his brother Poles, knew that his was one of the finest minds their land had to offer. Like any young man with big ideas and a desire to be heard, Wojtyla tried to prepare himself for the biggest business meeting of his life by learning in advance what topics would be most important, which cardinals and bishops stood on which side of the issues, and what arguments they would offer. In gathering this intelligence, he relied on the contacts and acquaintances he had made during his earlier stay in Rome as a student. He also sought out other bishops, with whom he began the delicate process of forming personal alliances. These relationships would one day be the key to his election as successor of St. Peter. As always, Wojtyla's work habits were both odd and awe-inspiring. He rose early each day to say a private Mass, then spent some time writing and reflecting before walking to the Vatican from the Polish Institute, where he slept and pored over Council documents. Once in his place, Wojtyla astounded those around him by placidly preparing lectures that he planned to give back in Poland and, even more outlandishly, writing poetry while other speakers presented their addresses. Such conduct might have earned him a reputation for disrespect had it not been for the Polish bishop's uncanny ability at the end of each Council workday to summarize, accurately and with extraordinary incisiveness, the arguments that had been heard. (JP. s.57)

Det meste karakteristiske med Moodys beskrivelse er at den så tydelig peker frem mot Wojtylas pontifikat. Allerede den unge biskop Wojtyla skal ha gått rundt med *store ideer og ønske om å bli hørt*. Videre skal han ha brukt konsilet flittig til å bygge allianser som skulle bli viktige for hans stigning til toppen i kirken. Dette viser et generelt poeng ved Moodys bok, som jeg allerede har vært inne på flere ganger, nemlig at alt ved den prepontifikale Wojtyla synes å peke frem mot hans senere virke som pave. I tillegg er det verdt å merke seg at Moody legger så stor vekt på Wojtylas *evner*. Noe av det Moody er mest opptatt av i sin biografi er at Wojtyla hele sitt liv har vært en stor intellektuell begavelse. Han gjør et sentralt poeng ut av at Wojtyla var i stand til *både* å forberede prekener han skulle holde i Polen *og* skrive dikt *og* følge diskusjonene på Konsilet, alt sammen *samtidig*. Det er for øvrig verdt å merke seg at Moody, i likhet med Craig, påstår at Wojtyla ble lagt merke til av sine omgivelser. Forskjellen er at mens Craig hevder at Wojtyla påvirket konsilets viktigste dokumenter gjennom sine tale, hevder Moody at Wojtyla ble lagt merke til for sine arbeidsvaner og evner til å summere opp alt som var blitt sagt etter hver arbeidsdag.

Moody er klar over at Wojtyla er blitt kritisert for ikke å følge opp konsilets retningslinjer som pave. Slik beskrives kritikerne:

In later years his detractors would point out the apparent contradictions between his enthusiastic participation in Vatican II, which he never regretted, and the widespread impression that his papacy was devoted to undoing many of the liberalizing trends the Council set in motion. (J.P. s. 58)

Bruken av ordet baktalere (detractors) skal øyensynlig vise at kritikken er uten reelt innhold, og at kritikerne bare er mennesker som ønsker pave vondt. Moody unngår for det meste å komme inn på de forandringene konsilet brakte med seg, og som Wojtyla som pave er blitt kritisert for å reversere. Han nevner riktignok at konsilet gikk inn for trosfrihet overalt og å søke dialog med andre trossamfunn, samt at konsilet førte til at lokalkirkene endret språket i messen fra latin til lokalspråk. Men begrepet kollegialitet nevnes ikke hos Moody. I stedet runder han av beskrivelsen av konsilet med følgende påstand:

The majority of the Church hierarchy, including Bishop Wojtyla, embraced the changes and saw that the Church had to join the rest of the world, or be left out of its progress. And John Paul II has led that participation through the closing years of the century. (JP s. 61)

Moody bruker beskrivelsen av konsilet til å bygge opp under noen generelle poenger i boken sin, nemlig Wojtylas uovertrufne begavelse og at alt han gjorde i sitt prepontifikale liv pekte frem mot pontifikatet.

Når de forskjellige biografene omtaler Wojtylas deltakelse på konsilet så vidt forskjellig, har det altså ikke bare med det å gjøre at de utgis på forskjellige tidspunkt, men også at de antakelig har forskjellig formål med bøkene sine. Moody ønsker å heve Wojtyla opp på pidestallen, mens for eksempel Cornwell ønsker å rive ham ned. Hos Cornwell kan vi lese følgende:

Arriving in Rome with his fellow Polish bishops, who were accustomed to the disciplined discretion essential to dealing with the communist regime, Wojtyla was stunned by apparent anarchy and disarray which marked the early sessions of the Council. What was this? Bishops quarrelling, lobbying, criticizing and even attaching each other verbally! Wojtyla would by no means emulate them. He especially deplored the leaks to the press, the tittle-tattle and the back-biting, the distortions and the spin. This was not how the Church had survived in Poland as it grappled with its totalitarian enemy. A Church that was to survive stood like a porcupine against all comers. And where was the sense of reverence for the magisterium, the Church's dogmatic teaching? The Church's inerrancy down the ages? As pope, many years later, he would move to prevent free discussion among the bishops at the regular synods which were

intended to give the local Church a greater say in Curial governance. And he would forbid executive officers in the Curia to speak to the press without express permission. (PW s. 40-41)

En sentral konfliktakse som går igjen i hele Cornwells bok dominerer også her: autoritær disiplin contra åpenhet og pluralisme. Wojtyla, som selv kommer fra et totalitært og autoritært land, møter her åpenhet og pluralisme og blir skremt til å anta sin motstander (det totalitære regimet) sine trekk. Som den eneste av mine biografer forklarer Cornwell hvorfor Wojtyla ikke har fulgt retningslinjene fra konsilet med Wojtylas *eget møte med Konsilet*. Om synodene skriver Cornwell følgende:

Under John Paul the power of the synod would be increasingly eroded over the years until it became nothing more than a talking shop with no authority to influence the Church. He attended all the sessions, a looming presence. At one synod he was seen to be reading his breviary while individual bishops made their submission, as if to make it obvious that he had no intention of listening to anything that was being said. Collegiality under John Paul was destined to be shared authority as decided by the Holy Father. (PW s. 80)

Poenget til Cornwell er at Wojtyla ikke bryr seg om andre meninger enn sine egne, men det kan være verdt å bemerke en liten detalj før jeg går videre til sammenligningen: hos Cornwell blir den detaljen at Wojtyla leser sitt breviarium mens andre snakker tolket som et tegn på at han ikke interesserer seg for hva de har å si. Også hos Moody nevnes det at Wojtyla leser og skriver mens andre snakker, men der blir det samme omtalt som *awe-inspiring*.

9.3 Sammenligning av biografenes beskrivelser

Så til spørsmålet jeg stilte innledningsvis. Er det slik at kritikken mot Wojtyla *som pave* virker tilbake på beskrivelsene av hans deltakelse på konsilet *som biskop*?

For Craig er det nærmest utenkelig at Wojtylas pontifikat ikke skulle være helt i overensstemmelse med konsilets retningslinjer, tatt i betraktning at han refererte til det under innsettelsesseremonien og vokste og ble formet av det som biskop. I hennes biografi blir dermed Wojtylas møte med konsilet og hans deltakelse på konsilet preget av harmoni og gjensidig utbytte: Wojtyla formes av konsilet, og konsilet formes av Wojtyla.

For Willey er en slik beskrivelse umulig, tatt i betraktning det for ham ubestridte faktum at Wojtyla *ikke* har fulgt opp konsilets retningslinjer, i motsetning til hva Wojtyla selv har hevdet. Hos Willey blir dermed Wojtylas møte med Konsilet preget av kulturkollisjon. Han tilbyr en *forklaring* på hvorfor Wojtyla ikke har fulgt opp konsilets retningslinjer:

Wojtyla var for dypt forankret i den polske katolske tenkemåten, det var kun de vestlige katolikkerne som forstod ordentlig omfanget av de frihetene konsilet innførte i kirken. På grunn av sin polske bakgrunn evnet ikke Wojtyla å oppfatte det de vestlige biskopene forstod som en kirkelig revolusjon, skal vi tro Willey: “Catholics in countries with strongly rooted democratic traditions, such as the United States, Britain and the Netherlands, saw Vatican II as a real revolution which reversed four centuries of Rome`s centralized authority.” (GP. s71–72)

Da Moody fem år senere utgav sin biografi, var kritikken mot Wojtyla ikke blitt noe mindre. Men Moody har et helt annet syn på paven enn Willey. Moody mener faktisk at paven skal opptre som en eneveldig monark og at paven skal slippe å bry seg om biskopenes meninger. Derfor kaller Moody kritikerne av Wojtyla for baktalere, og han unnlater å nevne bispesynodene og begrepet kollegialitet. Som det fremgår av Willeys og Cornwells biografier, har mye av kritikken mot Wojtyla handlet om at bispesynodene skulle være preget av kollegialitet, noe Wojtyla ikke var i stand til å se fordelene av, forankret som han var i polsk katolisisme. Alt dette må Moody unngå å diskutere for å kunne fastholde påstanden om at Wojtyla har omfavnet forandringene konsilet medførte og videreført dem som pave.

Synodene gjøres derimot til et sentralt poeng hos Cornwell. Cornwell forklarer, i likhet med Willey, Wojtylas manglende videreføring av konsilets retningslinjer og især kollegialiteten med hans forankring i polsk katolisisme. Også Cornwell ser Wojtylas deltakelse på konsilet i lys av den *samtidige* autoritære paven. Men Cornwell går et skritt lengre og hevder at det var *i Wojtylas møte med konsilet* at den senere paven ble formet.

Mitt poeng her har vært å vise at måten Wojtyla har virket som pave på, får betydning for hvordan hans prepontifikale liv blir beskrevet. I dette tilfellet er forskjellen størst mellom Craigs og Cornwells biografier, altså de to biografiene som er utgitt med lengst tidsmessig avstand imellom. Craig, som ikke har sett så mye av Wojtylas virke som pave, beskriver hans møte med konsilet som preget av harmoni og vekst. Cornwell, som har sett at Wojtyla har reversert de retningslinjene konsilet la opp til, beskriver Wojtylas møte med konsilet som preget av kulturkollisjon. Poenget mitt er at fortiden ikke er fastlagt en gang for alle, men tolkes i lys av samtiden. Men biografene har også hver sine *store fortellinger* som møtet med konsilet skal inngå i. Hos Craig og Moody er Wojtylas fremragende evner blant de sentrale budskapene i deres biografier. Derfor gjøres dette til sentrale temaer i fortellingene om Wojtylas møte med konsilet. Hos Willey og Cornwell er Wojtylas sentralisering av makten – stikk i strid med konsilets retningslinjer – et sentralt poeng. Derfor gjøres kulturkollisjonen

mellom Vesten og polakkene til et sentralt poeng for dem begge, i deres beskrivelser av Wojtylas opptreden på konsilet.

9.4 Attentatet og de påfølgende begivenhetene

13. mai 1981 ble Wojtyla utsatt for et attentat på Petersplassen. To kuler traff paven; den ene i ringfingeren og den andre i magen. Det viste seg at kulen i magen hadde unngått de mest vitale organene, og 3. juni samme år var han ute av sykehuset og tilbake i Vatikanet igjen.¹²¹ Til denne hendelsen har det vært knyttet en rekke fortellinger. Jeg vil i det følgende gå gjennom de tre biografiene som er skrevet etter 1981, og undersøke hvilke fortellinger de knytter til attentatet. Men aller først vil jeg kort redegjøre for hvilke fortellinger som potensielt sett *kan* knyttes til attentatet, og hvilke fortellinger Wojtyla selv knyttet til det. Jeg har allerede så vidt vært inne på noen av dem i kapittel 2. Nedenfor følger en litt grundigere systematisk gjennomgang av de samme fortellingene.

13. mai 1917 skal tre barn, Lucia dos Santos, Jacinta Sarto og Francisco Sarto, ha blitt oppsøkt av Jomfru Maria mens de var ute og gjette nær den portugisiske byen Fatima.¹²² Siden oppsøkte de stedet der hun hadde vist seg hver måned den 13. og møtte henne igjen hver måned frem til 13. oktober samme år.¹²³ Stedet ble etter hvert kjent som hellig fordi Maria hadde vist seg der, og 13. oktober var en stor gruppe mennesker samlet. De skal ha sett solen spinne og danse. I 1930 fikk apparisjonen og det såkalte solmirakelet Vatikanets offisielle godkjenning, og 13. mai ble gjort til offisiell festdag for Mariaapparisjonen i Fatima. Mens Jacinta og Francisco døde kort tid etter opplevelsene, vokste Lucia opp og gikk i kloster i 1925. Der ble hun bedt om å skrive ned hva hun hadde opplevd i Fatima. Hun skrev om opplevelsene i flere omganger. Apparisjonene og solmirakelet fikk Vatikanets godkjenning i 1930, og 13. mai ble offentlig festdag for Vår Frue fra Fatima.

I begynnelsen var Fatima mest kjent innenfor Portugals grenser som et hellig sted *fordi Maria hadde vist seg der*. Senere kom navnet Fatima til å bli internasjonalt kjent, først og fremst som navnet på de profetier Lucia dos Santos etter hvert hevdet å ha fått kjennskap til der. I 1941 hevdet hun å ha fått kjennskap til en profeti *i tre deler*. Den første delen handlet om helvete. I den andre delen hevdet hun at Maria hadde bedt om en kult til sitt ubesmittede hjerte. Maria hadde videre bedt om at Russland måtte skjenkes til hennes ubesmittede hjerte.

¹²¹ <http://www.katolsk.no/utenriks/personer/wojtyla/>

¹²² Denne fremstillingen er i all hovedsak hentet fra Eriksen og Stensvold 2002 s. 315–337

¹²³ Med unntak av 13. august da barna var forhindret fra å møte opp.

Om ikke så skjedde ville Russland spre sine forbrytelser ut over menneskeheten og mange nasjoner ville dukke under. Den tredje delen av profetien skal Maria ha bedt henne om å holde hemmelig. Den er blitt kjent som Marias tredje hemmelighet (eng: third secret of Fatima). Profetiene hun i 1941 hevdet å ha mottatt i 1917 kan leses som en katolikk sine kommentarer til den politiske verdenssituasjonen i perioden mellom 1917 og 1941. I 1917 var det revolusjon i Russland og de ateistiske bolsjevikene tok makten. Ved å spesifisere Russland som en fiende som ville spre sine forbrytelser ut over spilte hun på den generelle kommunismefrykten som rådet i Vest-Europa generelt og blant katolikker spesielt i mellomkrigstiden og under 2. verdenskrig. I 1943 ble Lucia syk og den lokale biskopen ba henne skrive ned profetiens tredje del, slik at den ble bevart om hun skulle dø. Hun skrev den ned og la den i en lukket konvolutt som i 1957 ble sendt til Vatikanet. Forestillingene om hva denne siste delen av hemmeligheten kunne inneholde vokste ut over den kalde krigen, ikke minst som et resultat av Pius XII sin bruk av Fatima-profetiene i sin antikommunistiske propaganda (se Kap. 2).

13. mai 1981 ble Wojtyla skutt på Petersplassen *under feiringen av Mariaapparisjonen i Fatima*. Attentatmannen var tyrkeren Mehmet Ali Agca. Agca ble tatt og i lommen hans fant politiet en lapp med fem lokale telefonnumre, fire til bulgarske tjenestemenn i Roma, og et til Balkanair sitt kontor i Roma. Wojtyla selv ble fraktet til sykehuset hvorfra han annonserte at han ønsket attentatmannen tilgitt. To år tidligere hadde Wojtyla besøkt både Tyrkia og Polen. Besøket i Polen hadde skapt en så stor folkemønstring at det bekymret både de polske og de sovjetiske myndighetene. Mange mener besøket i Polen bidro til å gi polakkene den motivasjonen de behøvde for å skape den frie fagbevegelsen Solidaritet (Solidarnosc) året etter. Da Solidaritet ble forbudt under unntakstilstanden i Polen i 1981 gikk Wojtyla aktivt ut og støttet Solidaritet sin rett til organisering, samt deres arbeid for frie valg. Flere tegn har pekt mot at det kan ha vært den bulgarske sikkerhetstjenesten som stod bak attentatet. Det har derfor blitt spekulert på om det i siste instans var KGB som engasjerte den bulgarske sikkerhetstjenesten til å drepe Wojtyla fordi Kreml mente at Wojtyla var blitt for involvert i politikken i den sovjetiske interessesfæren. Wojtyla selv brydde seg tilsynelatende lite om etterforskningen av saken. Han var mest opptatt av at attentatet hadde funnet sted nettopp på dagen for feiringen av Mariaapparisjonen i Fatima. Året etter attentatet reiste han til Fatima og plasserte kulen som hadde truffet ham i kronen på statuen av Maria. Under messen han feiret der hevdet han at Maria hadde reddet livet hans. Tre år senere viet han hele verden til Marias ubesmittede hjerte og noen år senere var den kalde krigen over. At

Wojtyla så kommunismens fall i Øst-Europa i sammenheng med attentatet, ble enda mer klar i 1994, da han utgav samtaleboken *Over håpets terskel* (Varcare la soglia della speranza) sammen med Vittorio Messori. Der kan man lese følgende:

Og hva skal vi si om *de tre portugisiske småpikene fra Fatima*, som helt uventet fikk høre, umiddelbart før oktoberrevolusjonens utbrudd: ”Russland vil omvende seg” og ”Til slutt vil Mitt hjerte seire”...? Det er ikke mulig at de kan ha funnet på disse forutsigelsene. De hadde ikke kunnskaper i historie og geografi, og enda mindre kjente de til samfunnsbevegelser og ideologienes utvikling. Ikke desto mindre gikk det slik de forkynte. Kanskje var det også derfor paven er blitt tilkalt ”fra et fjernt land”, kanskje var det derfor attentatet på Petersplassen måtte skje nettopp 13. mai 1981, på årsdagen for den første åpenbaringen i Fatima, for at alt dette skulle bli mer gjennomsiktig og forståelig, for at Guds stemme, som taler i menneskenes historie ved hjelp av ”tidens tegn”, lettere skulle bli hørt og forstått.¹²⁴ (originale kursiveringer)

Riktignok tar paven forbehold om at han kan ha misforstått sammenhengen mellom begivenhetene, idet han smetter inn ordet *kanskje* et par steder i resonnementet. Likevel er det liten tvil om hva han selv mener: attentatforsøket *måtte* skje 13. mai, for at det profeterte skulle bli synlig.

13. Mai 2000 besøkte Wojtyla Fatima igjen. Der saligkåret han Jacinta og Francisco Sarto i tillegg til at han offentliggjorde den tredje delen av profetien – med sin egen tolkning av den. Profetien handlet om en biskop kledd i hvitt som ble drept av et regn av kuler og piler. I Wojtylas fortolkning handlet synet *om ham selv* og det attentatet han var blitt utsatt for i 1981. At han ikke døde ble gjort til et triumferende poeng da han skal ha stått under Marias spesielle beskyttelse. På den måten knyttet han et spesielt bånd mellom seg og Maria: Wojtyla var utvalgt av Maria og stod under hennes spesielle beskyttelse. Samtidig var han hennes redskap fordi han lydig hadde fulgt hennes vilje og skjenket Russland (og resten av verden) til hennes hjerte. På den måten var verden blitt reddet fra kommunismen.¹²⁵

Ved siden av å være en sentral begivenhet i pavens liv, fungerer attentatet, og Wojtylas egen fortolkning av det, som en ”lakmustest” på hvor biografene står med hensyn til verdenssyn. Tar de Wojtyla på ordet og går god for hans påstand om at Maria har hatt noe med saken å gjøre, eller forsøker de å tilbakevise påstandene til sitt biografiske objekt? Og hvor stod saken idet den enkelte biografien ble skrevet? Som vist ovenfor ”vokste” sakskomplekset gradvis og nådde sitt absolutte høydepunkt med avsløringen av den tredje delen av hemmeligheten 13. mai 2000.

¹²⁴ Johannes Paul II & Vittorio Messori *Over håpets terskel* 1994 s. 128

¹²⁵ Eriksen og Stensvold 2002 s. 327–328

9.6 Biografenes beskrivelser

Hos Willey dukker attentatforsøket opp allerede i kapittel 1. Konteksten er internasjonal politikk og Willey redegjør for "four events which mark the political ascent of Karol Wojtyla to world statesman" (GP s. 5). Som den første av de fire hendelsene (events) nevner han Wojtylas besøk i Polen i 1979. Dette besøket skal, ifølge Willey, ha hatt enorm symbolverdi, ikke minst da Wojtyla to år senere valgte å åpent støtte Solidaritet under den militære unntakstilstanden da Solidaritet ble forbudt. Etter å ha redegjort for disse begivenhetene kommer Willey til attentatforsøket:

The second key event marking the rise of Karol Wojtyla as a *world figure* was the attempt on his life in Saint Peter's Square in May 1981. A Turkish gunman, Ali Agca, tried to kill the Pope as he was being driven in his Popemobile through the crowds of pilgrims and tourists. Although the hypotheses of a KGB plot has never been proven, and although the trial of Bulgarians accused of doing the KGB's dirty work ended in their acquittal, there are plausible reasons for believing that Ali Agca did not act alone in his attempt to kill *a man who was becoming a serious threat to the previous Communist Empire*. (GP s. 8, mine kursiveringer)

Herfra går Willey videre til å fremlegge de momentene han mener peker i retning av at KGB sto bak attentatforsøket. Jeg skal ikke gå grundig inn på hvilke momenter Willey nevner. Det sentrale i denne sammenheng er at slik Willey ser det var Karol Wojtyla allerede 1981 en så stor trussel for "det kommunistiske imperiet" at KGB antakelig forsøkte å rydde Wojtyla av veien. I Willeys fremstilling blir den kalde krigens slutt og kommunistdiktaturenes kollapser i Øst-Europa på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet nærmest som Wojtylas "tak for sist" til de som forsøkte å drepe ham. Som nevnt under gjennomgangen av Willeys biografi, gir Willey Wojtyla en stor del av æren for den kalde krigens slutt gjennom hans taktfulle diplomati og modige press. Willey vil ikke ha Maria innblandet i noe av dette, verken attentatet eller den kalde krigens slutt. På side 24 skriver han, etter først å ha redegjort utførlig for alt det Wojtyla har gjort for demokratiseringen av Øst-Europa:

According to Sister Lucia (in a 1990 interview with the right-wing Italian Catholic periodical *Trentagiorni*), it was the Pope's consecration of Russia to the Virgin Mary on the 24 March 1984 that helped set off change in Eastern Europe. Mikhail Gorbachev was "an action by God in the world to free it from the danger of nuclear war". As far as I know she has not yet pronounced on the role played by Karol Wojtyla in pushing the world back to the brink.

For those who find significance in dates, there is another strange coincidence to note. Ali Agca's attempted assassination of the Pope took place on the anniversary of the first appearance of the Virgin at Fatima, on 13. May 1918; the Pope has publicly attributed his survival to the intervention of his patron and protectress. (GP s. 24)

Og noen sider senere kan vi lese om to ledende kirkemenn (leading churchmen) som i et intervju med *L'Osservatore Romano* skal ha tilskrevet Vår frue av Fatima æren for den kalde krigens slutt. Willey kommenterer: "Neither of the prelates mentioned the roles played by Pope John Paul or by Mikhail Gorbachev." (GP s. 25) Av konteksten fremgår det tydelig at Willey ikke hører med blant de som finner "significance in dates", men mener det å blande inn Maria i forbindelse med attentatet eller den kalde krigens slutt er det reneste tøv. Willey selv har funnet *jordiske* forklaringer på attentatet og den kalde krigens slutt. Påpekningen av at Lucia dos Santos, Wojtyla selv og de ledende kirkemennene går rundt i villfarelsen at Maria har noe med dette å gjøre fremstår i biografien som en *irrettesettelse* av alle som går rundt i slike villfarelser.

Moody's bok kom fem år etter Willeys bok, og tre år etter Wojtylas egen bok *Over håpets terskel*. Moody, som ellers i boken bestreber seg på å se alt fra Wojtylas eget perspektiv, ignorerer i dette tilfellet Wojtylas egen tolkning av begivenhetene. Han nevner ikke Fatima eller Maria i sammenheng med attentatet. Mens Willey legger skylden på KGB, velger Moody å legge skylden på Agca alene. Attentatmannen blir introdusert på følgende måte i biografien: "He was a combination of moron and madman, religious zealot and godless travesty, right- and left-wing radical" (J.P. s. 112). Moody lanserer teorien om at Agca var en gal islamistisk fundamentalist, som ønsket at Tyrkia skulle nærme seg resten av den muslimske verden. Ifølge Moody var det Wojtylas besøk i Tyrkia i 1979 som fikk Agca til å ville drepe ham. Agca skal ha sett på Wojtyla som en leder for korsfarerne (commander of the crusaders). Agca skal ha jaktet på Wojtyla helt siden besøket i Tyrkia, kan vi lese hos Moody. Riktignok nevner Moody at noen fra den bulgarske sikkerhetstjenesten ble anklaget for å ha støttet Agca, på vegne av KGB, men Moody avfeier anklagene med at tre bulgarske diplomater ble frifunnet da anklagene nådde rettssalen. (JP s. 112–113) For øvrig er det mest sentrale for Moody, ikke hvilke himmelske og jordiske makter som var involvert i attentatforsøket, men hvilken storhet Wojtyla har vist i forbindelse med de dramatiske hendelsene. Først og fremst understreker Moody storheten i at Wojtyla tilga Agca. Han nevner det ved flere anledninger (JP s. 110, 113 & 137), og hevder at Wojtyla med det viste seg som et strålende forbilde for alle undertrykte kristne (JP s. 137).

Cornwells biografi er utgitt syv år etter Moodys biografi. I mellomtiden har Wojtyla offentliggjort den tredje delen av profetien – med sin egen tolkning av den. Hos Cornwell henger attentatet sammen med bokas *store fortelling*. Han nevner attentatet allerede i innledningen. Der hevder Cornwell at Wojtyla etter 1981 skal ha antatt en mer og mer mystisk (mystical) tilnærming til livet og i større og større grad stolt på himmelens kontroll (celestial control) over historien og menneskenes liv (PW s. xv–xvi).

Første gang Cornwell skriver om attentatet og Fatima i selv hovedteksten er i et kapittel ved navn *Assasination and Fatima*. Dette kapittelet etterfølger et kapittel ved navn *The Universal Pastor*, som avsluttes med en beskrivelse av de urolige begivenhetene i Polen på slutten av 1980 og begynnelsen av 1981. I kapittelet *The Universal Pastor* går Cornwell langt i å antyde at Wojtyla var blitt så plagsom for Kreml at Brezjnev og Andropov kan ha planlagt et attentat mot ham (PW s. 82-83). Deretter følger kapittelet om attentatet, hvor Cornwell går langt i å anklage bulgarske myndigheter for å ha gitt Ali Agca oppdraget å drepe Wojtyla på vegne av KGB. Deretter følger fortellingen om Wojtylas interesse for Fatima-profetiene. Jeg tar med et lengre utdrag:

Lying in the hospital, he had pondered the coincidence that the attempt had occurred on the Feast of Our Lady of Fatima, 13 May, the exact anniversary of the day, indeed according to John Paul, the “very hour” that Mary appeared to the children of Fatima in Portugal. On returning to the Vatican, he requested that the materials relating to the Fatima story be brought to him, including the text of the Third Secret of Fatima, which had remained a closely guarded secret since being written by the Fatima seer Sister Lucia dos Santos in 1944. What he read, in the light of the attempt on his life, shocked him to the core. The Third Secret had fascinated and terrified generations of Catholics during the Cold War, since it was believed to contain the date of the Third World War. But it was not at all about the war. It was about a pope. As he read the Third Secret, he realized that the pope referred to was none other than himself, Karol Wojtyla.

The text of the Third Secret was not to be divulged publicly until 13 May in the millennium year 2000, nineteen years after Ali Agca’s attempt on John Paul’s life. The secret described a vision in which “a bishop dressed in white (we had the impression that it was the Holy Father) was killed by a group of soldiers who fired bullets and arrows at him”. John Paul, still in convalescence, was now convinced that the Virgin Mary prophesied in 1917 that he, Karol Wojtyla, would be the victim of an assassination attempt. It mattered little that certain odds and ends did not tie up: he had not, after all, been killed. And what about the arrows? But prophecy, as well he knew, was never literal, and there were other considerations of great moment connected with the Fatima cult, not least its association with the fate of atheistic Communism. (PW. s. 86-87)

Herfra går Cornwell videre til å berette hele fortellingen om profetiene i Fatima. Mot slutten av kapittelet kommer han til hovedpoenget, nemlig at Wojtyla etter attentatet ble mer og mer opptatt av himmelens kontroll over våre liv. Wojtyla skal ifølge Cornwell ha gitt uttrykk for sitt verdenssyn året etter attentatet, i *Fatima*, på årsdagen for skuddet og feiringen av profetiene. Der skal han ha sagt at "in the designs of Providence there are no mere coincidences". (PW s. 89) Cornwell kommenterer: "In other words, everything is written, everything is meant: our fates are sealed, save for our ability to pray to Mary in the hope that she will intercede with her Son." (Ibid) Resten av Cornwells bok kan leses som et forsøk på å vise konsekvensene av at Wojtyla tenker slik. En av de mest katastrofale følgene var, som jeg har vært inne på tidligere, at Wojtyla ikke trakk seg fra paveembetet når han ikke lenger evnet å administrere kirken, men fortsatte å styre i den tro at han var veiledet av Maria og at han ville dø når tiden for å avslutte paveembetet var moden.

I den andre delen av boken har Cornwell et kapittel om avsløringen av Fatima-profetiens tredje del. Cornwell er øyensynlig ikke ute etter å påstå at profetiene er falskneri og ikke at kom fra Maria. Det Cornwell er opptatt av, er å vise at Wojtylas *bruk av dem* er det rene galimatias. Derfor gjør han et sentralt poeng av å understreke forskjellene mellom Lucias tekst og de faktiske hendelsene på Petersplassen 13. mai 1981 (PW s.173–174). Også i kapittelet om avsløringen understreker han sitt kanskje mest sentrale poeng: Wojtyla beholdt paveembetet lenge etter at han var ute av stand til å administrere kirken fordi han følte seg veiledet av guddommelig forsyn (divine Providence) (PW s. 177).

9.6 Sammenligning av biografenes beskrivelser

Det første og viktigste jeg vil bemerke ved lesningen av de tre biografienes fremstillinger av attentatet er at ingen av de tre biografene egentlig tar Wojtyla selv på ordet. Willey og Cornwell forsøker eksplisitt å avfeie Wojtylas egen tolkning av begivenhetene. I Willeys versjon er det ikke plass for himmelske vesener. Kampen stod mellom Wojtyla og det han kaller "det kommunistiske imperiet". KGB forsøkte seg på å rydde Wojtyla av banen, men Wojtyla vant kampen til slutt. Maria har ingenting verken med attentatet eller med den kalde krigens slutt å gjøre. Cornwell har langt på vei den samme oppfatningen. Heller ikke i hans biografi er det plass til himmelske vesener i kampen mellom Wojtyla og Kreml. Også Cornwell vil tilbakevise Wojtylas egen fortolkning av begivenhetene. Moody er den av de tre som generelt legger størst vekt på å ta Wojtyla selv på orde og å la Wojtylas egen versjon av

forskjellige begivenheter få komme til uttrykk i biografien. Men i omtalen av attentatet har han valgt å ignorere den tolkningen Wojtyla selv gir uttrykk for i *Over håpets terskel*.

Når de tre biografene velger å ta til orde for en annen tolkning av attentatet og den kalde krigens slutt enn den Wojtyla selv gir uttrykk for, så har det øyensynlig å gjøre med at de alle tre lar attentatet inngå i hver sin *store fortelling*. Med *stor fortelling* menes her, som jeg var inne på i kapittel 4, et overordnet budskap i boken som gir mening til og får mening fra de mange enkelthendelsene.

I Willeys biografi er Wojtylas bidrag til å få slutt på den kalde krigen en bærende ide i biografien. Det er verdt å minne om at Willeys bok ble utgitt allerede i 1992, altså rett etter at den kalde krigen tok slutt. I hans fortelling inngår attentatet i den sentrale konfliktaksen i boken: Wojtyla mot det kommunistiske imperiet. Willey gjør et poeng av å understreke at Wojtyla allerede i 1981 *utgjorde en seriøs trussel mot det kommunistiske imperiet*, (GP s. 8) og at det er mye som peker mot at bulgarerne gjorde jobben for KGB (selv om de altså ble frikjent).

I Moodys biografi er det at Wojtyla er et moralsk forbilde et helt sentralt tema. Når Moody legger skylden på Agca alene blir Wojtylas tilgivelse enda mer storslagen enn om Agca hadde handlet på vegne av KGB (og deres bulgarske medløpere).

I Cornwells biografi er Wojtylas *manglende evner* til å administrere kirken mot slutten av livet den viktigste *store fortellingen*. Attentatet var, ifølge Cornwell, den ene utslagsgivende hendelsen som gjorde at Wojtyla begynte å oppfatte seg selv som beskyttet av Maria og styrt av guddommelig forsyn. Dette igjen fikk den følge at han ikke trakk seg fra paveembete når tiden var moden.

Sammenligningen synliggjør også et annet sentralt poeng. Både Willey og Cornwell, som begge avviser Wojtylas egen tolkning av hendelsen, forsøker begge å legge skylden på KGB. En mulig forklaring på hvorfor dette er dem så maktpåliggende, gis av Eriksen og Stensvold i boken *Mariakult og helgendyrkelse i moderne katolisisme* (2002). Der beskriver de, i et kapittel om Fatima-hemmelighetene, forskjellen på *historisk tankegang* og det de kaller kirkens *apokalyptiske tradisjon*.¹²⁶ I en historisk tankegang kan jordiske begivenheter forklares ut fra jordiske kausalsammenhenger. Historien – her forstått som begivenhetenes gang – er åpen, og historiske begivenheter skjer fordi mennesker har forårsaket dem. I kirkens apokalyptiske tradisjon derimot, er menneskenes historie en utfoldelse av Guds plan. Gud

¹²⁶ Eriksen & Stensvold 2002 s. 337

kommuniserer og interagerer i historien gjennom *tegn*. Historiske begivenheter skjer fordi de *må*.

Som det bør ha fremgått, levde Wojtyła i den sistnevnte verdensanskuelsen. Han så attentatet som tegn på Guds utfoldelse av sin plan. Attentatet skjedde fordi det *måtte*, som et *tegn*, for at det *profeterte skulle bli synlig*.¹²⁷ Slik tenker ikke Willey og Cornwell. Det er mye som står på spill her. Hvordan attentatet og den kalde krigens slutt omtales, handler om verdensanskuelse: Hvem er det som handler i historien? Gud eller mennesker? For Willey og Cornwell er det spesielt maktpåliggende å finne en *jordisk* forklaring på attentatet, for på den måten å avvise at himmelske makter har hatt noe med saken å gjøre.

¹²⁷ Fritt etter Johannes Paul II & Vittorio Messori *Over håpets terskel* 1994 s. 128

10 Troskap til tradisjonen

I dette kapittelet trekker jeg noen tråder tilbake til kapittel 3 og 4, der jeg redegjorde for biografisjangeren fra et historisk perspektiv og fra et teoretisk perspektiv. Jeg setter de fire biografiene inn i den biografiske tradisjonen og viser hvordan gamle sjangertrekk gjør seg gjeldende i de fire biografiene. To av biografiene, Craigs og Moodys, blir sammenlignet med den middelalderske hagiografisjangeren spesielt. Avslutningsvis i kapittelet presenterer jeg to mulige lesemåter av biografiene som jeg mener tar høyde for de føringer som ligger i selve sjangeren.

10.1 Pavebiografier lest i en litterær tradisjon

Som jeg var inne på i kapittel 3, har biografier stort sett opp gjennom hele sjangerens historie blitt brukt til å holde levende minnet om heroiske menneskers bedrifter og dydige liv.

Biografien vokste frem av den epideiktiske retorikken i den greske antikken. Epideiktisk kommer av det greske *epideiknymi* som kan bety ”jeg viser/fremviser/beviser/viser meg”.¹²⁸

Den epideiktiske retorikken ble i hovedsak brukt til å hylle levende og døde helter eller å dadle de klanderverdige. Biografisjangeren har stort sett opp gjennom hele sin lange historie blitt brukt til å hylle de fremragende og utvalgte. Allerede i antikken hadde personskildringene en dobbelt funksjon, de skulle både begeistre tilhørerne og virke moralsk oppdragende ved at tilhørerne fikk idealer å strekke seg etter (eventuelt skrekkeeksempler å ta avstand fra). At det stort sett opp gjennom hele sjangerens historie har vært de utvalgte begavelsene som er blitt beæret med biografier kan ha *virket tilbake* på sjangeren og lesernes forventninger til biografiske objekter. Riktignok bruker etnografer og historikere i dag sjangeren til å skildre tidstypiske liv, men i biografier om store ledere, kunstnere, pionerer og lignende kan man tenke seg en logikk der både biograf og leser går til stoffet om det levde livet med en *forventning* om at den biograferte skal være helt spesiell.¹²⁹ Alle mine biografer har lagt hovedvekten på de hendelsene ved Wojtylas liv som gjør ham spesiell og unik.

Hverdagslige og gråtonepregede hendelser, som livet, selv for en pave, er fullt av mangler hos alle mine biografer. Hos alle fire biografene er *alt* det Wojtyla foretar seg betydningsfullt og viktig. Hos alle fire fremstår Wojtyla som en person som legges merke til av alle for sine

¹²⁸ Egeland 2001 s. 12

¹²⁹ Egeland 2001 s.297

usedvanlige egenskaper. Han handler alltid konsistent og tar ustanselig viktige beslutninger for seg selv og andre. Han tviler aldri. Han bevirker historien.

Det er ikke usannsynlig at Wojtyla medvirket til demokratiseringen av Polen. Men når for eksempel Moody hevder at Wojtyla kjente den marxistiske ideologien bedre enn de polske partipampene (JP. s.62), eller Willey hevder at Wojtyla i 1981 utgjorde en seriøs trussel mot det kommunistiske imperiet (GP s.8), kan det antakelig tilskrives biografenes *forventninger* om at deres biografiske objekt så sterkt har bevirket historien. Ingen av de to synes å ha dekning for sine påstander i kildene.

I kapittel 4 var jeg inne på Nagourneys essay, der han peker på hvilke tre forventninger lesere har til biografier: (1) helhetlig liv, (2) belagt med meningsbærende hendelser og (3) personlighetsutvikling. Nagourneys poeng i essayet er at *livet selv* sjelden leves ut fra faste mønstre; vi foretar oss sjelden handlinger hvor vi selv opplever at vi viser vårt innerste vesen eller hvor vi mener at livet på et øyeblikk ble snudd på hodet; vår personlighetsutvikling følger ikke en rettlinjet vei. Menneskers personlighet er komplekse, mangetydige og relasjonelle. Lesernes forventninger til et biografert liv er med andre ord forventninger som stilles til livet slik det fremstår i *biografien*. Hvordan er det så biografier om mennesker som skal virke samlende om store ideer, nasjoner eller religioner? Kan man da tenke seg de samme forventningene i *enda større grad*? Slik de fire biografiene fremstår for meg er det tydelig at biografene har satt seg fore å beskrive en *helstøpt* person som aldri vakler og som alltid handler konsistent. Videre tolkes anekdoter og meningsbærende hendelser enkelte ganger ut over all rimelighet. Et eksempel er at Wojtyla, på sin første reise i Afrika, ble møtt av noen dansene kongolesere på flyplassen i Kisangani. Spontant, må man kunne anta, svingte han hoftene i takt med de dansende kongoleserne. Hos Moody nevnes hendelsen ved to anledninger som *selve tegnet* på at Wojtyla tillot inkulturasjon (det vil si å blande katolisisme med lokale religiøse tradisjoner). (JP s. 103 & 153) Et annet eksempel er at Craig siterer en observatør på Vaticanum II som kan berette at Wojtyla var en av hovedarkitektene bak dokumentet *Lumen Gentium*. (MC s. 98) I Craigs biografi vokser denne opplysningen tilsynelatende ut over alle proporsjoner. Wojtyla blir nærmest en samlende figur for hele konsilet. Han vokser med konsilet, han former konsilet, og når hun mot slutten vurderer fremtidsutsiktene for Wojtylas pontifikat, har Craig klippestø tro på at hans troskap til det konsilet han selv har formet er absolutt og ufravikelig (MC s.188–189).

Av mennesker som skal virke samlende om store ideer eller skal leve som moralske forbilder for andre tåles det færre feiltrinn enn av vanelige mennesker. Craig og Moody har begge, mer eller mindre eksplisitt, tillagt Wojtyla status som et moralsk forbilde for sine omgivelser. Begge beskriver hans oppvekst helt uten lyter og pletter. Hos begge er han fra barndommen av et ualminnelig altruistisk og evnerikt menneske. Det kan ha med nedarvede sjangerkonvensjoner å gjøre, eller de troendes forventninger.

Lar det seg gjøre å skrive en balansert, nøktern både-og-litt-av-hvert-biografi om Karol Wojtyla? Jeg stiller spørsmålet fordi det er påfallende hvordan mitt utvalg på 4 svært forskjellige biografier om den samme mannen bærer på en del trekk som synes umulige å komme ut av. De synes alle 4 å overdrive Wojtyla egenskaper, de legger alle vekt på det spesielle og unike på bekostning av det vanlige og ordinære. Willey er den eneste av de fire som forsøker seg med noe i nærheten av et både-og-portrett, men også hos Willey er det som om det ikke lar seg gjøre å fremstille Wojtyla balansert. I møte med de polske myndighetene er han *bare* modig og taktfull og i møte med de vestlige liberale klerkene er han *bare* autoritær. I tillegg overdrives motsetninger hos alle mine biografer. Kommunisten demoniseres hos dem alle fire. Polen under kommunisttiden var helt sikkert ikke noe ”søndagsskole”, men den katolske kirke ble tross alt behandlet langt bedre der enn i mange andre kommunistiske land i østblokken. Det er ikke lett å se av mine fire biografier. Hos Moody fremstår de polske kommunistiske partipampene som mennesker som kun vil sitt folk ondt. Det samme hos Craig. Hos Craig fremstår også kommunismen i Vest-Europa som en truende og farlig kraft. Hun omtaler dem som *ynge* (spawn), som er i ferd med å overta Roma by. (MC s. 187). Hos Willey har islam den samme rollen; en truende og farlig kraft som er blitt militant (GP s. 138). Hos alle tre skapes den samme effekten: Wojtyla og kirkens kamp fremstår som desto mer heroisk. Wojtyla fremstår nærmest som en redder (eller frelser) for et faretruet folk. Hos Cornwell, og dels hos Willey, har Wojtyla selv fått rollen som den onde som demoniseres av biografene. Biografenes tilbøyelighet til å overdrive konflikter og polarisere motsetninger kan antakelig også forklares med det faktum at biografier er litteratur. Biografer skal ikke bare kartlegge et levd liv etter beste evne. De skal også fremstille sine funn i en litterær form som gjør fremstillingen leserverdig. Dramatikk og spenning har alltid virket mer fengslende på leseren enn hverdagslige banaliteter. Å overdrive konflikter og plott har antakelig alltid vært fristende for biografer, ikke minst med tanke på at biografier skal selges inn på overfylte bokmarkeder der sensasjon og dramatikk nødvendigvis får mer oppmerksomhet enn nøkternhet og balanserte og nøkterne både-og-fremstillinger.

Om det er *en* sjanger som virkelig har fått influere biografien så må det være nekrologen. Blant sjangerens eldste røtter regnes *gravtalene* og hyllingstalene til henfarne helter (gr: panegyrikon). Siden var det forhandlinger om *ettermålet* til filosofer som Sokrates og religiøse forbilder som Jesus og helgenene som skulle få dominere sjangeren. Da nasjonalstatene ble oppfunnet ble sjangeren brukt til å ta diktere og hærførere til inntekt for *nasjonens* eksemplariske egenskaper. Hele sjangerens historie har den blitt brukt til å ta døde personer til inntekt for bestemte saker eller ideer. Et påfallende trekk ved tre av mine fire biografier er hvordan de synes å ville påvirke Wojtylas *ettermæle*. Craig er den eneste som avslutter men en diskusjon om hva slags pave Wojtyla tegner til å bli. De andre tre skriver som om han allerede har avsluttet sitt pontifikat. Willey vier et helt kapittel til diskusjonen om Wojtylas ettermæle, som om han allerede skulle være død (biografien ble utgitt 13 år før Wojtyla døde). Hos Moody er det enda tydeligere. For å understreke at han regner pontifikatet som mer eller mindre avsluttet, skifter han mot slutten fra preteritum (som han bruker boken igjennom) til perfektum. For eksempel skriver Moody på siste side: ”He [Wojtyla] *has been* the link between mortals and their maker, the prophet sent to the desert known as Earth to give us strength, to show the way, to serve.” (JP. s. 169) Også Cornwell bruker mye plass på å diskutere Wojtylas ettermæle: hva slags pave som nå mer eller mindre har gått inn i historien.

Forhandlingsaspektet er sentralt. Selv om de fire biografene jeg har analysert ikke forholder seg eksplisitt til hverandre, i den forstand at de refererer til hverandre, så er det åpenbart at de alle sammen forsøker å bevirke det offisielle bildet av Wojtyla, for samtiden og for ettertiden. De forsøker åpenbart å fremme et bestemt syn på hva paverollen skal være, og hvordan Wojtyla har fylt denne rollen. Jeg skal komme tilbake til dette nedenfor. Poenget i denne sammenheng er at også dette hører med til den biografiske tradisjonen. Til alle tider har mennesker forsøkt å ta enkeltpersoner til inntekt for *deres* bestemte oppfatning gjennom å fortelle deres historie på en bestemt måte. Allerede Jesus ble gjort til gjenstand for en hel rekke ulike evangelier, skrevet av forskjellige personer som ønsket å ta ham til inntekt for sin gruppes oppfatninger.

10.2 Pavebiografier lest som moderne hagiografier

I kapittel 3 pekte jeg på noen generelle trekk ved middelalderens hagiografiske sjanger. Jeg skal gjenta noen hovedpunkter her. Hagiografisjangeren – som fremdeles lever, men som jeg har valgt å identifisere først og fremst med den kristne antikken og middelalderen fordi det

var der denne sjangeren oppstod og ble formet – handler om helgener. Helgenen, tenkte man seg, var en person sendt av Gud og veiledet gjennom guddommelig forsyn. Verden ble sett på som et ondt sted badet i synd. Helgenen adskilte seg gjerne fra sine omgivelser gjennom å vise godhet, gjerne også mirakler, i en ellers ond og antagonistisk verden. Helgenen måtte ofte lide og *i lidelsen* kunne helgenen bli fylt av guddommelig visdom eller innsikt i den *egentlige* verden: Guds rike og *de helliges samfunn*.¹³⁰ Et generelt trekk ved hagiografien som sjanger er at hagiografene var mennesker med religiøs utdannelse som plagierte (for å bruke et moderne begrep) Bibelen og andre hagiografier når de selv skrev hagiografier. Informasjonshull kunne også tettes ved guddommelig inspirasjon.

Både Craig og Moody tillegger Wojtyla en rekke kristne dyder under deres beskrivelser av de lidelsene Wojtyla og hans landsmenn opplevde under krigen. Religiøse begrepene, samt analogier til de nytestamentlige Jesusskildringene, sitter løst når Wojtylas krigserfaringer skal skildres. Som nevnt i kapittel 2 arbeidet Wojtyla i et steinbrudd under krigen, et arbeid som åpenbart var tøft. Arbeidet skal ifølge Craig ha ”opened his eyes to truths he had never seen before” (MC s. 50). Et dikt skrevet senere om krigens dager bevitner om ”the immense compassion, the sensitivity to human dignity, the respect for human labour, the longing to serve, the awareness of love as the driving force of life, and the perception of the Reality that transcends the observable world.” Hos Craig har Wojtyla intet annet ønske enn å “put his life at the service of others, to keep the flickering flame of humanity alive in such profound darkness.” (MC s. 52) Hele tiden skiller han seg ut fra sine omgivelser. Der andre opplever fortvilse, motløshet og hat blir Wojtyla “overwhelmed with pity for his fellow-workers, particularly ‘the young who are searching for a way’. He wanted to teach them not to be afraid.” (MC s. 50)

Også Moody har latt Wojtyla nå guddommelige innsikter i møte med lidelsen. Hos han begynner det allerede da Wojtyla mister mor og bror. I stedet for å fortvile møter den unge Wojtyla tragediene med stoisk ro. Den unge guttens klippefaste gudstro skal ifølge Moody ha fått ham til å se tragediene som en *velsignelse*: “His strongly held belief that suffering is not merely necessary but also a blessing visited upon those who endure it may be the result of his own method of dealing with personal reversals. (...) Throughout his life, Wojtyla not only accepted but also welcomed with energetic optimism whatever misfortune he was required to

¹³⁰ I middelalderen tenkte mange seg at de ordene som uttrykkes i den apostoliske trosbekjennelsen om *de helliges samfunn* (lat: *communio sanctorum*) refererte til et faktisk sted der helgener fra alle tider befant seg. Se Heffernan 1988 s. 129–130

shoulder, considering them part of the price to be paid for eventual and eternal salvation.“ (Sic.) (JP s. 14–15) Også hos Moody bringer krigen Wojtyla nærmere Gud: “If the future pope’s unshakeable devotion and courage were instilled in him during his early childhood, his skills as a patriot and soldier for his God were honed during the war.” (JP s.21) Og et par sider senere: “A lifetime of taking care of others had begun.” (JP s.23) Arbeidet på steinbruddet blir beskrevet slik “[Wojtyla] acquired a lifelong affinity with those who earn their living with their hands.” (JP s. 25) Det er langt på vei de samme temaene som dominerer hos dem begge. Hos begge to *adskiller* Wojtyla seg fra sine samtidige. Der andre blir motløse og hatefulle, blir Wojtyla fylt av medlidenhet for sine medmennesker. Lidelsen gir ham innsikt i en verden som transenderer vår verden, og dette bærer ham gjennom lidelsene.

Det er ikke bare i beskrivelsene av Wojtylas lidelse at Craig og Moody får Wojtyla til å ligne Jesus og hellige personer. Craig er den eneste som eksplisitt sammenligner Wojtyla med Tradisjonens store menn. Hun sammenligner ham med Jesus (MC s. 87 se sitat Kap. 5) og bruker et helt kapittel av boken på å fortelle historien om Maximilian Kolbe, før hun avslutningsvis konstaterer at det er en mann Wojtyla har mye til felles med (MC s.135–135 se sitat Kap. 5). Implisitt får de begge Wojtyla til å ligne Jesus ved at de legger opp begivenheter på en slik måte at Wojtylas handlinger ligner Jesu handlinger i de nytestamentlige evangeliene. Craig fordeler det ut i små drypp gjennom hele boken, mens det hos Moody forekommer spesielt hyppig mot slutten. Jeg gjentar her det lille utdraget jeg tok med under gjennomgangen av Moodys bok for å illustrere hvordan det gjøres hos Moody:

Before he got to the main event- the ordination of four bishops to minister to Albania’s Catholics- he sat heavily in a makeshift throne behind the altar and watched the approach of a row of shy young girls, each bearing some symbolic gift. There are moments that remain fixed in the mind forever. As he watched the girls come towards him, Karol Wojtyla was transformed from a tired old man into the Vicar of Christ. The old Polish actor had thrived on the reaction and encouragement of crowds all his life. But that April day in Albania, he demonstrated why he had been called to the Throne of Peter. Each little girl bowed or knelt before him as she presented her gift. And each one received the gift of a few seconds of undivided attention from the Successor of the Fisherman. John Paul hugged each child to him in the most loving, fatherly way imaginable. (JP s.155)

Historien er neppe ment å skulle fremstå som en viktig hendelse i Wojtylas liv. Han har øyensynlig tatt den med fordi den, slik Moody fremlegger den, får Wojtylas opptreden til å ligne Jesus den gang *han* lot de små barna komme til seg (Matt.19.14, Mark 10.14 & Luk.18.16). Den korte passasjen illustrerer også et annet poeng, som også henger sammen

med forholdet til Tradisjonen. I løpet av denne korte passasjen bruker Moody tre forskjellige betegnelser på Wojtylas rolle (alle med stor forbokstav) ”Vicar of Christ”, ”Throne of Peter” og ”the Successor of the Fisherman”. Spesielt mot slutten av Moodys bok dukker det opp en hel flora av religiøse termer som alle skal tjene til å forankre Wojtyla i Tradisjonen.

Hagiografisjangeren vokste frem i en tid med et annerledes menneskesyn enn våre dager. En sentral forskjell mellom på den ene siden våre dager og på den andre siden middelalderen og antikken er det *statiske* menneskesynet man hadde da hagiografien som sjanger vokste frem. Mens vi i våre dager tenker oss personligheten som en slags genetisk kjerne som utvikler seg i interaksjon med omgivelsene, så tenke middelaldermennesket seg sjelen som et speilbilde av noe guddommelig: hver og en av oss er skapt i Guds bilde, og noen er skapt som mer gudlike enn andre, nemlig helgenene.¹³¹ Mens en biograf i dag vil lete etter meningsbærende hendelser i livet som kan forklare eller vise hvordan den biograferte har utviklet seg (slik lesere ifølge Nagourney forventer, se kap.4), så gjorde ikke de middelalderske hagiografene det på samme måte. Hagiografene skulle først og fremst vise *at* deres biografiske objekt var en utvalgt. Dels fordi middelalderen hadde et mer statisk menneskesyn enn våre dager, og dels fordi hagiografien først og fremst skulle vise at den biograferte var utvalgt, så kretser ikke hagiografier om personlighets*utvikling* slik moderne biografier gjør. Derfor brukes heller ikke anekdoter og meningsbærende hendelser til å vise utviklingen av den biograferte, men tvert imot til å vise hvem eller hvordan den biograferte *er* i sin essens. Det samme trekket finner vi i noen grad hos Craig og Moody. Ingen av de to lar Wojtyla gjennomgå noen personlighetsutvikling i boken. Hos begge fremstår Wojtyla som ferdigstøpt, med alle sine eksemplariske egenskaper intakt, allerede fra barndommen av, og hos begge gjør de eksemplariske egenskapene at han skiller seg ut fra sine omgivelser. Riktignok virker av og til omgivelsene inn på ham i den forstand at han når nye innsikter, men omgivelsene former knapt personligheten hans. Tvert imot legger begge vekt på å understreke hvordan den voksne Wojtylas mange gode egenskaper fantes allerede i den unge Wojtyla. Craig har riktignok ikke sett så mye av Wojtyla som pave, men hun forsøker gjennom beskrivelsene av den *oppvoksende* Wojtyla å garantere for at han vil bli en god pave. På en eneste side kan vi lese følgende om Wojtyla som skolegutt: ”the nearest thing to a genius”, ”good at everything”, ”respectful to authority”, ”certainly one of the best pupils in the school”, ”he never seemed to get bad marks in anything”, ”one of the most loved”, outstandingly clever, but he did not keep it to himself. He used to go out of his way to help

¹³¹ Heffernan 1988 s. 46–48

other boys who were a bit slow.” “He was a marvelous story-teller”, He had such a wide knowledge of all sorts of things” (MC s.33). Senere bruker hun hvert eneste kapittel til å understreke at de samme egenskapene viser seg hos Wojtyla: genialiteten og altruismen. Overalt hvor han kommer, legges han merke til for sine fremragende evner og sin altruisme.

Moody går enda et skritt lengre. Han har sett Wojtyla virke som pave og i oppvekstbeskrivelsen trekker han stadig forbindelseslinjer til den senere paven. Moody forsøker ikke å vise *hvordan* Wojtyla ble som han ble. Tvert imot gjør han hele tiden et poeng av å understreke at Wojtyla alltid har hatt sine eksemplariske egenskaper intakt. Som jeg var inne på i kapittel 7, gjør Moody et poeng av at Wojtyla avsto fra kjæresteri i oppveksten fordi han visste han ble *ledet* mot noe større (JP s. 15, se sitat i kap.7). Wojtylas åpenhet overfor jøder er et annet tema hvor Moody kan knytte forbindelse mellom den unge Wojtyla og den senere paven: ”Wojtyla had more contact with Jews than many of his Catholic contemporaries, (...) Proof of Wojtylas openhearted attitude towards Jews in general came decades later in his proclamation as pope in 1993 of the establishment of the Vatican’s diplomatic relations with Israel.” (JP s. 14) Også i sitatene jeg har gjengitt ovenfor, fra krigens dager, trekkes det linjer til den voksne Wojtyla. “If the future pope’s unshakeable devotion and courage were instilled in him during his early childhood, his skills as a patriot and soldier for his God were honed during the war.” (JP s.21) “A lifetime of taking care of others had begun.” (JP s.23) “acquired a lifelong affinity with those who earn their living with their hands.” (JP s. 25) Slik har kun en person som er ledet av høyere makter det; aldri vakler han i troen, han har urokkelig hengivelse (devotion) og mot (courage). Begreper som ”always”, ”lifelong”, ”lifetime of” og lignende, fyller oppvekstskildringene hos Moody og gjør at Wojtyla fra barnsben fremstår som en helstøpt person som har vært slik siden.

I kapittel tre nevnte jeg avslutningsvis at menneskesynet, slik det kommer til uttrykk i biografiens historie, kan identifiseres med bevegelser langs to akser. Den ene kan sies å gå innover, den andre nedover. Med bevegelsen innover mener jeg at biografer tidligere nøyde seg med å skildre ytre handlinger og utsagn, mens de nå forventes å skildre sine objekters personlighet og indre liv. Samtidig er menneskesynet, som jeg har vært inne på, mer komplekst.

På side 5 skriver Moody: ”To comprehend the complex personality of Karol Wojtyla – Pope John Paul II – one must see more than just his home” (JP s.5). Wojtyla hadde antakelig, som alle andre mennesker på denne kloden, en kompleks personlighet, men det er det

ingenting annet enn denne ene setningen i Moodys bok som tyder på. Et påfallende trekk ved boken er nettopp *mangelen* på kompleksitet i Wojtylas personlighet. Både hos Craig og hos Moody mangler den kompleksiteten som man normalt regner med å finne i skildringen av et moderne menneske.

Den andre bevegelsen jeg var inne på i kapittel tre handler om hvilke krefter som styrer livet til biografiske objekter. Den bevegelsen har gått langs en akse nedover. I middelalderen var det Gud som ledet den hagiograferte. Senere begynte biografer å lete etter forklaring på den biografertes handlinger i de ytre omgivelsene. Etter Freud kom også underlivet til å få spille en rolle i utformingen av den biografertes personlighet. I dag kan man oppleve at biografer bruker ”det hemmelige forholdet” eller ”den skjulte legningen” som nøkler som skal forklare hele den biografertes personlighet. Kritikere av overfokusering på kjønnslivet i moderne biografier har kalt det ”dyneløfting”. I biografiene om Wojtyla er det ingen dyneløfting. Tvert imot. Craig og Moody gjør begge et poeng av å understreke at Wojtyla aldri noen gang har hatt noen kjæreste. Hos begge to er det høyere makter som *leder* Wojtyla til kyskhed, slik det også var den gang hagiografien rådet den litterære grunnen.

En effekt av at Wojtyla ikke har noe kjønnsliv i biografiene er at han ikke synes å eksistere privat. Han eksisterer kun i sine roller som representant for kirken, eller som et bindeledd mellom mennesker og Gud, eller mellom det jordiske herværende og det himmelske evige, som en representant for Tradisjonen – på samme måte som helgenene i de middelalderske hagiografiene kun eksisterer i roller som hellige personer. Craig og Moody nærmer seg også sitt biografiske objekt med all den ærefrykt og respekt som det sømmes seg i møte med en representant for Tradisjonen.

I kapittel 4 trakk jeg opp et skille mellom *populære* og *akademiske* biografier, basert på Egeland's kategorisering¹³². Både Craigs og Moodys biografier er typisk *populære*. De har ikke stilt høye krav til seg selv med hensyn til dokumentasjon og etterrettelighet, og begge har fremstilt sitt stoff i et lettfattelig, *popularisert* språk. Craig og Moody har også det til felles at de begge har *hagiografiske* trekk. Det kan synes som om de begge har vendt seg til Tradisjonen og til Bibelen, og tillagt Wojtyla trekk av Jesus og helgener, der de mangler pålitelig dokumentasjon. Spesielt gjelder dette beskrivelsene av Wojtylas oppvekst og krigsår.

¹³² Egeland 2000 s. 88

10.3 Pavebiografier lest som forhandling

Innledningsvis presenterte jeg en overordnet problemstilling ved å stille spørsmål om hvilket syn på paverollen de fire biografene ønsker å fremme gjennom sine biografier.

Problemstillingen forutsetter at biografier ikke er objektive gjengivelser av uomtvistelige fakta, men tvert imot resultater av (ut)valg av fakta og tolkning av disse, samt presentasjon og fremstilling av fakta og tolkninger i et språk som langt ifra er verdinøytralt og objektivt. Som det bør ha fremgått av gjennomgangen av de fire biografiene, gir alle de 4 forfatterne uttrykk for bestemte holdninger og oppfatninger om hva paverollen skal være og hvordan Wojtyla har fylt denne rollen, gjennom *måten* livet hans beskrives på. På alle nivåer har biografene gjort valg som underbygger *deres* bestemte oppfatninger av begivenhetene. Utvalget av fakta og stemmer som får kommentere hendelsene, er det første nivået. Sammensetningen av løsrevne fakta til fortellinger og plott, er det neste nivået. Språket det hele fortelles i, er et tredje nivå. På alle nivåer gjør biografene *valg*. Egeland antyder i sin avhandling (2001) at biografier kan leses som retorikk. Retorikken har som funksjon å *overbevise*.¹³³ Det ville føre for langt å gå inn på den retoriske fagtradisjonen her. Mitt anliggende er å argumentere for at biografiene jeg har studert, gjennom retoriske grep, forhandler om hva paverollen er, og at biografene forsøker å *overbevise* leserne om å anta deres pavesyn. Ved å ta utgangspunkt i at hver enkelt biograf forsøker å vinne frem med sitt bestemte pavesyn, kan biografiene brukes til å speile noe av det mangfoldet som finnes i den katolske kirke med hensyn til meninger om paverollen.

Den katolske kirke er en organisasjon med over en milliard medlemmer fordelt over hele kloden. Et samlende punkt for alle disse menneskene, som lever helt forskjellige liv i helt forskjellige kulturer, er paven. Han representerer, i katolsk selvforståelse, en ubrutt rekke av paver helt tilbake til Peter, Jesu disippel, utvalgt av Jesus selv til å lede verdenskirken (Matt. 16.18, se Kap. 2). Som jeg forsøkte å vise i kapittel 2, har paverollen forandret seg opp gjennom historien. Forholdet mellom paven og konsilene, og mellom paven og verdslige statsmakter, har vekslet opp gjennom historien. Også i dag foregår det ”forhandlinger” innad i den katolske kirke om hva paverollen skal være. Med forhandlinger menes her, som nevnt innledningsvis, at det eksisterer et mangfold av meninger om paverollen og et mangfold av måter å forholde seg til paven på og et mangfold av synspunkter på hvordan Wojtyla har fylt

¹³³ Egeland 2001 s. 296

paverollen. Kanskje kan biografier være en måte å få øye på noe av mangfoldet i måter å betrakte paverollen på.

Ikke alle mine biografier er katolikker. Willey, som er den eneste av de fire som eksplisitt bekjenner sin tro (eller vantro), uttrykker at han har la sin troskap til kirken på vent mens han skrev om Wojtyla (GP. xiii). Hvorvidt de er katolikker eller ikke er egentlig ikke så relevant, tatt i betraktning at de kommuniserer i et felles engelskspråklig bokmarked, der det finnes millioner av katolikker, hvorav vi må kunne anta at de har lesere som antar deres meninger. Jeg vil derfor hevde at vi kan bruke biografiene til å fange inn noe av mangfoldet som finnes i den katolske kirke med hensyn til meninger om og holdninger til paverollen.

Skinner bruker i fremstillingen av sin talehandlingsteori rettssalen som eksempel på hvordan mennesker bruker retorikken til å vinne frem med et bestemt syn på en sak. Som nevnt er et av Skinners hovedpoeng at konstativer (setninger som beskriver noe) *også* er performativer (setninger som gjør noe). Med andre ord, alle setninger *gjør* noe, idet de informerer, korrigerer, opplyser osv. I rettssalen kommer dette, ifølge Skinner, aller tydeligst frem fordi det der gjerne er to (eller flere) personer som omtaler *den samme hendelsen*. Ved å beskrive den samme hendelsen på forskjellige måter, ved hjelp av forskjellige retoriske grep, forsøker både aktor og forsvarer å få tilhørerne til å se den samme hendelsen fra *deres* bestemte synsvinkel. Bildet av rettssalen kan overføres direkte til mine biografier. Gjennom å omtale den samme hendelsen, for eksempel Vaticanum II, på forskjellige måter, forsøker de alle sammen å overbevise leseren om at det er *deres* oppfatninger av hva konsilet dreide seg om som er den rette. Også paverollen omtales ved hjelp av forskjellige retoriske grep i de fire biografiene. Påfallende nok synes både Willey, Moody og Cornwell å være enige om at Wojtyla har brukt pontifikatet til å sentrere makten hos seg selv, og at han opptre som en eneveldig monark. De beskriver *det samme*, men de er dypt uenige om det er slik en pave *skal* opptre, eller om det er maktmisbruk. Gjennom retoriske grep forsøker Moody å ta Wojtyla i forsvar, og å klandre alle med divergerende oppfatninger. Willey og Cornwell benytter også retoriske grep for å få det samme til å fremstå som maktmisbruk. Samtlige forsøker, henholdsvis gjennom sine biografier, å bevirke lesernes oppfatninger av Wojtyla, og derigjennom bevirke katolikkens oppfatninger av paverollen generelt.

10.4 Pavebiografier lest som historiske kilder

Det er ikke helt uproblematisk å la de fire biografiene forhandle om paverollen på et abstrakt nivå, tatt i betraktning at de er utgitt på helt forskjellige tidspunkter i Wojtylas liv. Skinner har kritisert idéhistorien for å lage abstrakte samtale der tenkere fra helt forskjellige historiske epoker diskuterer *de samme* problemstillingene, som om spørsmål blir til i historiske vakua uten kontekst. Skinners løsning er *talehandlingsteorien*, som anvendt som en teori om lesning, går ut på å forankre tekster i deres historiske kontekster ved å forsøke å finne ut hvilke språklige og erkjennelsesmessige konvensjoner deres *intenderte* mottakere var underlagt. Anvendt på mine biografier betyr det at hver enkelt av de fire biografiene må leses med utgangspunkt i den historiske kontekst den enkelte biografi forholder seg til. Med et slikt utgangspunkt kan de fire biografiene leses som tidsbilder på hvordan Wojtyla er blitt oppfattet på forskjellige tidspunkt i livet sitt. Ikke dermed sagt at den enkelte biografi speiler oppfatningene i ”den gemene hop” eller den ”jevne katolikk”. Men biografene forholder seg tydelig til et offisielt bilde av paven, som vi i det minste må kunne anta et en stor del engelskspråklige katolikker inntar for.

For eksempel fremgår det tydelig av Craigs biografi at mange katolikker hadde store forventninger til at Wojtyla skulle fortsette politikken fra Vaticanum II. Craig har øyensynlig ikke funnet noe som tyder på Wojtylas manglende lojalitet til konsilet, til tross for at hun har gått den nyvalgte paven etter i sømmene. Vi må dermed kunne anta at blant katolikker som *ikke* hadde undersøkt Wojtylas livshistorie like godt som Craig, så fantes det overhode ingen grunn til å tvile på Wojtylas lojalitet til konsilet. Craigs biografi vitner om en begeistring og nysgjerrighet som synes å ha blitt vekket i og med at verden fikk den første ikke-italienske pave på 455 år, og som om ikke det var nok – fra den andre siden av ”jernteppet”. Hennes avsluttende forsvar for at Wojtyla er rett mann på rett plass kan leses, dels som en begeistring over det overraskende valget og dels som en måte å imøtegå enkelte som var kritiske til det overraskende valget.

Willeys biografi fanger på sin side opp en stemning mange antakelig følte rett etter den kalde krigens slutt. Willey er på den ene siden begeistret for det som har skjedd, og vil gjerne gi Wojtyla æren for å ha medvirket dertil; samtidig er han bekymret for overbefolkning og et eskalerende konfliktnivå mellom kristne og muslimer. Willey har også sett noe som Craig ikke kunne se, ettersom hun skrev sin biografi rett etter pavevalget i 1978: nemlig at Wojtyla ikke fulgte opp konsilets retningslinjer, med hensyn til biskopenes innflytelse i kirken

og mer lokalt selvstyre. Disse erkjennelsene får Willey til å se tegn i Wojtylas prepontifikale liv som peker i andre retninger enn det Craig ser.

Både Moody og Cornwell synes å forholde seg til hvert sitt allment utbredte pavebilde som de argumenterer mot. Moody hevder at Wojtyla var blitt mindre og mindre populær med årene, noe episoden med tomatkasting i Berlin er ment å illustrere (se kap.6). Moody selv vil øyensynlig rette en irettesettende pekefinger mot alle som tror de kan velge og vrake blant pavens normgivende uttalelser, samt mot alle som mener at de har rett til å kritisere ham. Vi må med andre ord kunne anta at Wojtyla ut over i pontifikatet ble ganske upopulær blant en del liberale grupper, spesielt for sin autoritære lederstil og for sin motstand mot kunstig fødselskontroll, noe for øvrig både Willey og Cornwell kan bekrefte i sine biografier.

Cornwell forholder seg eksplisitt til det bildet han mener apologeter som George Weigel (selv pavebiograf) har skapt. Cornwells biografi viser kanskje først og fremst hvor polariserte oppfatningene av Wojtyla var mot slutten av hans liv.

11 Avslutning

Jeg innledet med spørsmålet om hvilket syn på pavens rolle biografene forsøker å fremme gjennom sine biografier. Spørsmålet er forsøkt besvart flere ganger i løpet av denne oppgaven, og mine funn skal kun gjentas i korthet her.

Craig ser lojaliteten til Tradisjonen og spesielt til Vaticanum II som de viktigste egenskapene som gjør Wojtyla til et godt paveemne. Vi må med andre ord kunne regne med at Craig ønsker at paven skal følge retningslinjene fra Vaticanum II og styre i kollegialt samråd med biskopene. Det samme gjør Willey. Han bruker mye plass på å gjengi kritikere av Wojtyla, som mener Wojtyla ikke har fulgt opp konsilets retningslinjer i sitt pontifikat. Samtidig mener Willey at paven bør kunne spille en rolle som megler og brobygger religiøse grupper imellom og i internasjonal politikk. Hos Moody er paven en eneveldig monark som alle katolikker har å adlyde uten spørsmål. Wojtylas autoritære lederstil og sentralisering av makten er helt etter Moodys hjerte. Å være katolikk innebærer for Moody å adlyde alle pavens direktiver; å følge noen og se bort fra andre er uakseptabelt. Cornwell er av den stikk motsatte oppfatningen; han mener paven først og fremst bør være et moralsk forbilde, som bør styre kirken i kollegialt samråd med biskopene og overlate styringen av lokalkirkene mest mulig til lokalsamfunnene. Han mener videre at paven bør trekke seg når hans mentale kapasitet gjør ham ute av stand til å styre kirken.

Ingen religiøse grupper eksisterer i et historisk vakuum. Roller og posisjoner må hele tiden bekreftes eller reforhandles. Nye generasjoner religiøse skal læres opp, nye historiske situasjoner setter roller og posisjoner i et nytt lys. Paverollen er ikke fastsatt en gang for alltid. Jeg har i denne oppgaven forsøkt å identifisere noen posisjoner eller standpunkter om hva paverollen er og skal være. De forskjellige posisjonene jeg identifiserte kan forhåpentligvis peke ut over seg selv og vise noe av bredden som finnes i den katolske kirke hva gjelder meninger om paverollen. I tillegg har jeg forsøkt å vise at de fire biografiene kan kaste lys over hvilke oppfatninger som fantes om Wojtyla på forskjellige tidspunkt i hans pontifikat.

Det er mitt fromme ønske at denne oppgaven kan vise at biografier om religiøse autoriteter kan brukes som kilder til å finne ut hvordan religiøse grupper forhandler med seg selv om roller og posisjoner. Biografier er, som jeg har forsøkt å vise, ikke bare nøytrale gjengivelser av ubestridelige fakta, men også en sjanger som kan brukes til å bevirke

allmenne oppfatninger. Samtidig legger sjangeren selv føringer for hvordan et liv kan berettes.

Bibliografi

- Bakewell, Peter. 2004. *A History of Latin America*. Blackwell Publishing, Malden
- Cornwell, John. 2005 (2004). *The Pope in Winter. The Dark Face of John Paul II's Papacy*. Penguin Books, London
- Craig, Mary. 1979. *Man From a Far Country. A Portait of John Paul II*. Hodder and Stoughton, London
- Duffy, Eamon. 2006. *Saints and sinners. A history of the popes*. Yale University Press, New Haven & London
- Egeland, Marianne. 2000. *Hvem bestemmer over livet? Biografien, som historisk og litterær genre*. Universitetsforlaget, Oslo
- Egeland, Marianne. 2001. *Biografiens retorikk*. Unipub, Oslo
- Eriksen, Anne & Stensvold, Anne. 2002. *Mariakult og helgendyrkelse i moderne katolisisme*. Pax, Oslo
- Heffernan, Thomas J. 1988. *Sacred Biography. Saints and Their Biographers in the Middle Ages*. Oxford University Press, New York & Oxford
- Hettne, Bjørn; Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe. 2006 (1998) *Den globala nasjonalismen*. SNS Förlag, Stockholm
- Hyldahl, Niels. 1994. *Den ældste kristendommens historie*. Museum Tusculanums Forlag, København
- Haarberg, Jon, Selbo, Tone & Aarset, Hans Erik. 2007. *Verdenslitteratur: den vestlige tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo
- Johannes Paul II & Messori, Vittorio. 1994. *Over håpets terskel*. Aventura, Oslo
- Jordheim, Helge. 2001 *Lesningens vitenskap. Utkast til en ny filologi*. Universitetsforlaget, Oslo
- Lee, Hermione. 2009. *Biography. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford
- Lothe, Jacob, Refsum, Christian & Solberg, Unni. 1998. *Litteraturvitenskaplig leksikon*. Kunnskapsforlaget, Oslo
- Mikaelsson, Lisbeth. 2006. "Studiet av livsskildringer i religionsvitenskapen" s.106–127 i Kraft, Siv Ellen & Natvig, Richard J. (Red) 2006. *Metode i religionsvitenskap*, Pax, Oslo,
- Moody, John. 1997. *John Paul II*. Park Lane Press, New York
- Nagourney, Peter 1978. "The Basic Assumptions of Literary Biography", s. 86–104 i Schab, Stan (red.) 1978. *Biography: An Interdisciplinary Quarterly*. University press of Hawaii, Honolulu
- Neumann, Iver. 2002. *Mening, materialitet, makt: En innføring i diskursanalyse*. Fagbokforlaget, Bergen
- Rasmussen, Tarald & Thomassen, Einar. 2002 (2000). *Kristendommen. En historisk innføring*. Universitetsforlaget, Oslo
- Sandemose, J. 2005. *Biografi og metode, en pamflett til filosofisk og litterær oppbyggelse*, Aschehoug, Oslo

- Skarsaune, Oskar. 2005. *Den ukjente Jesus. Nye kilder til hvem Jesus virkelig var?* Avenir, Oslo
- Skidmore, Thomas E. & Smith, Peter H. 2005. *Modern Latin America*. Oxford University Press, New York & Oxford
- Wiley, David. 1992. *God's Politician. Pope John Paul II, the Catholic Church, and the New World Order*. St. Martin's Press, New York
- Aaslestad, Petter. 1999. *Narratologi. En innføring i anvendt fortellerteori*. Landslaget for norskundervisning & Cappelen Akademisk Forlag, Oslo

Digitale kilder:

Biografi om Wojtyła på den katolske kirkes offisielle norske hjemmeside:

<http://www.katolsk.no/utenriks/personer/wojtyla/> [besøkt: 20.02.11]

Encykliken *Evangelium Vitae* fra Den katolske kirkes offisielle norske hjemmeside:

<http://www.katolsk.no/info/jp2/ev/> [besøkt: 20.02.11]